Херон Прес ООД
BG-1504 София, ул. Оборище 18, България

НИКОЛАЙ КОЧАНКОВ

ОТ НАДЕЖДА КЪМ ПОКРУСА

ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ В БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА

1941–1944

ОТ НАДЕЖДА КЪМ ПОКРУСА:
ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ В БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА
(1941-1944)

Текст © 2007 Николай Кочанков
Издание © 2007 Херон Прес

Всички права на автора са запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана, размножавана или препредавана за каквито и да е цели по механичен или електронен път без разрешение на издателя.

ISBN 978–954–580–231–7

ХЕРОН ПРЕС · СОФИЯ · 2007

ПРЕДГОВОР

Изследването на българската външна политика по отношение на Македония през годините на Втората световна война и в частност по проблема за западната ѝ граница в рамките на военно-политическото развитие в Европейския югоизток не само допълва постиженията на българската историография, но и насочва към по-широкия аспект за цялостно проучване на мястото и ролята на националния въпрос в политиката на България през периода. В монографията се илюстрира и един исторически момент от генетично заложените на Балканите етнически и политически конфликти и опитът за тяхното военновременно неутрализиране. Българо-италианските и българо-албанските противоречия очертават и един щрих от вътрешната динамика в пропагандно афиширания като монолитен Тристранен пакт – на практика изправен пред редица вътрешни конфликти и противоречия.

Военните действия през пролетта на 1941 година създават в Европейския югоизток нова политическа ситуация, която дава шанс на дългогодишния български стремеж към национално единство. "Влязла" във Втората световна война без ясна стратегия по македонския въпрос, след 27 март 1941 г. България трябва в движение да пренастройва институции и структури, експерти и държавен апарат към въпроси, решаването на които не е било на дневен ред от години.

Като съюзник на силите от Оста България успява да присъедини някои територии, откъснати от националното землище. Получаването им обаче не е безпроблемно. Италия се очертава като сериозен конкурент, а влизането на българските войски в Македония се забавя.

Външната политика на България през годините на Втората световна война досега е разглеждана от българската историография предимно в светлината на двустранните отношения[1]. Малкото обобщаващи проучвания не

[1] Тошкова, В. България и Третият райх (1941-1944). Политически отношения. София,

прехвърлят 1941 година, когато България се присъединява към Тристранния пакт[2]. В някои изследвания на български историци се третират и отделни въпроси от съдбата на Вардарска Македония по време на Втората световна война[3].

Политиката на България по отношение на западната част от Вардарска Македония през годините на Втората световна война досега не е била предмет на цялостно проучване в българската историография, с изключение на изследването на И. Димитров, засегнал частично този въпрос като елемент в българо-италианските отношения[4].

За разлика от това, през последните години редица югославски, както и скопски историци посветиха голям брой трудове на българското присъствие във Вардарска Македония през периода на Втората световна война. Тази литература, подвластна на една политическа конюнктура, превърнала се в държавна доктрина, обаче се отличава с ярка антибългарска насоченост. Любима тема на тази "историография" е борбата срещу българския "окупатор"[5].

1975; България в балканската политика на САЩ 1939-1944. София, 1985; Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922-1943. София, 1976; Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934-1944. София, 1987; Кочанков, Н. България и Независимата Хърватска държава 1941-1944. Политически и дипломатически отношения. София, 2000; Петров, Л. България и Турция 1931 - 1941. София, 2001.

[2]Генчев, Н. Външната политика на България в началния период на Втората световна война (1939-1941 г.). - В: ГСУ, ФИФ, т. LXIII, година 1970, книга III - история. София, 1971; Сирков, Д. Външната политика на България 1938 - 1941. София, 1979; Генчев, Н. Външната политика на България (1938-1941). София, 1998.

[3]Палешутски, К. Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918-1941. София, 1983; Гоцев, Д. Идеята за автономия като тактика в програмите на национално-освободителното движение в Македония и Одринско 1893-1941. София, 1983; Палешутски, К. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос 1919 - 1945. София, 1985; Гоцев, Сл. Борби на българското население в Македония срещу чуждите аспирации и пропаганда 1878-1945. София, 1991; Даскалов, Г. Българските акционни комитети във Вардарска Македония (април-август 1941 г.). - В: Исторически преглед, №8, 1991, с.58-74; Панайотов, Л., К. Палешутски, Д. Мичев. Македонският въпрос и българо-югославските отношения. София, 1991; Църнушанов, К. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. София, 1992; Минчев, Д. Българските акционни комитети в Македония - 1941. София, 1996; Димитров, П. Установяване на българската държавна власт в Скопска и Битолска област през 1941 г. - В: Военноисторически сборник, №5, 1998, с.66-76; Димитров, П. Проблемът за Вардарска Македония в работата на XXV Обикновено народно събрание. - В: Известия на института за военна история при генералния щаб, т.66, 2000, с.115-127.

[4]Димитров, И. Цит. съч., с.407-428; Вж. и статията на Янев, И. Македония и българо-италианските отношения 1941-1943 г. - В: Македонски преглед, №3, 2005, с.57-66.

[5]По въпроса вж: Филипова, Л. Вардарска Македония (1941-1944 г.) в югославската историческа литература. Библиография. София, 1992. В библиографията се цитират над 700 заглавия, един колосален труд на скопските историци, целящ да докаже небългарския характер на населението в Македония. Ето само някои от тези трудове: Апостольский, М., А. Христов, Р. Терзиоски. Положение оккупированной Македонии во время второй мировой

От друга страна въпросът за съдбата на Вардарска Македония по време на Втората световна война присъства като част от обобщаващи изследвания в сръбската, немско- и англоезичната, както и в италианската историография[6].

За мястото и ролята на Ив. Михайлов при решаването на македонския въпрос през периода на Втората световна война има няколко изследвания, които се спират на различни аспекти от дейността му[7]

Монографията има документален характер и въвежда в научно обръще-

войны (1941-1944). - Les sistemes d'occupation en Jugoslavie 1941-1945. Belgrade, 1963, c.303-348. Тодоровски, Гл. Меѓусебните односи на Италија и Бугарија од 1941-1943 година во врска со Западна Македонија. - Развиток на државноста на Македонскиот народ. Скопје, 1966, с.435-466; Ивановски, В. Освободителната војна во Западна Македонија 1941-1944. Скопје, 1973; Апостолски, М. Погледи врз југословенско-бугарските односи во Втората светска војна. Скопје, 1980; Тодоровски, Гл. Окупацијата на Западна Македонија (1941-1944). [второ дополнето и проширено издание]. Скопје, 1982; Димитријевски, М. Македонија во антифашистичката војна 1944/45. Скопје, 1995; Стојчев, Ванче. Бугарскиот окупациски систем во Македонија 1941-1944. Скопје, 1996; Тодоровски, Гл. Западна Македонија за време на окупацијата (1941-1944). Скопје, 1998.

[6]Collotti, E. Il ruolo della Bulgaria nel conflitto tra Italia e Germania per il nuovo ordine Europeo. - In: Studia Balcanica, №7, 1973, p.177-205; Collotti, E. Penetrazione economica e disgregazione statale: premesse e conseguenze dell'aggressione nazista alla Jugoslavia. - In: Collotti, E., T. Sala. La potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/43. Milano, 1974, p.11-47; Sala, T. Fascisti e nazisti nell'Europa sudorientale. Il caso croato (1941-1943). - In: Collotti, E. Penetrazione economica e disgregazione statale: premesse e conseguenze dellaggressione nazista alla Jugoslavia. - In: Collotti, E., T. Sala. La potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/43. Milano, 1974, p.49-76; Miller, M. Lee. Bulgaria During the Second World War. Stanford, California, 1975; Tomasevic, J. War and Revolution in Yugoslavia. The Chetnics. Stanford, California, 1975; Hoppe, H.-J. Bulgarien - Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Stuttgart, 1979; Sala, T. 1939-1943. Jugoslavia "neutrale", Jugoslavia occupata. - Italia contemporanea, marzo 1980, 138, p.85-105; Strugar, V. Sistem bugarske okupacije u Jugoslovenskim oblastima (1941-1944). - Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova. I. Beograd, 1980, s.251-293; Wheeler, M. Britain and the War for Yugoslavia 1940-1943. New York, 1980; Tudjman, F. Nationalizm in Contemporary Europe. New York, 1981; Stojiljković, M. Bugarska kao saveznica sila Osovine u okupaciji Srbije 1941-1944. - In: Jugoslovensko-bugarski odnosi. Zbornik radova. 2. Beograd, 1982, s.249-309; Lukać, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. 2. 1937-1941.Beograd, 1982; Verna, Fr. Yugoslavia under Italian rule 1941-1943: Civil and military aspects of the Italian occupation. Vol. I. University of California, Santa Barbara, 1985; Lukać, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. 3. 1941-1945. Beograd, 1987.

[7]Терзиоски, Р. Соработка на ВМРО - михайловисти со германскиот окупатор 1941-1944 год. - В: Гласник, Скопје, №3, 1974, с.31-51; Ristović, M. Ivan - Vančo Mihailov između Nezavisne države Hrvatske i Bugarske 1941-1944. - In: Istorija XX veka. Br.1-2. Beograd, 1986, s.139-152; Мичев, Д., Д. Гоцев, Т. Митев. Иван Михайлов и национално-освободителното движение на македонските българи (100 години от рождението му). - В: Македонски преглед, №4, 1996, с.5-60; Kisić-Kolanović, N. Ivan Vanča Mihajlov: makedonski revolucionar uskraćen za domovinu i korijene. - In: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, №1, 2002, str.107-139; Кочанков, Н. Между реалността и националния идеал: Иван Михайлов в Загреб (1941-1944). - В: Известия на Националния исторически музей. Т.XVI, 2006, с.192-206; Т.XVII, 2006, с.113-144.

ние основния масив от български дипломатически документи, третиращи съдбата на Западна Македония. Изследването се опира на документи от фондовете на Централния държавен архив и Архива на Министерството на вътрешните работи. За пръв път се използва дипломатическата преписка с генералното консулство в Тирана[8], както и някои доклади от българските легации в Берлин[9], Рим[10], Москва[11], Загреб[12], Будапеща[13], Букурещ[14], Анкара[15], Берн[16], консулствата в Белград[17], Виена[18], Женева[19] и др.

Министерството на външните работи е средоточие на разнообразна информация от политически, военен, стопански и др. характер. В него се събира и обобщава информация и за чуждата пропаганда в Македония. В тази връзка са привлечени и материали, изпращани до министерството от Скопие[20], Битоля[21], Охрид[22] и др. места, както и от други заинтересовани министерства и родолюбиви и патриотични организации.

Използвани са също значително количество архивни материали с разнообразен произход – на държавни институции, от лични фондове и от комплектуваните в Централния държавен архив германски дипломатически документи[23], както и някои документи от български произход, постъпили от Архива на Македония в Скопие[24]. Използвани са също и някои периодични издания от 40-те години на XX век[25], дневници на политици, държавници

[8]ЦДА, 176к, оп.8, а.е.970, 1067, 1097, 1098, 1105, 1106 1190а, 1192, 1194; оп.15, а.е.13, 19, 27, 28, 32, 34, 39, 40, 43, 44, 49, 50, 51, 52, 59, 60, 63, 64, 71.

[9]Пак там, оп.8, а.е.1, 2, 18, 957; оп.15, а.е.1, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 18, 64, 65, 67, 68; оп.20, а.е.142, 145; ф.313к, оп.1, а.е.287.

[10]Пак там, ф.176к, оп.15, а.е.9, 11, 14, 36, 38, 51, 52, 57, 60.

[11]Пак там, оп.15, а.е.8, 76.

[12]Пак там, оп.8, а.е.1034; оп.10, а.е.1572; оп.15, а.е.14, 15, 62; оп.20, а.е.365.

[13]Пак там, оп.15, а.е.6, 8, 9.

[14]Пак там, оп.8, а.е.1005, 1006.

[15]Пак там, оп.15, а.е.8, 80.

[16]Пак там, оп.15, а.е.74.

[17]Пак там, оп.8, а.е.1239; оп.15, а.е.4, 6, 48, 65, 66, 67, 83; оп.20, а.е.357.

[18]Пак там, оп.8, а.е.17.

[19]Пак там, оп.15, а.е.76; оп.20, а.е.331.

[20]Пак там, оп.8, а.е.1067, 1097, 1197; оп.21, а.е.2834.

[21]Пак там, оп.8, а.е.1067, 1106, 1197, 1280.

[22]Пак там, оп.8, а.е.988; оп.15, а.е.64.

[23]Politisches Arhiv d. Auswärtiges Amtes - Bonn (PA.AA.). Büro des Staatssekretär. Akten betreffend: Bulgarien Bd. bd.: 2, 3, 4, 5, 6, 7 (1941-1944); The National Archives of the United States - Washington D.C. (NAUS). - Колекция с микрофилми (от пленени германски документи) на Националния архив на САЩ от серията Т 120; ролки №073, 237, 238, 241, 244, 329, 1305, 2678. Оригиналите се намират в Политическия архив на Министерството на външните работи на Германия.

[24]Архив на Македонија (АМ). ф.Областна дирекция Битоля.

[25]В."Зора", бр.6326 от 17 юли 1940 г.; бр.6544 от 9 април 1941 г.; бр.6546 от 11 април 1941 г.; бр.6555 от 23 април 1941 г.; бр.6556 от 24 април 1941 г.; бр.6557 от 25 април 1941 г.;

и дипломати, мемоарна литература[26], български и чужди документални сборници[27], монографии, студии и статии.

Опитите на българската външна политика, обект на това проучване, да се намери адекватно решение на въпроса за границата в Западна Македо-

бр.6560 от 29 април 1941 г.; бр.6583 от 28 май 1941 г.; бр.6619 от 11 юли 1941 г.; от 31 май 1942 г.; бр.7548 от 7 септември 1944 г.;

В."Целокупна България", бр. 2 от 27 май 1941 г.; бр. 4 от 29 май 1941 г.; от 18 септември 1943 г.;

В."Днес", бр.356 от 21 юни 1941 г.; бр. 997 от 17 август 1943 г.;

В."Томори" от 8 юли 1941 г.; от 31 март 1943 г.; от 1 април 1943 г.;

В."Косова" от 1 февруари 1942 г.;

В."Комби" от 25 октомври 1943 г.;

В."Газет де Лозан" от 19 февруари 1944 г.;

В."Народен съд" от 18 декември 1944 г.

[26]Neubacher, H. Sonderauftrag Südost 1940 – 1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten. Göttingen, 1957; Михайлов, Ив. Спомени. Т.III. Louvain, 1967; Кавальеро, У. Записки о войне. Дневник начальника итальянского генерального штаба. Москва, 1968; Михайлов, Ив. Спомени. Т.IV. Indianopolis, Indiana, 1973; Филов, Б. Дневник. София, 1990; Шелленберг, В. Мемоары. Москва, 1991; Филова, Е. Дневник. Май 1939 - 15 август 1944 г. София, 1992; Чано, Г. Политически дневник 1939-1943. София, 1992; Из дневника на Бекерле - пълномощен министър на Третия райх в България. Съставител В. Тошкова. София, 1992; Лулчев, Л. Тайните на дворцовия живот. Дневник (1938-1944). София, 1992; Драганов, П. Дневник на Първан Драганов бивш министър на външните работи от 12 юни до 1 септември 1944 г. Съставителство: Г. Мишков, Т. Добриянов. София, 1993; Нейков, П. Войната. Дневник. – В: Летописи, №1-2, 1993, с.21-47; №3-4, 1993, с.43-76; №5-6, 1993, с.18-49; Попов, генерал-лейтенант Иван. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. Ч.I. Дейност на българското главно командване от 1939 г. до започването на Отечествената война срещу Германия 1944 г. София, 1993; Недев, полковник Стефан Савов. Откраднати илюзии. Спомени, изживявания, преценки. София, 1997; Митаков, В. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кьосеиванов и Богдан Филов. София, 2001; Огнянов, М. Македония – преживяна съдба. София, 2002; Цанков, Ал. Моето време. Мемоари. София, 2002; Михов, ген. Н. Дневник. София, 2004; Танев, Ст. Дневник. София, 2005.

[27]Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (1918 - 1945). Serie D (1937 - 1941), Bd. X, XII. Bonn, 1963 - 1964. (ADAP); Collotti, E., T. Sala. La potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/43. Milano, 1974; Nešović, S., B. Petranović. Jugoslavija i ujedinjeni narodi 1941-1945. Beograd, 1985; България - своенравният съюзник на Третия райх. Съставители: В. Тошкова, Н. Котев, Н. Стойменов, Р. Николов, Ст. Нойков. София, 1992; Тайните на Третия райх. София - Берлин - София. Май-септември 1944. Съставител В. Тошкова. София, 1992; Нойков, Ст., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия райх 1939 – 1943. София, 1995; Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945. Sv.1-2. Priredila Nada Kisić-Kolanović. Zagreb, 2003; Гоцев, Д. Из документалните записки на о.з. подполковник Вълко Антонов Яначков за териториалното разграничение между България и Италия във Вардарска Македония 1942-1943 г. – В: Македонски преглед, №3, 2004, с.113-128; Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на министерството на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944 г.). Съставители: Ц. Билярски, И. Гизенко. София, 2006.

ния, са подвластни на геополитическата рамка на "новия ред". Поставена в ситуация да се съобразява с агресивния италиански империализъм, както и с нежеланието на Германия да се ангажира твърдо със справедливите български искания, София в не по-малка степен трябва да отговори на очакванията на македонската емиграция, а и на подложеното на репресии българско население в присъединените към Албания територии.

Всички тези многопосочни фактори влияят при вземането на съответните решения от българското правителство. Надявайки се в по-дългосрочен план да укрепи националното си обединение, България изчаква търпеливо да намери своите съюзници и партньори при следвоенното третиране на балканските граници.

Целите на изследването не се разминават с традиционните за подобен род проблематика проучвания на дипломатическите аспекти на едни многостранни отношения. Спецификата му обаче се очертава от посочената вече системна зависимост на тези отношения. В такъв контекст е направен опит да се анализира динамиката на факторите, предопределящи установяването, развитието и прекратяването на тези отношения. Подобен подход естествено поставя и други въпроси: какви са допирните моменти и интереси и доколко те се превръщат в реална политика; какво предпоставя и мотивира стереотипите и реакциите при вземането на съответните външнополитически решения; подкрепени ли са еднопосочните интереси с реципрочни действия и т.н. Направен е и опит да се покаже въз основа на каква информация се формира и мотивира българската политика по отношение на Западна Македония.

Възприетата вътрешна периодизация следва общовалидната за Втората световна война, доколкото повратните моменти в нейната история безусловно предопределят обхвата и насоките на изследваните от нас проблеми. Необходима е също уговорката, че като цяло проблемът за съдбата на българското население в Албания, като част от системата на "новия ред", е обект на по-обстоен анализ. Това се диктува от обстоятелството, че този въпрос редовно и подробно се третира в българската дипломатическа преписка с Берлин, Рим, Тирана и др., т.е. има тежест при определянето на отношението на официална София към режима в Албания.

Монографията си поставя целта да разкрие военновременните опити на България за решаване на национално-териториалния въпрос във Вардарска Македония и по-специално в нейната западна част, присъединена към Албания.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД 9

ВОЙНАТА НА БАЛКАНИТЕ И НОВИТЕ ГРАНИЦИ В БИВША ЮГОСЛАВИЯ (АПРИЛ – АВГУСТ 1941) 39

- Влизане на българските войски в Македония 42
- Виенската конференция на фон Рибентроп и граф Чано 53
- Българо-италианските преговори 66
- Иван Михайлов в българската "македонска" политика 89

ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ МЕЖДУ ВЕЛИКА АЛБАНИЯ И ОБЕДИНЕНА БЪЛГАРИЯ (СЕПТЕМВРИ 1941 – ЮЛИ 1943) 95

- Българо-италианските противоречия в Западна Македония (септември 1941 – юли 1942) 95
- Спорът за мината "Езерина" 108
- Итало-албанската пропаганда в Македония 117
- Българите в Албания (август 1942 – юли 1943) 125
- Преговорите по демаркационната линия 139

В КЛОПКАТА НА ВОЕННАТА КОНЮНКТУРА (СЕПТЕМВРИ 1943 – СЕПТЕМВРИ 1944) 151

- Българският въпрос в Албания след капитулацията на Италия 161
- Правителството в София и положението на българите в Албания 169
- Българите и "Независима" Албания 181
- Опитите на Иван Михайлов да участва в решаването на македонския въпрос 191
- Към "Независима" Македония 198

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 213

ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА 229

ИНДЕКС 239

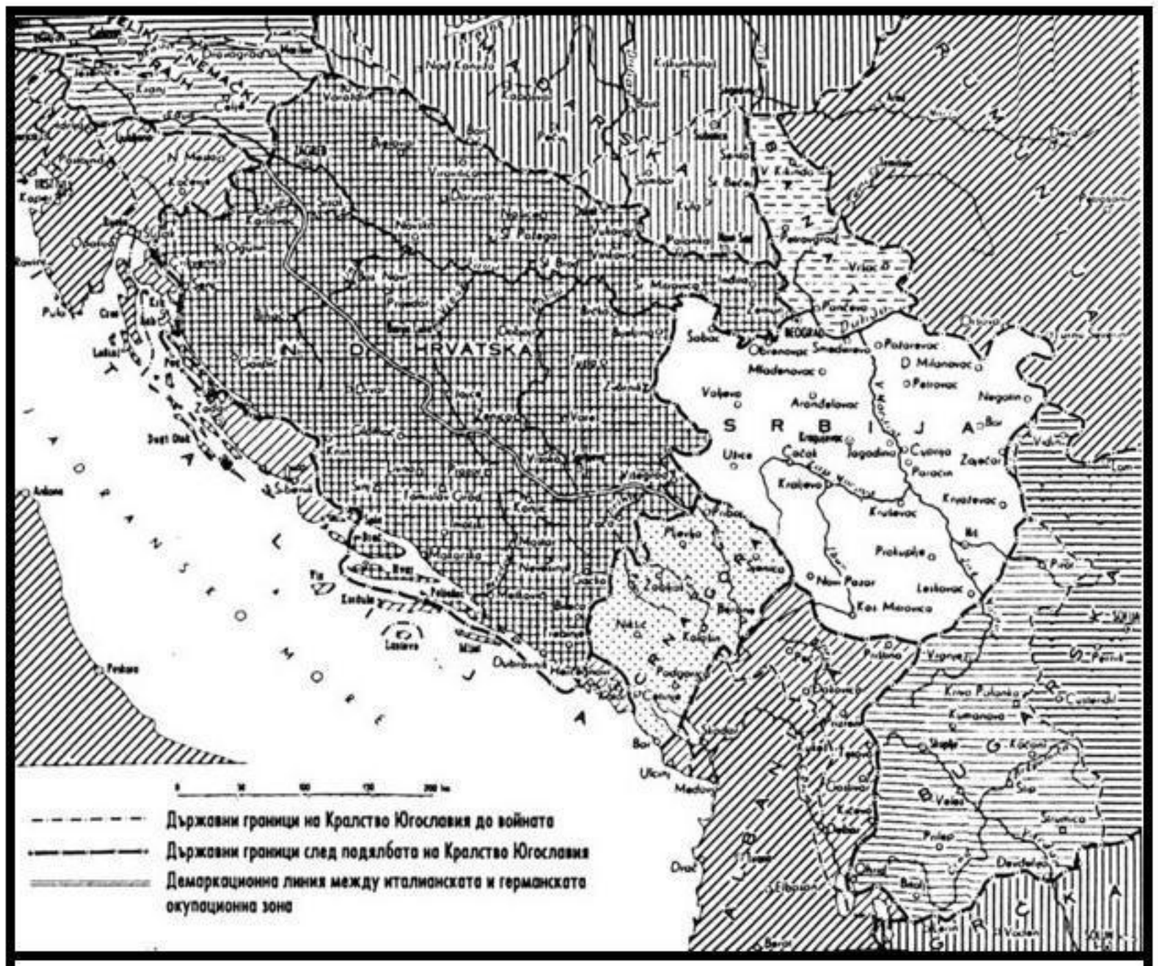

Държавни граници в Югоизточна Европа след април 1941 г.

УВОД

На 1 септември 1939 г. започна Втората световна война. Загубила с Ньойския мирен договор редица територии с компактно българско население, България очакваше да осъществи ревизионистичните си планове. Въпреки че се залагаше на военната победа на Германия, това трябваше да стане по мирен път. Една бъдеща мирна конференция, според очакванията в София, би трябвало да удовлетвори справедливите български искания. В очакване на подобно развитие българското правителство обяви неутралитет[1].

Породилата се в българските политически кръгове надежда за ревизия на Ньойския договор обаче сериозно бе подкопана от балканските съседи на България, обединени в Балканския пакт с цел да не допуснат промяна на териториалното статукво. За преодоляване на тази блокада българската дипломация все повече залага на германската карта. На 15 февруари 1940 г. е съставено ново правителство, начело с Б. Филов. Същевременно за външен министър е определен пълномощният министър в Белград Ив. Попов – ясен знак, че София не желае да променя политиката си на съобразяване с Югославия. Нещо повече – продължава да зачита договора за вечно приятелство от 1937 г., с който на практика се беше отказала от претенциите си за Македония[2].

През пролетта на 1940 г. в София се проведе съвещание по въпроси на външната политика. Министър-председателят Б. Филов, външният министър Ив. Попов, пълномощните министри П. Драганов – в Берлин, Н. Момчилов – в Лондон, както и главният секретар Д. Шишманов трябваше да дадат отговор на въпроса "каква политика подлежи да се следва днес изобщо и във връзка с нашите искания".

[1] Сирков, Д. Външната политика на България 1938-1941. София, 1979, с.170.

[2] Тошкова, В. България и Третият райх (1941-1944). Политически отношения. София, 1975, с.19, 21; Лулчев, Л. Тайните на дворцовия живот. Дневник (1938-1944). София, 1992, с.169.

В изказването си П. Драганов застъпва становището, че въпросът за възвръщането на Южна Добруджа никога не е поставян конкретно пред Германия. При разговори констатирал, че ръководни германски дейци са резервирани по темата. В резултат на това прави извода, че "докато трае войната, не можем да се надяваме дори на една дипломатическа интервенция". Едва след една германска победа можело да се разчита на подкрепа срещу Румъния и Гърция, но не и срещу Югославия, която Германия желае да запази силна срещу агресивната политика на Италия в региона.

В тази връзка П. Драганов предлага исканията на България да се градират, след което да се прецени кое от тях е осъществимо. По отношение на Югославия е категоричен – поради създадените условия нищо не може да се предприеме. Излазът на Егея също е трудно осъществим. Остава Добруджа, "която ни се взе без кръв и би могло да ни се върне без кръв"[3].

Търсейки отговор на въпроса за перспективите пред българската политика, народният представител С. Янев посещава Югославия. Целта му е да проучи общите политически настроения във връзка с войната в Европа и по-специално отношението към България при новата международна и балканска обстановка[4].

С подписването на сърбо-хърватската спогодба от Др. Цветкович и Вл. Мачек е засегната същността на държавно-политическото устройство на Югославия, поради което в сръбските среди няма особен ентусиазъм. Националистическите кръгове отричат ползата от този акт, който накърнявал единството на държавата. Впечатленията на Янев са, че сърбите имат основания да се страхуват от спогодбата като политически прецедент. Вътрешната криза в страната, предизвикана от националните противоречия щяла да продължи[5].

Интересът към България е нараснал значително. В Белград желаят да спечелят българското приятелство, но болшинството от политиците си дават сметка, че българите са резервирани. Отчита се, че е пропуснато да се направи стъпка към решаването на някои конкретни въпроси: поправяне на граничната неправда в Западните покрайнини, допускане на българските книги и печат в пределите на Югославия, осигуряване на културни права за българското население в Македония, търсене на обща позиция по отношение на световния военен конфликт. В тази връзка Цветкович и Мачек споделят, "че за Югославия отношенията с България са един сложен на дневен ред въпрос, който чака своя ред за разрешение, което ще задоволи

[3]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.17а, л.1-11. Поверителен протокол. София, 4 април 1940 г.

[4]Пак там, оп.7, а.е.1102, л.29-37. Доклад на С. Янев до министъра на външните работи Ив. Попов. София, 19 април 1940 г.

[5]Пак там, л.29-31. София, 19 април 1940 г.

и двете страни"[6].

Шефът на сръбската земеделска партия М. Гаврилович споделя, че историята се повтаря. Събитията много напомняли на тези от 1915 г. Цар Борис разполагал с голямо влияние в Европа и специално в Италия и Германия. От това се прави извода, че държи в ръцете си и съдбата на Югославия (!)[7].

Д. Льотич, водач на сръбския "Сбор" изказва мнение, че Югославия е длъжна да даде пример за искрено приятелство и добро съседство, като уважи българските претенции за поправка на западните граници: "За Югославия нямат значение 3-4 гранични околии, за България те имат огромно морално значение. Ако Югославия направи такава една решителна стъпка, тя ще извърши едно велико дело, което ще послужи за един траен, приятелски градеж"[8]. Естествено в случая става въпрос само за Западните покрайнини. За Македония сърбите не позволяват да се отвори и дума.

За осъществяване на българските териториални претенции се сондира мнението и на Италия. На 22 юни 1940 г. министър Ив. Попов излага пред италианския пълномощен министър граф М. Маджистрати надеждата на България да си възвърне Южна Добруджа, както и да получи излаз на Егейско море с помощта на Германия и Италия[9].

Едновременно с тези действия се подготвя акция в чужбина, която да пропагандира националните стремежи на България. Привлечени са "неотговорни, неофициални лица", като професорите от Софийския университет Ал. Станишев и Ал. Балабанов и финансиста М. Рясков, които да заминат за Берлин. Пътувания с пропагандна цел, които да разяснят българските териториални претенции, се готвят още до Америка и Италия[10].

След руската акция за възвръщане на Бесарабия от българска страна се подновява търсенето на германска подкрепа за коригиране на несправедливия Букурещки договор от 1913 г. На 28 юни 1940 г. цар Борис споделя с германския пълномощен министър Х. фон Рихтхофен, че с възвръщането на Южна Добруджа Румъния ще спечели "един съсед, с който дотогава е била само в добри отношения". Във връзка с това царят изтъква и "опасната двойнствена политика на Югославия, която сега несъмнено се опитва да върне Русия на Балканите, за да осигури своя собствен тил".

[6]Пак там, л.33. София, 19 април 1940 г.

[7]Пак там, л.35. София, 19 април 1940 г.

[8]Пак там, л.36, 37. София, 19 април 1940 г.

[9]Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922-1943. София, 1976, с.372; Според доклада на граф Маджистрати българският външен министър за пръв път ясно дефинирал пред него исканията на България - отстъпване на Южна Добруджа и получаване на излаз на Егейско море. - NAUS, T 120/329, R.6, Fr.242603-242604. Berlin, 1.VII.1940.

[10]Филова, Е. Дневник. Май 1939 - 15 август 1944 г. София, 1992, с.46.

Цар Борис иска от германския дипломат и разяснение на циркулиращото твърдение, че Балканите като сфера на влияние са поделени между Германия, Русия и Италия[11].

Слизането на Съветска Русия на юг чрез Бесарабия определено не е по вкуса на официална София. На 8 юли 1940 г. пред държавния секретар Е. фон Вайцзекер професор Ал. Станишев излага политическите желания на страната и на царя. Изявленията, издържани в антиболшевишки и антируски дух, посочват като най-голяма опасност за България една обща българо-руска граница. Южна Добруджа трябвало да се върне на България чрез директни преговори с Румъния. От Германия се иска само да поеме патронажа и да внуши заiочването на преговорите. Процедурата щяла да се развие твърде опростено, тъй като между България и Румъния на практика няма спор за определяне на границата.

Крайната ревизия на границата за ликвидиране на последиците от Ньойския договор можело да бъде отложена до постигане на всеобщ европейски мир.

Въпросът за Македония е поставен на последно място. Германия трябвало да реши съдбата ѝ. Тези директни внушения фон Вайцзекер приема "по принцип и за сведение", без да поема никакви ангажименти от името на Райха[12].

Намесата на Съветския съюз в ревизията на мирните договори чрез присъединяването на Бесарабия и Северна Буковина заставя Оста да промени позицията си за задържане на българските и унгарските ревандикации. На 13 юли 1940 г. правителството в Москва декларира, че признава справедливостта на българските териториални претенции за Южна Добруджа и излаз на Егейско море. Обещава и подкрепа. Активизирането на съветската външна политика в Югоизточна Европа впрочем е използвано като аргумент от министър Попов, за да постави отново пред силите от Оста българското желание за коригиране на границите[13].

През юли и бившият финансов министър М. Ряcков посещава Берлин. Въп-

[11]Нойков, Ст., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия райх 1939-1943. София, 1995, док. №3, с.92, 93. София, 28 юни 1940.

[12]NAUS, T 120/329, R.6, Fr.242611. Berlin, 8.VII.1940; Очакванията на българите в средата на 1940 г. добре се илюстрират от една реклама, публикувана в печата: "Всеки българин трябва да притежава "Етнографската карта на Българите" от В. Миков, уредник в Народния музей, за да знае земите, в които живеят българи, и които трябва да ни се върнат при определяне новите граници". - В."Зора", бр.6322 от 11 юли 1940 г.

[13]Димитров, И. Цит. съч., с.374; На 17 юли 1940 г. в. "Зора" препечатва статия от унгарския "Пестер Лойд". На уводно място е изведено заглавието "Исканията на България за Добруджа и Егейския бряг почиват на народностния принцип. България с право очаква подкрепа от Райха и СССР". В края на материала все пак се уточнява, че "макар горните искания да не са още конкретизирани, те не съставляват вече никаква тайна за съседите на България". - В."Зора", бр.6326 от 17 юли 1940 г.

реки, че е частно лице, той е приет във външното министерство от държавния подсекретар Е. Вьорман, пред който излага българските териториални претенции. Българите желаят да получат Южна Добруджа, излаз на Егейско море при Ксанти и Дедеагач, някои корекции на границата с Югославия в района на Цариброд, Босилеград и Струмица. Освен това поставят въпроса и за Македония[14].

Това впрочем е една максимална програма, която в такъв вид се застъпва за пръв път в Берлин, макар и изложена от неофициален представител на правителството. Тъй че по-скоро се касае за един сондаж за реакцията на германската страна.

На поставените въпроси Вьорман отговаря дипломатично, че българските желания се застъпват много добре в Берлин от пълномощния министър П. Драганов. Разглеждането на въпроса за Южна Добруджа единствено стояло на дневен ред в момента и по него имало значителен напредък. На Ряcков е казано още, че досега от официална българска страна въпросът за излаза на Егейско море, както и за гранични корекции спрямо Югославия не е поставян. Напълно изненадващо било, "че сега България поставя и македонския въпрос наново". За това последното Ряcков уточнява, че от свое име поставя македонския въпрос, но че в бъдеще мирът на Балканите ще бъде застрашен, ако и този въпрос не намери своето разрешение. В резултат на проведения разговор Вьорман остава с впечатление, че българското правителство иска да запознае Германия с македонския въпрос само неофициално. Ряcков предава в германското външно министерство и карта, както и печатни материали, които разясняват българската позиция по добруджанския въпрос, излаза на Егейско море и македонския въпрос[15].

Българските искания са поставени на вниманието на германските ръководители по време на още едно посещение. През юли о.з. генерал Н. Жеков, бивш главнокомандващ по време на Първата световна война и началникът на Военната академия полковник Ив. Попов посещават Западния фронт - полесраженията във Франция, Белгия, Холандия, Люксембург, укрепената система "Мажино" и главната квартира на фюрера[16].

В навечерието на пътуването министър Ив. Попов дава указание на полковник Ив. Попов да се направят постъпки пред Хитлер за връщането на България на Южна Добруджа. Във външно министерство са подготвени 3 промемории, които да се прочетат и предадат от полковник Попов лично

[14]NAUS, T 120/329, R.6, Fr.242635. Berlin, 22.VII.1940.

[15]Ibidem, Fr.242635-242636. Berlin, 22.VII.1940.

[16]Попов, генерал-лейтенант Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. Ч.I. Дейност на българското главно командване от 1939 г. до започването на Отечествената война срещу Германия 1944 г. София, 1993, с.51.

на Хитлер. В първата е изложена молбата на българското правителство за връщане на Южна Добруджа. Втората засяга въпроса за Тракия и Македония. В третата е изложено искането да се върне оръжието, което победителите в края на Първата световна война са взели при обезоръжаването на българската армия[17].

След обстойно запознаване с германските военни успехи българските гости са приети лично от Хитлер в лятната му резиденция в Берхтесгаден. За Южна Добруджа фюрерът заявява, че в най-скоро време въпросът ще бъде разрешен благоприятно за България. Полковник Попов прочита и втората промемория с искане за връщане на Македония и Западните покрайнини. Тук обаче отговорът е отрицателен. Без да се съветва с представителя на германското външно министерство Хитлер отговаря, че "това желание на българското правителство може да се осъществи едва след успешна война"[18].

В края на юли 1940 г. в Залцбург се провеждат преговори, на които последователно са приети румънският и българският министър-председател, придружавани от външните министри на двете страни. На румънските министри от германска страна е внушено, че Южна Добруджа трябва да се върне на България. Уточнено е по въпроса да започнат преговори между двете страни[19].

Предстоящото възвръщане на Южна Добруджа активизира дейността на македонската емиграция в България. Разпространяват се слухове за различни варианти за решаването на македонския въпрос: предстоящо присъединяване на Македония към България, автономна Македония под италианска опека, както и за един италиански план Македония да бъде поделена между Албания и България.

През септември 1940 г. представители на македонските емигрантски организации са приети от граф Маджистрати. Проф. Ал. Станишев се изказал, че Мусолини държи в ръцете си съдбата на Македония. Според италианския дипломат този опит за сближаване с Италия е провокиран от германска страна. При посещението на Станишев в Берлин му било заявено, че в Италия е ключът за разрешаването на македонския въпрос.

Действията на македонските емигрантски организации обаче не са съгласувани с актуалната българска външна политика, която извежда като прио-

[17]Пак там, с.52.

[18]Пак там, с.55, 56.

[19]Генчев, Н. Външната политика на България (1938-1941). София, 1998, с.110, 111; В броя си от 24 юли 1940 г. в. "Зора" извежда водещото заглавие "Предстои разрешението на висящите въпроси на Балканите и в Средна Европа. В Салцбург ще се разискват български, унгарски, румънски и словашки въпроси". - В."Зора", бр.6332 от 24 юли 1940 г.

ритет получаването на излаз на Егейско море и то по мирен път[20].

През есента на 1940 г. управляващите среди в София са в състояние на еуфория. Присъединяването на Южна Добруджа по мирен път се изтъква като голям правителствен успех. Разбирателството с Белград е приоритет в българската външна политика, поради което македонският въпрос се премълчава. Белградските правителствени кръгове обаче следят с подозрение и най-малките прояви на национализъм в София. Безпокойство предизвиква и речта на проф. Х. Кох[21], произнесена на тържественото откриване на германския научен институт в София. Според съобщението на агенция "Авала" Македония е представена като люлка на българската култура. Независимо от договора в Ньой, в речта се говорело за продължаване на борбата на българите за осъществяване на техния исторически национален идеал. Тъй като речта е произнесена в присъствието на имперския министър Б. Руст и други видни гости от Райха, в Белград виждат в това признаци на евентуално толериране на българските претенции към Македония от германска страна[22].

През септември 1940 г. Германия предприема широка пропагандна кампания за разширяване на влиянието си. Подписан е Тристранният пакт с Италия и Япония. Отправена е покана и до България в срок от три дни да се присъедини към пакта[23]. Почти едновременно с това предложение на цар Борис е предадено и послание от Мусолини, в което се съобщава, че предстоят военни действия срещу Гърция. Предложение за намеса в конфликта няма, но подтекста е ясен. Цар Борис отказва сътрудничество[24].

От предложението в София разбират, че всъщност Германия и Италия действат в България без предварителна координация. В София узнават, че германският натиск за бързо присъединяване към Тристранния пакт бил не за три дни, а всъщност за десет. Всичко това внася допълнително спокойствие и вдъхва кураж на цар Борис да изпрати лично писмо до Хитлер, в което аргументирано излага отрицателната позиция на българското правителство за бързо присъединяване към пакта[25].

[20]Димитров, И. Цит. съч., с.377-379.

[21]Проф. Ханс Кох е председател на Германския научен институт в София, специалист е по източноевропейска история във Виенския университет. - Белоконски, П. Истина по време на война. Пропагандата в България през 1941-1944. София, 2000, с.169.

[22]NAUS, T 120/329, R.6, Fr.242740. Belgrad, 18.X.1940.

[23]Сирков, Д. Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. - В: Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали. Т.I. София, 1972, с.441.

[24]Чано, Г. Политически дневник 1939-1943. София, 1992, с.264; Димитров, И. Цит. съч., с.386-389; Смирнова, Н. Д. Балканская политика фашисткой Италии. Москва, 1969, с.190-192.

[25]Сирков, Д. Цит. съч., с.441; В информация от 24 октомври 1940 г. на Главното управление за имперска безопасност за политическата обстановка в страната се твърди, че

Започналата в края на октомври гръцко-италианска война и изгледите Гърция да бъде победена и окупирана от италианските войски предизвиква в югославските политически среди загриженост и желание не само за запазване на свободната икономическа зона в Солун, но и да се добие директен излаз на Егейско море[26]. Великосръбските сили в Белград прокарват в Коронния съвет идеята за всеки случай да се вземат мерки Солун да бъде окупиран от югославски части със съгласието на Берлин[27].

По време на посещение в Германия на 17 ноември 1940 г. цар Борис III отново аргументира отказа си България да се присъедини към Тристранния пакт. Германските и италианските политици са раздразнени от българската позиция. Вследствие на това на Югославия започва да се възлагат повече надежди. Още повече, че тя прави усилия да укрепи връзките си с Италия в разгара на войната с Гърция[28].

Германските държавници, имайки предвид желанията на Белград за териториален излаз на Егейско море, упражняват натиск Югославия да се присъедини към Тристранния пакт. На 29 ноември 1940 г. Хитлер изтъква пред югославския външен министър Ал. Цинцар-Маркович, че консолидирането на Балканите не може да стане без корекция на държавните граници в полза на България. Това обаче трябвало да стане за сметка на Гърция. Щедър на обещания, Хитлер допуска изказаното от Югославия желание да получи Солун да се удовлетвори, с което "югославският проблем щял завинаги да се реши"[29].

На 18 ноември 1940 г., когато става ясно, че Италия не е в състояние да се справи с Гърция, Хитлер провежда съвещание с италианския външен министър граф Чано в Оберзалцберг. По-голяма част от своята реч Хитлер

България, която имала териториални претенции не само към Румъния, но и към Гърция и Югославия, "не е подготвена нито икономически, нито военно, нито пък най-вече в пропагандно отношение с оглед на създалата се в резултат на военните събития на Балканите нова обстановка". Всичко това се дължало на нерешителната политика на цар Борис и на зависимите от него правителства. - Нойков, Ст., В. Радев. Цит. съч., док. №10, с.108, 109. Берлин, 24 октомври 1940.

[26]Зографски, Д. Македонија 1940-1943 год. според некои германски документи. - В: Гласник, Скопје, №3, 1971, с.54, 55.

[27]Lukać, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. T.2. 1937-1941. Beograd, 1982, p.432; По нареждане на югославския военен министър генерал Милан Недич военният аташе полковник Ваухник на 4 и 6 ноември 1940 г. прави демарш в Берлин, за да изнесе пред висшите германски военни фактори, че за Югославия въпросът за свободно пристанище в Солун е от жизнено значение и дали Германия би поставила някои условия пред Югославия за евентуалното посредничество при решаването на този въпрос. - ADAP, Serie D, Bd.X. Frankfurt/M, 1963, S.442.

[28]Генчев, Н. Българо-германски дипломатически отношения (1938-1941 г.). В: Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали. Т.I. София, 1972, с.420, 421.

[29]Зографски, Д. Цит. съч., с.55.

посвещава на негативните последици от италианското нападение. Изтъква и необходимостта от военна помощ от германска страна, като единствен начин за излизане от ситуацията. Тази помощ обаче можела да се осъществи едва напролет и то след поредица от предхождащи действия, най-важни от които са приобщаването на България и Югославия към Тристранния пакт и осигуряване на турския неутралитет[30].

На 19 ноември 1940 г. и Москва предлага на България пакт за взаимопомощ. Пред пълномощния министър Ив. Стаменов Молотов заявява, че Съветска Русия иска силна България. Правителството в Москва счита, че "всички национални нужди срещу турците, Югославия и Гърция трябва да бъдат задоволени"[31].

Няколко дни по-късно цар Борис обяснява на германския посланик в Анкара фон Папен, че не желае "България да се превръща в ябълката на раздора между Германия и Русия". Часове след оповестяване на посещението му при фюрера, руснаците повикали неговия пълномощен министър и дали вид, че не са наясно с намеренията на Германия спрямо България. Обещали му границата на примирието от Сан Стефано и оказването на подкрепа за всички ревандикации спрямо Румъния, Гърция и Югославия. Обратно на своя предшественик, той нямало да се остави в плен на тази руска музика. Границата от Сан Стефано не го интересува. Той нямал като унгарските приятели корона, която да е твърде голяма за главата му. Щял да благодари на руснаците за тяхната толкова любезна оферта, обаче ще каже, че не се чувства застрашен от никого и няма нужда от гаранция[32].

На 25 ноември 1940 г. съветските предложения към България са конкретизирани. Главният секретар на Комисариата на външните работи А. А. Соболев връчва на министър Попов един проект за сключване на пакт за взаимопомощ. За разлика от предложението, направено на Стаменов, в Москва е отпаднало обещанието за подкрепа на териториалните искания към Югославия[33].

[30]Lukać, D. Op. cit., p.435; В официалните италиански обяснения за неблагоприятното развитие на военните действия срещу Гърция България е обвинена, че със своя отказ да се ангажира е позволила на Гърция да изтегли войските си от северната граница. - Димитров, И. Цит. съч., с.396.

[31]Цит. по: Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934-1944. София, 1987, с.118.

[32]NAUS, T 120/329, 242775-242776. Sofia, 22.XI.1940.

[33]Спасов, Л. Цит. съч., с.120, 121; Васильева, Н. Болгария в военно-политических концепциях и внешнеполитической деятельности СССР накануне и в начальный период войны. В: Българо-съветски политически и военни отношения (1917-1941). София, 1998, с.177-178. В предложението се декларира, че Съветска Русия напълно разбира българските интереси в Западна Тракия и е готова да подпомогне осъществяването им. Подкрепят се българските национални стремежи и в Източна Тракия. На последно място в съветското предложение

Руският дипломат посещава и цар Борис. Проливите се окачествяват като жизненоважни за Съветска Русия и тя никога нямало да допусне да бъде заплашвана откъм Дарданелите, както през Кримската война. В съветската декларация изрично се споменава за опасността България да бъде нападната от Турция. В такъв случай Русия е готова да окаже на България всякаква помощ от военно и финансово естество. От руска страна се признават за основателни и българските претенции за Западна Тракия, а може би и за Източна Тракия[34].

Следобед на 30 ноември министър Попов връчва на съветския пълномощен министър отговора на предложението за сключване на пакт за взаимопомощ. България имала желание да поддържа с Русия приятелски отношения и преследва тази политика след Световната война. Основна задача на правителството е да запази страната извън военния конфликт. Естествено страната има свои национални идеали, обаче примера с Добруджа показал, че те могат да се постигнат с мирни средства. Докато България се стреми да задоволи своето искане за Западна Тракия по мирен път, не съществува опасност от страна на Турция. Ако България обаче сключела с Русия договор за взаимопомощ, Турция щяла да го третира като насочен против нея[35].

Друг аргумент за отхвърляне на руското предложение е, че българското правителство обсъждало въпроса за присъединяване към Тристранния пакт още преди да е получено предложението на СССР[36].

На 28 ноември 1940 г. цар Борис приема пълномощния министър в Белград Ст. Стоилов. Обяснява му, че поради силния турски натиск и положението в Гърция, усложнено от италианските загуби, България не може да се присъедини към Тристранния пакт. Освен това Стоилов е инструктиран да

се заявява, че "възраженията, които има СССР против присъединяването на България към известния Тристранен пакт отпадат при условие, че съюзът за взаимопомощ между България и СССР бъде сключен. Напълно е възможно и СССР да се присъедини в този случай към Тристранния пакт". - Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944 г.). Съставители: Ц. Билярски, И. Гизенко. София, 2006, с.123-125. София, 25 ноември 1940 г.

[34]NAUS, T 120/329, 242786. Sofia, 26.XI.1940; Според аташето на луфтвафе в София въпреки успокоителната информация, можело да се очаква турско нападение срещу България откъм Тракия. За това говорели турската подготовка и увеличаването на броя на подкрепленията. Според неговата оценка, напоследък Русия била готова да приеме турското нападение, за да постави България в затруднено положение и я принуди да поиска тяхната помощ. Не било изключено подобна игра да започнат също Югославия и Турция. - Ibidem, 242792. Berlin, 28.XI.1940.

[35]Ibidem, 242796-242797. Sofia, 30.XI.1940; Васильева, Н. Цит. съч., с.180, 181.

[36]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.819, л.45-47.

съобщи в югославското външно министерство, че България ще се присъедини към Тристранния пакт едва след Югославия[37].

Уведомен за съветското предложение до България за сключване на договор за взаимопомощ, на 3 декември 1940 г. Хитлер приема пълномощния министър П. Драганов. Българският дипломат припомня за опасността откъм Турция. Опипва почвата и по въпроса за евентуалното коригиране на границата с Югославия. В момент, когато Югославия е ухажвана от силите на Оста, за да се присъедини към Тристранния пакт, отговорът не е обнадеждаващ: "Не всички въпроси могат да се решат отведнъж"[38].

В опит да ускори окончателното определяне на България на страната на Оста германското правителство използва югославската карта. Според сведения на П. Драганов от 12 декември 1940 г. германско-югославските преговори били доста напреднали. Имало указания, че присъединяването на Югославия преди България към Тристранния пакт може да постави българските интереси на втори план[39].

На 15 декември в германското външно министерство П. Драганов разяснява някои въпроси от актуалната политика на България. България в момента била в особено затруднено положение. Комунистическата пропаганда се активизирала. В духа на "историческата" си политика на Балканите Русия предложила на България последователно даване на гаранция, а след това

[37]Вълков, Г. Парола "Унтервелт". София, 1984, с.29; Според доклад на германските тайни служби министър Попов инструктирал българския пълномощен министър в Белград Стоилов да внушава на югославяните, че фюрерът се е изказал много ласкаво за Югославия, "че Германия е съгласна Югославия да получи излаз на Егейско море, включително Солун, че България ще се присъедини към Тристранния пакт едва след Югославия и Испания". - Пак там, с.28.

[38]Пак там, с.29, 30; На среща в германското външно министерство П. Драганов проявява интерес към водените с Югославия преговори. Припомня и разговора, който е водил с фюрера, където наблегнал на значението на Македония за България: "Там живеят 1 млн. българи, а в България се намират и 500 000 бежанци от Македония. Поради това всичко свързано с Македония вълнува общественото мнение в България. Слуховете, че Солун трябва да се даде на Югославия сериозно затрудняват положението на българското правителство". - NAUS, T 120/329, 242810. Berlin, 10.XII.1940.

[39]Тошкова, В. Цит. съч., с.33; На 17 декември 1940 г. външнополитическият редактор на в. "Берлинер Бьорзен Цайтунг" д-р Карл Мегерле споделя с аташето по печата в Берлин, че напоследък българската политика е много колеблива и с отказа да влезе в пакта България е дала повод на "Англия да празнува пропагандни триумфи, което било особено неприятно за Германия". На Югославия не били направени конкретни обещания, но все българите трябвало да внимават да не бъдат изпреварени от югославяните. На упрека, че България не счита въпроса с Македония за приключен и че, "ако Германия не го уреди да не се чудят, че македонската емиграция ще обърне погледа си към Русия", д-р Мегерле репликира, че България спада в сферата на германските интереси и Русия никога нямало да се настани там и да разрешава въпросите. - ЦДА, ф.176к, оп.20, а.е.142, л.95. Берлин, 31 декември 1940 г.

и сключване на договор за взаимопомощ, за да си осигури свободен достъп до Дарданелите. България отказала с аргумента, че възнамерява да се присъедини към Тристранния пакт. В този процес се криели и причините за известната пропаганда с позивите и демонстрациите. За България сега ситуацията се изменила. Според изявленията на турския пълномощен министър всякакви действия на България срещу Гърция щели да доведат до моментална интервенция на Турция. Всичко това принуждава българското правителство да преоцени военните възможности на страната[40].

П. Драганов засяга и въпроса за преговорите на Германия с Югославия. Те го изпълвали с най-тежки опасения. Югославия е най-облагодетелстваната страна на Балканите от мирните договори във Версай. Ако тя се договаря сега с Германия, това очевидно се правело с цел да запази своята териториална цялост. Разбира се, България нямала нищо против това. Но той изпитвал най-големи опасения във връзка с плана да се предостави гръцка Македония на Югославия. Ако настъпел такъв момент, за царя и правителството щяло да е невъзможно да запазят досегашните симпатии на българския народ към Германия. По-скоро трябвало да се очаква пълен прелом в тази насока, още повече комунистическата пропаганда нямало да пропусне да използва този повод[41].

В подкрепа на тезата си Драганов припомня, че Македония е населена предимно с българско население, което е над 1 млн. души, към която цифра трябва да се прибавят и 500 000 бежанци и изселени. В договора от 1912 г. България постигнала съгласие със Сърбия, че Македония е българска с изключение на "спорната зона" по линията Охрид – Кратово. България и днес била готова да преговаря относно тази зона. Обаче останалата част от Македония, анексирана от Гърция, принадлежи на България. Ако сега Югославия влезе в притежание на тези области, това щяло да представлява удар по отношение на чувството за справедливост от страна на България. Драганов се питал как би реагирала Италия на един югославски излаз на Егейско море. България не се стремяла към уреждане на македонския въпрос в този момент, а само към изхода си на Егейско море. Обаче евентуалното приемане на Югославия в Тристранния пакт и свързването на този въпрос с македонския, се оценява от българския дипломат като изключителна опасност за общобалканското развитие[42].

На 16 декември 1940 г. П. Драганов съобщава в София, че в Берлин се обсъжда идеята за предаване на Солун на Югославия. Това водело до опасност България да загуби Западна Тракия и Македония. При това по-

[40]NAUS, T 120/329, 242822. Berlin, 15.XII.1940.
[41]Ibidem, 242823. Berlin, 15.XII.1940.
[42]Ibidem, 242823-242824. Berlin, 15.XII.1940.

ложение Драганов предлага да се обяви готовност за присъединяване към Тристранния пакт при условия, които германците не биха приели[43]. Това, което предлага Драганов, би означавало от българска страна да се постави като условие за присъединяване към пакта отстъпването на части от Югославия. Така би се стигнало до блокиране на преговорите, защото очевидно Германия не би приела това предварително условие.

По повод произнесената на 21 ноември 1940 г. в Народното събрание реч от народния представител П. Думанов[44] югославският печат реагира с шумна кампания. Общественият отглас обаче е по-силен. Произнесените след Думанов речи в Народното събрание от Н. Мушанов, Ал. Цанков, П. Кьосеиванов и С. Янев намаляват донякъде раздразнението в белградските националистически среди, но не го премахват. Затова в Сърбия с нетърпение се очаква речта на външния министър Ив. Попов. Речта му е предадена изцяло от почти целия сръбски печат. Във връзка с нея в. "Време", изразяващ позицията на външното министерство в Белград, пише: "Тя не задоволява напълно, защото не отрича по категоричен начин становището на Думанов и не ликвидира въпроса за българските аспирации към Македония". Официалните среди останали недоволни и от избирането на Думанов в делегацията за поднасяне отговора на Н. В. Царя[45].

За да избегне открито заседание на външната комисия на Народното събрание, министър Попов събира нейните членове и известен брой други депутати от правителственото мнозинство и опозицията на поверително обсъждане в сградата на външно министерство, в което участва и министър-председателят. Поводът е да се избегне парламентарното разглеждане на интерпелацията на правителствения депутат Дени Костов, който настоява за една по-определена външна политика и незабавно влизане в Тристранния пакт, както и за формулиране на българските искания за Македония с решителен отпор на югославските провокации и разясняване на мисията на Соболев и съветските предложения. Изложението на външния министър за една по-предпазлива външна политика намира всеобщо одобрение от народните представители, с изключение на Д. Костов[46].

[43]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.18, л.75. Берлин, 16 декември 1940 г.
[44]В речта си Думанов казал: "Още два скъпоценни камъка трябва да се прибавят към българската корона: това са Тракия и Македония". – Танев, Ст. Дневник. София, 2005, с.673.
[45]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.356, л.1, 2. Белград, 10 декември 1940 г.; Още на 26 ноември министър Попов изразява пред фон Рихтхофен възмущението си от това, че преди дни един правителствен депутат държал в Народното събрание ревизионистична реч, която разбира се предизвикала голямо раздразнение в Югославия. Той обаче щял да направи всичко възможно, за да успокои атмосферата между България и Югославия. – NAUS, T 120/329, 242787. Sofia, 26.XI.1940.
[46]NAUS, T 120/329, 242836. Sofia, 29.XII.1940.

Във връзка с определеното за началото на 1941 г. посещение на българския министър-председател в Германия, за външния министър фон Рибентроп е подготвен един конспект с най-важните политически теми, определени за разискване. По отношение на Турция се препоръчва при необходимост "във взаимно съгласие с българите, на турците да се обещае намиращия се на гръцка земя и изнесен напред югозападно от Одрин, Гласис". На Югославия трябвало да се дадат гаранции срещу повдигане на македонския въпрос от страна на българите. Препоръчва се насочването на Югославия към Тристранния пакт да продължи, като едновременно с това се очертае коридора към Егейско море, който по-късно трябва да се даде на България, но без главната част от Халкидическия полуостров. Присъединяването на България към Тристранния пакт според документа е "желателно, но не е необходима предпоставка за цялото начинание"; на българите трябва да се съобщи германското становище спрямо Русия във връзка с балканското начинание"[47].

В края на 1940 г. българското външно министерство предприема акция за издирване на документи за българския характер на населението в Македония в германските и австрийските архиви. Очевидно това е провокирано от информацията, че Германия предлага Солун на Югославия срещу присъединяване към Тристранния пакт. На 4 декември 1940 г. генералният консул във Виена Д. Ходжов изпраща в София колекция от петиции на македонските българи до Берлинския конгрес с техни искания за присъединяване на Македония към свободна България. П. Драганов също изпраща фотокопия на откритите в архивите на германското външно министерство петиции на македонските българи до Берлинския конгрес[48].

В по-решителна форма българските искания по отношение на Македония са поставени от Б. Филов по време на срещата му с Хитлер и фон Рибентроп на 4 януари 1941 г. България направила големи жертви за подобряване на отношенията с Югославия. ВМРО е разтурена, а от сръбска страна не е допуснато дори разпространяването на български книги в Македония. Изобщо приятелството било само външно. В сърбите съществувало подозрение по македонския въпрос, въпреки че "правителството правело големи усилия да не се говори по него". Сега гръцко-италианската война отново поставила на дневен ред този въпрос. Тук Филов е прекъснат от фон Рибентроп, който изтъкнал, "че не може всичко да се разреши изведнъж; че сега ще получим Тракия"[49].

[47]NAUS, T 120/329, 242838. Berlin, 2.I.1941.

[48]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.2, л.1. Виена, 30 ноември 1940 г.; л.92. Виена, 4 декември 1940 г.; л.154. Берлин, 7 декември 1940 г.

[49]Филов, Б. Дневник. София, 1990, с.215.

Македонският въпрос и отношенията с Югославия са засегнати от Филов и пред Хитлер. Слуховете, че Солун ще бъде отстъпен на Сърбия, предизвиквали в България силна възбуда. Тези емоционални аргументи обаче не променят позицията на нацисткото ръководство. Хитлер също повтаря използваната по-рано от фон Рибентроп формула, "че всички въпроси не могат да се решат изведнъж, че трябва да се остави нещо и на другите поколения". За него главното било, че България си е възвърнала Добруджа, щяла да получи и Беломорието[50].

Необходимостта да се обвърже и Югославия с Тристранния пакт кара германското правителство да проявява въздържаност към българските ревандикации. Именно поради това на срещата в Залцбург българските искания са отхвърлени. Хитлер също е въздържан на обещания за корекции на границата с Югославия. На Филов прави впечатление и подчертано благосклонното отношение на нацистката върхушка към Югославия. Това мнение се споделя и от Драганов[51].

На 13 януари 1940 г. по нареждане на външния министър Ив. Попов пълномощният министър в Берлин П. Драганов води продължителен разговор в германското външно министерство. Приет е от главния секретар фон Вайцзекер. За пореден път обект на разяснение е отложеното от България присъединяване към Тристранния пакт. Във връзка с това Драганов декларира, че България не е неутрална страна и фактически е с Германия. Самото присъединяване към Оста обаче е оставено за един по-благоприятен момент. Същевременно подготовката на българската армия не била още завършена, а в допълнение на това доставките с германско оръжие закъсняват[52].

Официалното подписване на Тристранния пакт от България извеждало страната от положението на неутралитет и я поставяло в лагера на Оста, противопоставяйки я на другата групировка. При това положение българският народ очаквал да се получат придобивки от териториален характер. Правителството не можело да не държи сметка за тези надежди, които в момента били насочени да се получи поне излаза на Егея[53].

По отношение на другите български териториални искания Драганов изтъква, че при "днешното положение не само, че не е удобно, но може и да е опасно повдигането на въпроса за Македония". Цената на югославското присъединяване към Тристранния пакт обаче не трябвало да е Солун. Драганов си позволява дори да предупреждава, че ако в България се разбере, "че Германия дава на Югославия Солун, няма да се намери българско

[50]Пак там, с.215, 216; Зографски, Д. Цит. съч., с.56; Тошкова, В. Цит. съч., с.33, 34.

[51]Филов, Б. Цит. съч., с.220.

[52]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.1, л.132-134. Берлин, 13 януари 1941 г.

[53]Пак там, л.136. Берлин, 13 януари 1941 г.

правителство, което да може да води една приятелска политика към Германия"[54].

Независимо от германско-югославските преговори, от българска страна се търси допълнително подсигуряване и откъм Белград. От югославска страна също се правят опити за приобщаване на България към една общобалканска политика. По дипломатически път се сондира даже и евентуална среща между външните министри на двете страни, осуетена от фон Рибентроп[55].

В разрез с войнствените настроения в Белград новият военен министър на Югославия генерал Пешич се изказва пред временно управляващия легацията в Белград Й. Стратиев за трудния избор, пред който са изправени България, Югославия и всички малки държави. Признава, че "чехите са постъпили, може би, по-умно от поляците, като са си спестили кръвта, опустошенията и всички пагубни последици на една неравна война"[56].

Според сведения на българския щаб на войската в Югославия са в ход големи войскови прегрупирания по границата с България. Във връзка с евентуалното присъединяване на Югославия към Тристранния пакт министър Попов заявил пред фон Рихтхофен, че "цяла България ще бъде благодарна на Германия, ако тя склони Югославия да признае заедно с това и малките корекции на границата с България, за което по принцип югославското правителство все още проявява разбиране". Министър Попов помолил фон Рихтхофен да бъде постоянно информиран за резултатите от посещението на югославските държавни дейци в Берлин[57].

[54]Пак там, л.137-138. Берлин, 13 януари 1941 г.

[55]Тошкова, В. Цит. съч., с.40; NAUS, T 120/238, 177663. Sofia, 8.II.1941; В разговор с началника на културно-политическия отдел на германското външно министерство фон Твардовски цар Борис изразил безпокойството си от съсредоточаването на югославски войски с численост 145 000 души по македонската граница. Пита и дали е възможно Югославия да влезе във войната на погрешната страна. - България - своенравният съюзник на Третия райх. Съставители: В. Тошкова, Н. Котев, Н. Стоименов, Р. Николов, Ст. Нойков. София, 1992, док. №13, с.27. Берлин, 31 януари 1941 г.

За настроенията в Белград съобщава аташето по печата. Според един сръбски генерал армията щяла да се противопостави на германците, ако нападнат или поискат да минат насила през югославска територия. Солун бил национален идеал и сърбите имали намерение преди всяка друга чужда войска да бъдат там и да го заемат първи. В случай на германско нападение България щяла да бъде нападната, за да се осигури връзка с Турция. - ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.3, л.74. София, 8 февруари 1941 г.

[56]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.4, л.5, 6. Белград, 15 февруари 1941 г.

[57]NAUS, T 120/238, 177702. Sofia, 16.II.1941; На югославските държавници се предлага да се дадат на Югославия някои гръцки области, ако се присъедини към Тристранния пакт. В преговорите на Хитлер и фон Рибентроп с Др. Цветкович и Цинцар-Маркович на 14 февруари 1941 г. в Бергхоф важно място заема въпросът за излаза на Югославия на Егейско море чрез Солун. Хитлер застъпва гледището, че излазът на Югославия на Егейско море с възможността за разширение към Солун в бъдеще ще й донесат много изгоди.

В разговор с Др. Цветкович на 25 март 1941 г. Хитлер квалифицира спогодбата за осигуряване на излаз на Югославия на Егейско море като "най-успешният ход на югославската външна политика". - Зографски, Д. Цит. съч., с.57, 58.

На 18 февруари министър Попов отново настоява пред фон Рихтхофен да бъде информиран за преговорите с Югославия. Според германския дипломат България трябва да вземе активни военни мерки за отбраната на своята много чувствителна и намираща се недалеч от София западна граница. По информация на българския шарже д'афер от Белград, югославските официални служби се отнасяли твърде резервирано към посещението в Германия.

Несъмнено, според фон Рихтхофен, в София се увеличавало безпокойството от неопределеността на позицията на Югославия още повече, че постъпвали съобщения за засилено движение на турски войски около Одрин и за появата там на английски офицери. Всичко това, независимо от подписването на българо-турския пакт за ненападение, отново събудило старото недоверие към турците[58].

Договорът между Турция и България е приет със задоволство в Рим и Берлин. След подписването на българо-турската декларация обаче възниква проблем за подобен акт между България и Югославия. От югославска страна се настоява за подписването на съвместна декларация, която да потвърди и подкрепи договорите, съществуващи между двете страни.

От своя страна граф Маджистрати застъпва мнението, че Германия не бива да се противопоставя на подобна декларация, която би допринесла за осуетяване на намеренията на Чърчил за обединяването на балканските държави по нов начин. Според италианското правителство този въпрос е много важен. Целта на Германия и Италия на Балканите била да се запазят мирът и редът. Затова, ако сближаването на България и Югославия би допринесло за премахването на търканията между двете страни, това ще съвпадне с целите на Германия и Италия.

Според италианския представител в Берлин един от пътищата за постигане на тази цел е присъединяването на България и Югославия към Тристранния пакт. Другият път е двете правителства да направят публично изявление, че тяхната политика се вмества добре в рамките на системата на силите на Оста. При всяко положение обаче била необходима голяма предпазливост. Едно бъдещо сближаване между България и Югославия би допринесло за осъществяване на старата идея за Балканската антанта, чиито цели са добре

[58]NAUS, T 120/238, 177711. Sofia, 18.II.1941; По нареждане на фон Рибентроп на Попов е отговорено, че "разговорите с господата от Югославия са протекли в приятелска атмосфера и са положителни; не съществува и най-малък повод за каквито и да е опасения". Фон Рибентроп обещава и за в бъдеще да информира българското правителство за воденето на преговорите с Югославия. - Ibidem, 177713. Fushl, 19.II.1941.

известни, въпреки тяхната привидна противоречивост[59].

Германската позиция по въпроса се формулира от държавния подсекретар Вьорман. На италианците трябвало да се съобщи, че от германска страна се споделят "съображенията против стимулирането на нова договорна система на Балканите". Същевременно Германия смята, че не е още назряло времето за провеждането на българо-югославски разговори, при които лесно могат да възникнат такива тежки проблеми като македонския въпрос и искането на българите за коригиране на границите[60].

Българо-турската декларация е оценена от югославска страна като незадоволителна поради това, че от нея липсва позиция по отношение на Гърция. По-нататъшното развитие на Балканите зависело от България. Все още не било късно. Във всеки случай Югославия щяла да остане чиста пред историята. В такава насока е воденият в югославското външно министерство разговор с българския шарже д'афер Й. Стратиев[61].

На 23 февруари 1941 г. Филов информира фон Рихтхофен за изказаното от югославска страна желание Цинцар-Маркович да посети София. Очевидно в Белград се разчитало сърби и българи да се борят заедно против германците. Подобни предложения България щяла решително да отхвърли. Ако се предложело връщане на Западните покрайнини срещу отказване завинаги от Македония, това нямало да се приеме. Фон Рихтхофен възприема тази позиция. Сам той често докладвал в Берлин, "че никое българско правителство не може да приеме подобно нещо и че то би било избито, ако приеме такова решение"[62].

На 1 март 1941 г. България се присъединява към Тристранния пакт. След подписването на протокола фон Рибентроп и граф Чано предават на Филов писмата, "с които при уреждането на балканските граници се признава излазът на Бяло море, приблизително от устието на Струма до устието на Марица"[63].

С присъединяването към Тристранния пакт българското правителство се задоволява с обещанието да получи Беломорието. Същевременно се примирява, че територията на Македония и Западните покрайнини ще останат част от Югославия. Присъединяването на тези земи към България се оставя за "следващите поколения"[64].

[59]Ibidem, 311470. Berlin, 21.II.1941.

[60]Ibidem, 311470-311471. Berlin, 21.II.1941.

[61]Ibidem, T 120/238, 177732. Sofia, 22.II.1941.

[62]Филов, Б. Цит. съч., с.232, 233.

[63]Пак там, с.271.

[64]В началото на март 1941 г. главният редактор на в. "Утро" Ст. Танев е на посещение в Германия. По време на среща с него пълномощният министър П. Драганов споделил, че "не

В навечерието на присъединяването на България към Тристранния пакт Белград официално е уведомен от българския шарже д'афер Й. Стратиев. Декларирано е, че по отношение на Югославия българската политика остава вярна на пакта за вечно приятелство. Стратиев особено набляга на желанието на българското правителство изрично да се подчертае верността на България към приятелството с Югославия[65].

Българската декларация е приета крайно резервирано. Сръбският помощник-министър на външните работи Др. Смилянич споделил, че "Съветите не могат да гледат спокойно едно българо-германско сближение". Въобще проличава голямата югославска надежда за "неизбежния" конфликт между Германия и Русия[66].

Анализирайки противоречивите оценки в Белград за българския избор, аташето по печата М. Георгиев смята, че "наред с недоволството, съжалението и страха от станалото, проявява се и съзнание, че това е единственият изход за България и естественият път. Всички разсъждения за изгубена балканска солидарност, за нарушено славянско единство, за подтикване на балканска независимост, за рискован ревизионизъм и за слаба национална съпротива у българите, всички тези упреци и съжаления, както и противобългарското настроение на някои среди, не можаха да вземат общ характер. Безспорно че от всички среди се проявява интерес и желание да се запазят добри отношения между двете страни и да не се дойде до нови кръвопролития, толкова страшни в миналото между двата народа"[67].

На 4 март 1941 г. югославският пълномощен министър Вл. Милановић протестира във външно министерство за тона на българския печат спрямо Югославия през последните дни. Цитира статии на различни обществени, в които се говори за Санстефанска България, за това, което Югославия

може да си обясни духа на пораженство, който царува днес в България". Българите пропуснали момента. Трябвало е да поискат Македония. Присъединяването към Тристранния пакт е трябвало да бъде обвързано със задължение от германска страна да се върне Македония. Сега вече било късно. Цената срещу която Югославия предстояло да се присъедини към Тристранния пакт било обещанието да се отстъпят Солун и някои територии от Албания с Шкодра. По този повод на своя глава, без да се допита до София, Драганов направил възражение на най-високо място (визира се Хитлер), но вече било късно за промяна на германското решение. Според П. Драганов България нито веднъж не била поставила открито пред Германия въпроса, че иска да получи Македония, защото е българска. - Танев, Ст. Цит. съч., с.1086, 1087.

[65]ЦДА ф.176к, оп.15, а.е.6, л.6. Белград, 1 март 1941 г.

[66]Пак там, л.6, 7. Белград, 1 март 1941 г. Според военния аташе присъединяването на България към Тристранния пакт се посреща от Белград "със сдържано неодобрение, недоверие и опасение". Предстояла мобилизация. Целта била до 10 март войската да достигне 1 млн. Свикването обаче се затруднявало от несъгласието между генералния щаб и правителството. - Пак там, оп.15, а.е.4, л.114. Белград, 2 март 1941 г.

[67]Пак там, оп.20, а.е.357, л.31-34. Белград, 3 март 1941 г.

трябва да направи, за да запази приятелството на България. На демонстрации в София били държани речи, в които е споменато, че Битоля трябва да бъде българска, че България трябва да бъде възстановена в границите от Сан Стефано. Полицията не се намесила.

Милановић отправил и заплахи: "Имайте предвид, че целият народ ще се дигне да се бие, ако от ваша страна се предявят каквито и да е претенции за Македония". На този упрек главният секретар Шишманов отговаря, че позицията на българското правителство по отношение на Югославия е ясна. Министър-председателят Филов във Виена категорично подчертал, че България има намерение да зачита интересите на Югославия и договора за вечно приятелство с нея[68].

Във връзка с влизането на германските войски в България в югославската столица се разпространяват различни слухове. Българите са обвинявани, че с присъединяването си към Тристранния пакт поставят Югославия в тежко положение, от което имала само два изхода: "със или против Германия"[69].

След присъединяването на България към Тристранния пакт и влизането на германските войски в България антибългарската истерия сред сръбската общественост ескалира. Твърди се, че България "наруши балканската солидарност, предаде свободата на балканските народи, измени на славянството, постави Югославия в най-тежко положение!"[70].

В средите, които се въодушевяват от Косовския дух, от традициите на сръбския народ и от сръбската история и най-вече от девиза, че онова, "което е получено с кръв само с кръв може да бъде отстъпено" владее още

[68]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.144. София, 4 март 1941 г.

[69]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.6, л.57. Белград, 5 март 1941 г. По този повод германският военен аташе в Белград полковник Тусен споделя със Стратиев: "Зная, че генералите са настроени войнствено, но това говори само, че са останали там, където са били преди 25 години. Тяхната войнственост ще се сведе накрай само в празно надуване - ще поразмислят и сами ще се убедят в глупостта си". Показвайки една карта с германските войски на гръцката граница полковник Тусен казал: "Тракия ще бъде ваша, а заедно с нея ще получите и една корекция на югозапад, от което не ще бъдете недоволни. Това зная от нашия генерален щаб". Като казва това полковникът прокарал ръката си някъде към Щип, западно от Струмица и стигнал до Орфанския залив. - Пак там, л.58. Белград, 5 март 1941 г.

Българският шарже д'афер в Белград Стратиев бил упрекнат, че с присъединяването си към Тристранния пакт България е поставила Югославия в тежкото положение да реши дали е с Германия или против нея. Българската легация постоянно получавала анонимни телефонни заплахи, в които с ругатни българите се упрекват в предателство спрямо народите на Балканите и към славянската солидарност. Във връзка с това положение министър Попов запитал германския пълномощен министър, "не е ли възможно, в определено време от Югославия да се изиска да направи демобилизация". - NAUS, T 120/238, 177821. Sofia, 11.III.1941.

[70]ЦДА, ф.176к, оп.20, а.е.357, л.28. Белград, 8 март 1941 г.

по-голямо антибългарско настроение. Тези среди припомнят, че с България трябвало да се свърши много отдавна, "че това е последната авантюра на онези, които водели българския народ по старите пътища"[71].

Според аташето по печата в Белград М. Георгиев настроението против България е стигнало до върха си, до готовност за война. Това настроение, очевидно провокирано от страха от войната, се свързва и със страха, че може да се загуби Македония в полза на България[72].

По-твърдата линия при отстояване на националните интереси на България, провеждана от пълномощния министър в Берлин Драганов го конфронтира с цар Борис и министър-председателя Филов. Обсъжда се даже неговото отзоваване. По въпроса за териториалните претенции на България Драганов се проявил като "максималист". В София се разпространявал слух, че Драганов би могъл да спаси Солун за България, но българското правителство малодушно се отказало от него. Той бил поставил на дневен ред и въпроса за Източна Тракия и пледирал за линията Мидия – Енос.

Българското правителство и царят се опасявали, че в бъдеще ще възникнат търкания, ако пълномощният министър в Берлин, противно на собственото си правителство, преследва "максималистични" тенденции. Тези въпроси и по-специално македонският можело да бъдат третирани само в рамките на провеждания от Германия и Италия "нов ред". Именно поради това българското правителство, не желаейки да създава трудности в провеждането на политиката на Райха, оставило на заден план каквато и да е агитация за широки териториални претенции. Тази информация е сведена до знанието на фон Рихтхофен с уточнението, че българското правителство още не възнамерява да моли за агреман за нов пълномощен министър, а иска само да запита предварително дали една подмяна е приемлива за Берлин[73].

Преговорите за присъединяване на Югославия към Тристранния пакт напредват, макар и променливо. От разговора си с държавния подсекретар Вьорман Драганов остава с убеждението, че Германия ще поеме някакви ангажименти към Югославия, от които българите няма да бъдат особено доволни. От друг източник българският дипломат узнал, че тези ангажи-

[71]Пак там, л.28, 29. Белград, 8 март 1941 г.

[72]Пак там, л.29, 30. Белград, 8 март 1941 г.

[73]NAUS, T 120/238, 177813. Sofia, 9.III.1941; В бележка до фон Рибентроп държавният секретар фон Вайцзекер изказва мнение, че ако българското правителство отзове своя пълномощен министър Драганов и го замени с друг подходящ представител, не би имало възражения. Неговото лично мнение обаче било, че не може да потвърди твърдението на българското правителство, че "изведнъж Драганов се представя за "максималист" и че обвинява собственото си правителство в слабоватост. Фон Вайцзекер никога не бил чувал Драганов да споменава за териториални претенции, които не са одобрени от Германия. - Ibidem, 177815. Berlin, 10.III.1941.

менти вероятно ще засегнат отстъпването на Солун в полза на Югославия[74].

Военните в Белград категорично се противопоставили на присъединяването на Югославия към Тристранния пакт. Вицепремиерът Вл. Мачек, обаче заявил, че Хърватско е решително против въоръжена съпротива. Поради това по последни сведения Белград не бил взел още окончателното решение[75].

Според унгарска информация "реалполитиците в Белград са надделяли над привържениците на бившия министър на войната Недич". Югославия не само нямало да се противопостави на германските планове, но щяла да ги улесни. Касаело се само за определяне окончателно на външната форма на предстоящото германо-югославско споразумение.[76]

В Белград се опасяват от едно повдигане на македонския въпрос и затова българското мълчание ги озадачава и тревожи. Тази информация идва в София чрез германски журналист. В тази връзка българският дипломат М. Милев обяснил на кореспондента на "Илюстрирте Цайтунг" в Белград, че "нито в нашето радио, нито в печата е бил повдиган тоя въпрос". Тъкмо това мълчание обаче тревожело Белград. Споделяйки наблюденията си от Белград, германският журналист опитва да внуши на събеседника си, а чрез него и на българския печат една линия на поведение, която очевидно е възприета от неговата централа. Щяло да е добре, ако българите чрез вестниците си дадат известни уверения на Югославия, че в София се разбира нейното затруднено положение, че мобилизацията в страната се дължи на вътрешнополитически причини и че, когато дойде време да се определят окончателните граници в Югоизтока, българите няма да повдигат македонския въпрос. С това щяло да се помогне на Югославия да тръгне по-решително към една обща политика със силите на Оста[77].

Постъпващите в София съобщения за предстоящото присъединяване на Югославия към Тристранния пакт по германска преценка създават безпокойство. Б. Филов е убеден, че новината ще бъде приета благоприятно в страната, въпреки, че през деня радио Москва чрез съобщението си, че Солун е обещан на Югославия, несъмнено цели да предизвика недоволство, особено сред македонските среди. Министър-председателят се надявал, че

[74]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.6, л.82. Берлин, 11 март 1941 г.

[75]Пак там, л.97. Виши, 13 март 1941 г. Пълномощният министър Н. Балабанов съобщава още, че според съветското посолство във Виши Съветите били извънредно недоволни от факта, че Германия нарушила поетите задължения през време на последното посещение на Молотов в Берлин като заела някои пристанища във Финландия и окупирала България. - Пак там.

[76]Пак там, л.110, 111. Будапеща, 14 март 1941 г.

[77]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.145, 146. София, 18 март 1941 г.

известните български желания за корекция на границата към Сърбия ще бъдат съобразени, "без България да бъде принудена да се откаже от Македония"[78].

В навечерието на присъединяването на Югославия към Тристранния пакт Вьорман споделя с Драганов, че "Германия се задължила за себе си да не нарушава интегритета на Югославия, но не е дала никаква гаранция за нейните граници"(!). Пита и за българските претенции към Югославия дали се изчерпват само със Западните покрайнини. В отговор Драганов припомня българската позиция, че връщането на Западните покрайнини като отнети от Ньойския договор се счита за естествено, но "ние имаме в Македония над 1 000 000 българи, които не можем да изоставим и значението, на които за нас е по-голямо от това на 100 000 немци в Мемел".

При присъединяването си към Тристранния пакт България поставя пред германската страна конкретно въпроса само за Беломорска Тракия. За Македония, според Драганов, била оставена възможност за преговори според развитието на събитията. Българите не искали да затрудняват германците, "но разчитат, че когато се прави новият ред в Европа, ще трябва да се създаде нов ред и на Балканите, основан на повече справедливост"[79].

На този натиск очевидно раздразненият Вьорман отговаря с въпрос какво е становището на българското правителство и от свое име ли говори Драганов. Българският дипломат отговаря, че е негов дълг да се осведоми за условията, при които Югославия се присъединява към Тристранния пакт, на чието подписване ще присъства като български представител. Предупреждава, че по въпроса за Македония и Солун не трябва да се затварят вратите за едно справедливо уреждане[80].

Присъединяването на Югославия към Тристранния пакт е от съществено значение за Германия, докато в българската позиция прозира известно противоречие, което може да се обясни с опасението от евентуална атака срещу България, ако Югославия остане извън пакта. Независимо от намалените по този начин възможности за осъществяване на националния идеал - присъединяване на Македония, цар Борис желае присъединяването на Югославия към пакта, даже настоява за това пред Хитлер[81].

На 25 март 1941 година Др. Цветкович и Ал. Цинцар - Маркович подписват протокола за присъединяване на Югославия към Тристранния пакт. На церемонията във Виенския дворец Белведере присъстват освен външните министри на Германия и Италия, и пратениците на Япония, Унгария,

[78]NAUS, T 120/238, 177840. Sofia, 21.III.1941.

[79]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.7, л.30. Берлин, 24 март 1941 г.

[80]Пак там, л.30, 31. Берлин, 24 март 1941 г.

[81]Тошкова, В. Цит. съч., с.47, 48.

Румъния, Словакия и България[82].

За да привлече Югославия за свой съюзник и по този начин да осигури тила си при големия поход на Изток, Хитлер предлага гарантиране на териториалните ѝ граници, отстъпване на град Солун и излаз на Егейско море, демилитаризиране на Адриатика, неизползване на територията ѝ от германски и италиански войски. Такива отстъпки впрочем не получава нито една от съседните страни, подписали пакта. Всичко това говори за значението, което германската дипломация придава на присъединяването на Югославия към лагера на Оста по мирен начин[83].

След подписването на протокола за присъединяването към пакта, югославският министър-председател Др. Цветкович в декларация от името на правителството заявява, че главната и почти единствена цел на външната политика на Югославия била да запази мира за югославския народ и да засили сигурността му. Понеже страната нямало да предявява териториални претенции (!) жизнените ѝ интереси изискват Югоизточна Европа да бъде запазена от ново разширяване на войната[84].

Тържественият акт във Виенския дворец Белведере приключва с реч на райхсминистъра на външните работи фон Рибентроп, в която от името на правителствата на Германия, Италия и Япония, както и на присъединилите се държави Унгария, Румъния, Словакия и България, приветства кралство Югославия, петата държава, която се присъединява към пакта. Благодарение на отличната дипломация на силите от Оста, "с неумолима логика, която отговаря на една голяма идея и с безподобна точност се извършва днес пред нашите очи, т.е. в разгара на войната, преустройството на Европа и на Далечния изток"[85].

За фон Рибентроп присъединяването на Югославия към пакта е от особено значение, "първо, защото всички неутрални досега балкански страни се намират сега в обсега на новия ред и второ, че една държава, за която Англия вярваше още, че ще може да мобилизира известни сили на тая държава, като се намесва във вътрешните ѝ работи, за да интригува срещу новия ред в Европа, се присъедини към пакта"[86].

За българската дипломация присъединяването на Югославия към пакта оставя някои неясноти. На поставеното от българска страна искане да се

[82]Čulinović, F. Jugoslavija između dva rata. T. 2. Zagreb, 1961, p. 171-194; Lukać, D. Op. cit., p. 456-478.

[83]Тайна нота на Третия райх до правителството на Кралство Югославия, Виена, 25 март 1941 г. - Nešović, S., B. Petranović. Jugoslavija i ujedinjeni narodi 1941-1945. Beograd, 1985, p. 50; Същото в: ADAP, D XII/1, S. 291; АМВР, ф.18, оп.1, об.147, л.17,18.

[84]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.17, л.183-185. Виена, 25 март 1941 г.

[85]Пак там, л.187. Виена, 25 март 1941 г.

[86]Пак там, л.187,188. Виена, 25 март 1941 г.

даде "едно свястно тълкуване на германската допълнителна нота към протокола за влизането на Югославия в Тристранния пакт" е отговорено, че с тази нота Германия декларира, че няма никакви териториални аспирации към Югославия и че "ще респектира нейните сегашни граници". Това не означавало, че пътя за една евентуална ревизия на границите по отношение на Унгария и България е затворен, а само това, че Германия вече не ще може да упражни никакъв натиск върху Югославия да направи отстъпки към Унгария и България (!).

На изказаното от българска страна съображение, че ефектът от германската нота ще бъде извънредно неприятен, "защото всички в България ще имат чувството, че са предадени", е отговорено, че "България официално не е заявявала никакви претенции спрямо Югославия пред Германия". Нещо повече в архивата на германското външно министерство нямало никакъв писмен документ, от който да се вижда, че България счита въпроса за Македония още открит. В заключение е добавен и упрек: "Защо Вие, българите, сте вечно такива мълчаливи, въздържани и скромни и после чак плачете и се сърдите? Къде Ви бяха по-рано устата?"[87].

Присъединяването на Югославия към Тристранния пакт е оценено от П. Драганов като голям успех на югославската политика. Поетите от Германия задължения затруднят едно задоволително разрешение на македонския въпрос. В речта на фон Рибентроп имало пасаж за уреждането на новия ред на Балканите и в Европа върху една по-широка база, който давал известна надежда. Съответният пасаж обаче търпял тълкуване при изказаното в началото на речта уверение, че присъединяването на Югославия към пакта е от голямо значение за нейното бъдеще. Пред райхсминистър Ламерс Драганов изказва опасенията си за отзвука в България на поетото от Германия задължение, което признава даже Западните покрайнини на Югославия и за пропагандата, която "ще се прави в македонските кръгове и всред българския народ против Германия, представяйки положението като споразумение на Германия с Югославия за сметка на България". Нещо повече, на българския дипломат е подхвърлена безумната идея за уреждане положението на Балканите чрез плебисцит и размяна на населението, без да се отчита факта, че в орязаните граници на България никъде няма сръбско малцинство.

В заключение на доклада си П. Драганов моли външно министерство "да му се дадат точни инструкции относно гледището на правителството по поетите задължения от Германия към Югославия, както и изобщо по македонския въпрос"[88].

[87]Пак там, а.е.957, л.28. Берлин, 26 март 1941 г.

[88]Пак там, оп.15, а.е.7, л.60. Берлин, 26 март 1941 г.

* * *

В деня на присъединяването на Югославия към Тристранния пакт помощник-военният аташе капитан Петров съобщава от Белград на разузнавателния отдел на щаба на войската, че възбудата по повод подписването на Пакта е достигнала до неочаквани размери. На много места имало демонстрации. Войската се държала настрана от събитията, а английската пропаганда усилила дейността си, раздухвайки противоречията. Югославският народ открито бил призован да избере страната на Англия[89].

При такива обстоятелства в нощта на 26 срещу 27 март група пробритански настроени офицери извършват в Югославия държавен преврат, оказал се определящ за съдбата ѝ като държавна формация[90]. В шифрована телеграма от 27 март капитан Петров изтъква, че причините за преврата трябва да се търсят в неодобрението от страна на сръбската общественост на провежданата от правителството на Др. Цветкович политика. Според сръбските националистически среди, отстъпките, които били направени на хърватите, са прекомерни и във вреда на сръбския народ. Поради това и правителството не се ползвало със симпатиите на сърбите, които водели открита борба против него. Подписването на Тристранния пакт от Югославия дало повод за нова атака срещу правителството и влошило положението му. Така и се стигнало до преврата, приет в Белград като нещо естествено и отдавна чакано[91].

[89] АМВР, ф.18, оп.1, об.5184, л.10. Белград, 25 март 1941 г.; Британските дипломатически кръгове и британската тайна служба в Югославия поддържат идеята за преврат и смяна на режима в случай, че бъде подписан Тристранният пакт. В борбата за оставане на Югославия в лагера на западните демокрации се включват и Ф. Д. Рузвелт и У. Чърчил. Чрез лични послания и дипломатически пратеничества те се стремят да окажат натиск и да вдъхнат кураж на политическите сили в страната. Но реална помощ не предлагат, а и не могат. – Wheeler, M. Britain and the War for Yugoslavia 1940–1943. New York, 1980, p.51–53; Nešović, S., B. Petranović, Op. cit., p.37–40, 45–46, 49; Krimper, R.L. The Diplomatic Prelude to the Destruction of Yugoslavia, january to april 1941. – East European Quarterly, vol.VII, № 21, 1973, p.134.

[90] Čulinović, F. 27 mart. Zagreb, 1965, str.268–276; Barker, E. Državni udar u Beogradu i Britanci – Vojni puč 27. ožujka 1941. – Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, №1, 1981, str.7–28; ЦДА, ф. 176к, оп.15, а.е.7, л.74; На 28 март 1941 г. министърът на националната пропаганда на Румъния проф. Крайник заявил на аташето по печата В. Протич, че в Букурещ имали сведения, според които ако Югославия откажела да се присъедини към пакта, то германците щели да ѝ нанесат силен удар и да я разпокъсат. След преврата положението се усложнявало и можело всеки момент да се очаква реакцията на Оста. Извършената промяна в Белград била "в резултат на общата игра на английската, американската и съветската дипломация". – ЦДА, ф.176к, оп.20, а.е.236, л.32–34. Букурещ, 29 март 1941 г.

[91] АМВР, ф.18, оп.1, об.5184, л.13, 14. Белград, 27 март 1941 г.; Същите причини за преврата изтъква и Tudjman, F. Nationalizm in Contemporary Europe. New York, 1981, p. 53; Превратът от 27 март 1941 г. е крупно събитие в сръбската и югославската история. Повече от шест десетилетия след този съдбоносен акт оценката за него е до голяма степен негатив-

В следваща телеграма от югославската столица капитан Петров съобщава, че бъдещето на страната е трудно предвидимо. Очакваната от всички декларация за външната политика на правителството се бавела, от друга страна хърватският въпрос отново излязъл на преден план. Хърватските министри не искали да сътрудничат в един кабинет, доминиран от сръбските партии на националното обединение, докато последните не декларират, че ще признаят споразумението от 26 август 1939 година и всичко постигнато по отношение на автономията на Хърватско[92].

Събитията в Югославия се посрещат със смесени чувства сред управляващите среди в България. Официалната външна политика винаги е подчертавала необходимостта от сближаване със западната съседка. Съгласието за присъединяване към Тристранния пакт е дадено едва след уверението на Хитлер, че и югославското участие е предстоящо. В същото време безпокойство будят и големите концесии, които се правят от германска страна, за да се осигури югославското участие. Ето защото превратът на 27 март е приет в София с известно облекчение[93].

Реакцията на Берлин е светкавична. Виждайки в пуча свое лично поражение, Хитлер, веднага след получаването на вестта и без да се интересува от намеренията на новото правителство в Белград, решава да приключи със "сръбския проблем" и Югославия да бъде унищожена[94].

На 30 март 1941 г. в София е получена телеграма от П. Драганов. Фон Рибентроп го повикал, за да се ориентира по македонския въпрос и попитал "дали бихме могли да организираме у нас бързо в 48 часа пропагандаторска акция за Македония". На колебанията на Попов да не се поддават на това внушение Филов възразява, "че с това бихме показали като че ли се дезинтересираме от Македония". Окончателният текст на отговора до Берлин е уточнен и с цар Борис[95].

Външнополитическото положение на Югославия бързо се влошава. На 31 март капитан Петров информира София, че е предстоящо отпътуването на германския пълномощен министър от Белград, без да има яснота дали

на. Актьорите, които го осъществяват, демонстрират голяма доза политическа незрялост, доверявайки се на ирационалните очаквания на сръбската общественост, както и на националната митология. В разрез с това една компромисна и реалистична политика би могла да избегне въвличането на Югославия във войната, а от там и трагичните последици, които тази война носи за народите на Югославия през периода от 1941 до 1945 г. – Janjetović, Z. 27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice. – In: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, №1, 2006, str.1013–1028.

[92] АМВР, ф.18, оп.1, об.5184, л.30.

[93] Димитров, И. Цит. съч., с.408.

[94] ADAP, D XII/1, S. 307–309.

[95] Филов, Б. Цит. съч., с.296, 297.

ще се завърне. В този факт той вижда предстоящо прекъсване на дипломатическите отношения. Според германски дипломатически източник, ако Югославия не избърза да изясни своята политика към Райха, скоро щяло да последва нещо сериозно, "тъй като 6–7 дни били необходими за германските войски, за да се прегрупират и започнат военни действия". Това време било достатъчно, за да се подготви почвата в Хърватско и Македония, като се използват настроенията в тях срещу политиката на централизация, проповядана от Белград[96].

Според българския пълномощен министър в Берлин Първан Драганов, германците били неприятно изненадани от превратa в Белград. До вчера приятелски настроени към Югославия, служители от германското външно министерство му заявили, че "извършеното от сърбите в Белград сочи, че не са дорасли и нямат право да управляват 16 милиона разни народности", а коментарът на фон Рибентроп е, че българите трябва да са доволни, понеже събитията се развиват в посока на осъществяване на националните им желания[97].

Междувременно изолацията на Югославия се засилва. Освен от юг, откъм Гърция, отвсякъде е обградена с държави, които имат претенции към нейни територии. Като изкуствено творение, продукт на Версайската система, Югославия няма вътрешна спойка; липсва консолидация на отделните етнически групи в нея. Повече от двадесетгодишната сръбска хегемония в многонационалната държава среща противодействие от хървати, българи, унгарци, словенци, германци[98].

В разговор с министър Ив. Попов унгарският пълномощен министър М. Юнгерт-Арноти споделя, че по всяка вероятност Унгария ще се намеси в предстоящия военен конфликт между Германия и Югославия. Иска информация и за българската позиция.

Министър Попов го информира, че до момента България вече е мобилизирала $^3/_4$ от армията си. При започване на конфликта България ще има за задача да респектира турските и гръцките войски, струпани край нейната граница. За изпълнението на тази задача България трябва да мобилизира и останалата част от армията си. Министър Попов не допуска германците да искат нещо повече от България. Ако страната вземе активно участие във военните действия против Югославия, това би дало повод и претекст на

[96] АМВР, ф.18, оп.1, об.5184, л.35. Белград, 31 март 1941 г.; На 31 март 1941 г. военният министър генерал Т. Даскалов докладва на царя, "че нашата задача ще се състои в защитата на турската граница; пряко участие в една война срещу Сърбия не бихме могли да вземем". Това становище се подкрепя от царя и от Филов. – Филов, Б. Цит. съч., с.297.

[97] ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.7, л.84.

[98] Манчев, К. Националният въпрос на Балканите. София, 1995, с.281–310.

Турция да се намеси, нещо, което германците очевидно желаят да избегнат[99].

На 2 април 1941 г. Филов уточнява с Попов и военния министър генерал Даскалов поведението на правителството в случай на война с Югославия. Според Министерския съвет "намесването ни във войната против Югославия трябва да се отклони, понеже с това бихме предизвикали Турция, която има съюзни задължения с Югославия и Гърция против нас".[100]

На 3 април 1941 г. главнокомандващият германската армия фелдмаршал фон Браухич пристига в България, за да даде последни разпореждания на намиращите се в страната германски войски. На среща с българските ръководители са обсъдени предстоящите действия срещу Югославия. От българите е поискано да дадат военна помощ на германските войски в размер на една дивизия, действаща в тила.

Отговорено е, че е в интерес на Германия и България да не се дразнят турците. Задачата на България трябвало да се ограничи в това да респектира турската и гръцката армия по дължина на границата. Освен това на фелдмаршал фон Браухич е обяснено, че една намеса срещу Югославия би изискала да се мобилизира цялата войска[101].

На 4 април ген. Даскалов уведомява Филов, че действията на германската армия срещу Югославия ще започнат на Южния фронт в неделя на 6 април в 5 $^1/_2$ часа сутринта[102].

На 5 април 1941 г. югославският пълномощен министър Милянович в разговор с външния министър Попов признал деликатното положение на България, която не може да има друго поведение освен настоящото. Нямало шанс да се разберат с германците. Очаквали всеки момент нападение[103].

На отправения въпрос какво ще е поведението на България министър Попов декларира, че "нямаме никакви намерения да проливаме кръв против тях" и че България най-малко е виновна за днешната ситуация. В Белград били наясно, че, когато България пропуска германските войски на своя

[99] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.146. София, 1 април 1941 г.

[100] Б. Филов. Цит. съч., с.299.

[101] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.147. София, 3 април 1941 г.; Б. Филов. Цит. съч., с.300. Против българско участие във военните действия се обявява и германският посланик в Анкара фон Папен. Той изказал в Берлин категоричното мнение, че участието на България във войната ще създаде опасно положение и е възможно Турция да се намеси. – ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.8, л.16, Анкара, 3 април 1941 г.

[102] Филов, Б. Цит. съч., с.301, 302.

[103] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.147. София, 5 април 1941 г.

територия, са поискани уверения, че отношенията с Югославия и Турция ще останат непокътнати. Тогава Германия дала съответната гаранция. След промяната в Югославия събитията вземат друг обрат, въпреки желанието в България страните вече да не са в различни лагери[104].

В Съветска Русия наблюдават със задоволство балканските затруднения на Германия. Превратът се представя като народно движение и реакция срещу Оста. В действителност Кремъл още криел своите позиции. В Москва циркулират и слухове, че със специален самолет е пристигнал югославски пратеник с писмо до Сталин и предстояло сключването на пакт между СССР и Югославия[105].

На 6 април 1941 г. съветският печат е изпълнен със съобщения за сключения през нощта договор с Югославия. Богатият опит на СССР показвал, че подобен договор не само формално, но и фактически способства за укрепване на мира. Вестник "Правда" публикува обширна справка за Югославия с данни за територия, население, стопанство и войска, от която читателите узнават, че в страната живеят един милион и осемдесет и три хиляди македонци. Географските условия на страната позволявали да се води отбранителна война[106].

[104]Пак там, с.148, 149. София, 5 април 1941 г.
[105]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.8, л.34. Москва, 5 април 1941 г.
[106]Пак там, л.40. Москва, 6 април 1941 г.

1 ВОЙНАТА НА БАЛКАНИТЕ И НОВИТЕ ГРАНИЦИ В БИВША ЮГОСЛАВИЯ (АПРИЛ – АВГУСТ 1941)

На 6 април 1941 г., без обявяване на война, Германия нападна Югославия. Главният удар е извършен в две посоки: от района на Клагенфурт и Грац в Австрия, където е концентрирана Втора германска армия с 11 дивизии и откъм България, където е Дванадесета армия с 19 дивизии. За две седмици съпротивата на югославската армия е неутрализирана и на 17 април в Белград е подписано споразумение за примирие, което всъщност е акт за безусловна капитулация[1].

Сутринта на същия ден германският пълномощен министър барон фон Рихтхофен запознава министър Попов с мотивите на германското правителство за започване на военните действия срещу Югославия и Гърция. На Балканите е осъществен последният английски опит да се създаде фронт срещу Германия. След като Гърция станала жертва на тази политика, Англия намира в лицето на Югославия послушно оръдие за своята цел. Противно на тези намерения, стремежът на Германия бил винаги да пази балканските държави от войната. Намерените след разгрома на Франция документи доказвали, че от лятото на 1939 г. Югославия е водила политика, насочена срещу Германия. Между югославския генерален щаб и генералните щабове на съюзниците имало оживен контакт. Въпреки че тия неща й стават известни, Германия продължила опитите си за разбирателство с Югославия и така се стигнало до Виенското споразумение от 25 март 1941 г., "което обещавало на Югославия признаването на нейния суверенитет и интегритет, освобождаването от всякакво минаване или транспортиране на войски, както и бъдещото придобиване на града и на пристанището на Солун, срещу което Югославия трябваше да поеме само задължението да сътрудничи

[1]Tomasevic, J. War and Revolution in Yugoslavia. The Chetnics. Stanford, California, 1975, p. 70-73.

лоялно на новия строй на континента". На този исторически шанс съзаклятническата клика в Белград дала един престъпен отговор и по този начин маската е свалена окончателно[2].

Въпреки че не участва във военните действия територията на България е атакувана. Сутринта на 6 април сръбски самолети бомбардират Кюстендил. Дадени са жертви. Същия ден е бомбардирана и София. В квартал "Булина ливада" има разрушени къщи и осем убити. По този повод Б. Филов отбелязва в дневника си, че царят бил силно възбуден, "но твърде доволен, че сърбите са почнали нападенията върху нас, макар да не участвуваме във войната". В отговор на тези действия Министерският съвет взема решение да се протестира в Белград. Пълномощният министър Милановић веднага е запознат с протеста, но той така и не е предаден по дипломатическите канали поради прекъсване на съобщенията[3].

На 7 април са получени първите сведения за напредването на германските войски в Македония. Струмица и Куманово са превзети. Късно вечерта в София узнават, че германците са влезли и в Скопие[4]. На следващия ден е достигната и албанската граница[5].

На 8 април 1941 г. в Горна Джумая са доведени около 1000 пленници от сръбската армия, повечето българи от Македония, предали се на германските войски. При разговор с тях всички изразили радостта, с която българите в Македония посрещат германските войски[6].

Няколко са причините за бързото решение на Хитлер да нападне Югославия. На първо място това е забавянето на планираното нападение срещу Гърция - план "Марита" и преди всичко подготвяното нападение срещу Съветския съюз. Според разговора, който фюрерът води с италианския външен министър граф Г. Чано на 25 март 1941 година, до нападение над Гърция не ще се стигне преди да се изясни политическата позиция на Югославия[7].

[2]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944 г.). Съставители: Ц. Билярски, И. Гизенко. София, 2006, с.149-150. София, 6 април 1941 г.

[3]Филов, Б. Дневник. София, 1990, с.302; БТА съобщава за въздушните нападения още на 6 април. Отбелязва още, че никакви български войски не участват във военните действия срещу Югославия. - ЦДА, ф.1503к, оп.1, а.е.20, л.103. Спомени на Д. Караджов; За големи жертви съобщава и съпругата на министър-председателя Б. Филов. Посред бял ден сърбите бомбардират Кюстендил. Нищо неподозиращото население на града дава около 67 убити. - Филова, Е. Дневник. Май 1939 - 15 август 1944 г. София, 1992, с.79

[4]Филов, Б. Цит. съч., с.303.

[5]Попов, генерал-лейтенант Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. Ч.I. Дейност на българското главно командване от 1939 г. до започването на Отечествената война срещу Германия 1944 г. София, 1993, с.89.

[6]В. "Зора", бр.6544 от 9 април 1941 г.

[7]ADAP, Serie D, Bd.XII/1, S.295.

Заповедта за нападение над Съветския съюз отново, поради големите рискове, не е издадена, докато германските сили не изтласкат англичаните от Гърция и по този начин се отнеме възможността за образуване на Балканите на нов Солунски фронт с бази за въздушно нападение над нефтените находища в Румъния. Следователно за нападението над Югославия причините са същите, които важеха за упоритото настояване на Хитлер тя да се присъедини към Тристранния пакт[8].

За светкавичното нападение над Югославия, а в тази връзка и за нападението над Гърция Хитлер има и други съображения - да демонстрира ударната мощ на германската армия и с това да заплаши Турция, ако евентуално се включи в английския фронт, а и други държави, които биха могли да опитат да се отделят от Германия и я заплашат в гръб, когато започне германо-съветската война[9].

Още в деня на германската военна интервенция в Югославия - 6 април, Хитлер издава директива за организацията на югославското пространство. В нея се предвижда някогашните части от Щирия и Каринтия да бъдат присъединени към Райха; Хърватско да стане независима държава, вероятно под унгарско влияние; бреговата ивица в Северозападна Югославия, Далмация и Черна гора да преминат към Италия; Македония да се обедини с България; някои югославски територии до река Драва да минат към Унгария; само стара Сърбия е предвидена като област под германско военно управление[10].

След започване на военните действия на Балканите България се оказва в парадоксалната позиция да предостави територията си на чужди войски за нападение срещу страна, с която поддържа редовни дипломатически отношения[11].

През тези дни германското външно министерство поддържа позицията, че българското правителство трябва да изчака с прекъсването на дипломатическите отношения с Югославия. Причина за това е нежеланието на Хитлер да се дразни Турция, която е в договорни отношения с Югославия, а Оста опитва да привлече на своя страна. По същата причина се бави и влизането на българските войски в Македония, факт, приеман в официална София с известна нервност[12].

[8]Ibidem, S.276.

[9]Lukać, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. 2. 1937-1941. Beograd, 1982, str.478-496.

[10]Вж. текста на директивата в: Krizman, B. Ante Pavelić i ustaše. Zagreb, 1986, str.377.

[11]Сирков, Д. България и войната на Балканите през април 1941 г. - В: Юбилеен сборник в чест на акад. Д. Косев. София, 1985, с.436-438.

[12]Пак там, с.438, 439.

Влизане на българските войски в Македония

Вечерта на 7 април фон Рибентроп моли пълномощния министър П. Драганов да замине със специален самолет за София, където да съобщи желанието на фюрера и германското правителство три български дивизии да навлязат в сръбска Македония като окупационни войски и да поемат администрирането на областта, за да се освободят германските войски от тази грижа и бъдат употребени за военни действия. Касае се за окупиране на териториите, за които претендира България[13].

Поради лошото време обаче П. Драганов не може да излети и е задържан в Берлин. В шифрована телеграма до външно министерство българският дипломат препоръчва за бързо решение и изпълнение на желанието на фюрера "три български дивизии да окупират сръбска Македония и да поемат администрацията, за да могат да се освободят германските войски"[14].

Германското предложение е проучено с особено внимание от политическия връх в София. По настояване на цар Борис навлизането в Македония е формулирано като действие за запазване на "реда и спокойствието" в заетите от германските войски територии, но не и като "окупация". Освен това се сочи опасността от намеса на Турция в конфликта, която в случая би се засилила. Всичко това се прави с цел предотвратяване на неблагоприятни тълкувания на българската позиция сред световната общественост[15].

Повиканите за мнение Попов и ген. Даскалов също излагат позициите си. Външният министър е решително против германското предложение. Генералът е съгласен, но настоява да се поиска непременно една германска бронирана дивизия като осигуровка срещу Турция. И двамата обаче настояват да не се бърза с решение по въпроса, а да се изчака пристигането на Драганов от Берлин. Забавянето на пътуващия за София Драганов прави безпредметна по-нататъшната дискусия, вследствие на което германското предложение е прието по принцип и своевременно съобщено на фон Рихтхофен[16].

Подобни искания са отправени от германска страна и към Унгария. Унгарското правителство, без да го поставя като условие, дало да се разбере, че преди да окупира областта Банат, желае да бъде обявено по някакъв начин разпадането на Югославия, като се почне от създаването на Независима

[13]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.8, л.50. Берлин, 8 април 1941 г.
[14]Филов, Б. Цит. съч., с.303.
[15]Тошкова, В. България и Третият райх (1941-1944). Политически отношения. София, 1975, с.52.
[16]Филов, Б. Цит. съч., с.303, 304.

хърватска държава[17].

Очакваното навлизане на българските войски в Македония обаче среща дипломатически отпор. Пълномощният министър в Анкара С. Киров е запознат от държавния секретар Н. Менеменджиоглу с една югославска нота до турското правителство, в която се твърди, че български войски участват във военните действия против Югославия. От сръбска страна очевидно е повдигнат въпросът за задействане на военните клаузи на Балканския пакт чрез обявяване на България за агресор. Намесата на български войски според Менеменджиоглу наистина можела да предизвика изпълнение на Балканския пакт, но турското правителство отговорило, че България е дала изрично уверение за неучастието на български войски във военни действия на югославска територия[18].

Впрочем още преди няколко дни по нареждане от София С. Киров е информирал турското външно министерство, че България не е ангажирана във военните действия срещу Югославия и Гърция. Нещо повече, българската позиция намира одобрение от турска страна[19].

Благодарение на германското военно-техническо превъзходство и на капитулантския дух, ширещ се сред югославската армия, югоизточният фронт в Македония не удържа първия германски удар и се разпада без отпор. Кралската войска в Македония под командването на армейския генерал Милан Недич не успява да задържи германците на нито една точка на настъпление и на 9 април Дванадесета германска армия под командването на генерал-фелдмаршал Лист овладява по-голямата част от Македония[20].

Вечерта на 9 април колебаещият се министър Попов най-сетне е убеден, че трябва да се побърза с окупацията на Македония, "особено с оглед на това, че по-късно бихме могли да имаме неприятности с италианците"[21]. В отговор на българското съгласие за окупиране на Македония от Берлин благодарят за изразената готовност, "обаче подробностите щели да бъдат уговорени направо между върховното военно командване и българското военно командване"[22].

Все в тази връзка фон Рибентроп в телеграма до пълномощния министър на

[17]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.8, л.70. Будапеща, 9 април 1941 г.
[18]Пак там, л.67. Анкара, 9 април 1941 г.
[19]Пак там, л.46. Анкара, 7 април 1941 г.
[20]Stojiljković, M. Bugarska kao saveznica sila Osovine u okupaciji Srbije 1941-1944. - In: Jugoslovensko-bugarski odnosi. Zbornik radova. 2. Beograd, 1982, s.252, 253.
[21]Филов, Б. Цит. съч., с.305; Предишния ден Б. Филов прочита пред Народното събрание една декларация, в която дава оценка на вътрешното и международното положение на България. Загатва и за предстоящо развитие на въпроса за Македония. - Филова, Е. Дневник. Май 1939 - 15 август 1944 г. София, 1992, с.80.
[22]Филов, Б. Цит. съч., с.306.

Райха в София фон Рихтхофен нарежда да се обясни на външния министър Попов, че е целесъобразно преди скъсване на дипломатическите отношения между България и Югославия този въпрос да бъде съгласуван с имперското външно министерство[23].

На 11 април пълномощният министър Юнгерт-Арноти съобщава във външното министерство за отправената от регента Хорти прокламация до унгарския народ. На войската се нарежда да навлезе и заеме старите територии на Унгария до старата унгаро-сръбска граница. На Югославия не е обявена война, а настоящата акция не е насочена срещу сръбския народ, с който Унгария иска и в бъдеще да запази приятелски отношения[24].

Военният разгром на кралска Югославия е към своя край. В уводна статия във в. "Зора" Д. Крапчев пише, че сръбската армия е обкръжена от всички страни, включително и откъм Албания. Това било "последното действие в трагедията на сръбския въоръжен народ"[25].

На 11 април Филов е информиран, че "някакъв" комитет в Скопие[26] иска да прогласи присъединяването на Македония към България. Очевидно в София изостават от хода на събитията. В тази връзка на А. Николов, директор на правителствения вестник "Вечер", е обърнато внимание, "че нищо не се пише сега по македонските работи, макар че бяха дадени наставления на Мечкаров" (директор на печата към външно министерство). Освен това директорът на в. "Зора" Д. Крапчев е натоварен с мисия в Македония. Той възприел възможността Македония да се присъедини към България, а идеята за автономия да се изостави[27].

Междувременно Филов започва да се безпокои, че влизането на българските войски в Македония се забавя. Задава си и въпроса дали въпреки турската опасност и опозицията на Попов и Даскалов, не е било по-правилно да се приеме предложението на фелдмаршал Браухич за влизане на българските войски в Македония още в началото на военните действия. Впрочем българската позиция тогава се подкрепя и от фон Рихтхофен, военния аташе Брукман, както и от фон Папен, който телеграфира в Берлин да се внимава

[23]PA. AA., Büro RAM, Bulgarien, Bd. 2, S. 177865, № 508, 11. IV.1941.

[24]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.150. София, 11 април 1941 г.

[25]В. "Зора", бр.6546 от 11 април 1941 г.

[26]Става въпрос за Българския централен акционен комитет за Македония с център Скопие, който обявява присъединяването на Македония към България. По въпроса вж.: Даскалов, Г. Българските акционни комитети във Вардарска Македония (април-август 1941 г.). - В: Исторически преглед, 1991, №8, с.58-74; Минчев, Д. Българските акционни комитети в Македония - 1941. София, 1996.

[27]Филов, Б. Цит. съч., с.306, 307.

с турците[28].

На 12 април 1941 г. пристигналият в София П. Драганов обяснява на царя и на Филов, че след преврата в Белград го повикал Хитлер, който му заявил, "че сега му било олекнало; сега и македонският въпрос можел да се разреши; това обаче той да съобщи само на царя". На 8 април фон Рибентроп предложил сръбска Македония да бъде окупирана с три български дивизии. На въпроса на Филов ставало ли е дума да се поеме администрацията на Македония Драганов отговоря, че всъщност не е поискано поемане на администрацията, макар че в телеграмата си до София той споменава именно за това[29].

На 14 април 1941 г. фон Рибентроп съобщава на германската легация в София, че съдбата на различните области, принадлежащи на Югославия, ще бъде окончателно решена и уредена едва след подписването на мирен договор. Поради това в момента не могат да бъдат дадени указания за политическите цели и бъдещите граници на Македония. За пропагандното насочване на българското население от югославска Македония ще важи паролата "откъсване" от Белград. За областите, за които трябва да се разпространява тази пропаганда трябва да се имат предвид италианските претенции за югославските райони, които са населени с албанци и обстоятелството, че уреждането на въпросите, свързани с македонците, живеещи на гръцка територия ще се извърши по-късно[30].

Присъединяването на Македония към България очевидно ще е проблемно. От германски източник става ясно, че за Охрид и Преспа ще има трудности с италианците. Хитлер много държал на приятелството си с Мусолини и поради това само една среща на цар Борис с фюрера можела да предотврати някои нежелателни решения. На 15 април 1941 г. Филов съветва царя да се срещне с Хитлер. По-късно през деня министър Попов настоява срещата с Хитлер да бъде последвана и от среща с италианския крал и Мусолини. В тази връзка на пълномощния министър С. Радев е възложено да изготви едно изложение по македонския въпрос, което да послужи на царя при

[28]Пак там, с.307.

[29]Пак там, с.308.

[30]NAUS, T 120/238, 177879. Специален влак, 14.IV.1941. Телеграмата е препратена и до пълномощния министър Бенцлер; Тошкова, В. Цит. съч., с.49; Според първоначалното германско виждане границите окончателно ще се определят едва при сключването на един общ европейски мир, а дотогава новоприсъединените територии само "временно" ще се администрират. Сключването на мирен договор на една общоевропейска конференция обаче се отлага, а след започването на войната на Изток и особено след прерастването на конфликта в световен този въпрос става все по-хипотетичен. - Димитров, П. Установяване на българската държавна власт в Скопска и Битолска област през 1941 г. - В: Военноисторически сборник, №5, 1998, с.67.

срещите му[31].

На 15 април Министерският съвет взема решение България да скъса дипломатическите си отношения с Югославия[32]. До предварително съгласуване с германското външно министерство, въпреки отправената по-рано молба, така и не се стига. Очевидна е връзката между този дипломатически акт и очакваното влизане на българските войски в Македония.

Нотата до югославската легация[33] се базира на следните факти: 1. още преди навлизането на немските войски в Югославия са регистрирани нападения на югославски военни поделения срещу български погранични постове[34]; 2. югославски самолети осъществяват въздушни нападения срещу открити български градове, въпреки че България не участва във войната. Има дадени многобройни жертви сред българското цивилно население, главно жени и деца[35]; 3. разкритието, че членове на югославската легация в София са във връзка с антидържавни елементи в България, които подготвят преврат[36].

Във връзка с постъпките от страна на фон Рихтхофен въпросът да се съгласува с Берлин министър Попов разяснява, че българското правителство е принудено да действа бързо, поради опасността от възникването на инциденти и невъзможността да се гарантира сигурността на персонала от югославската легация – засега задържан, за да бъде охраняван. Като допълнителен аргумент за прекъсване на дипломатическите отношения с Югославия българският външен министър изтъква, че след признаването на Независимата хърватска държава от страна на правителството на Райха, оповестено по-рано същия ден, югославската държава фактически е престанала да съществува[37].

На 15 април П. Драганов съобщава, че от достоверен източник узнал, че за Македония ще има арбитражно решение, което ще е всъщност споразумение между Мусолини и Хитлер[38]. За активизиране в района съобщава и телеграма на българския генерален консул в Тирана Ив. Сливенски, изпратена чрез Рим. Българската колония там била сериозно загрижена от една телеграма на "македонските албанци живущи в Тирана", изпратена до кралския наместник с искане за тяхното освобождаване. Загрижеността се засилила и от посещението на кралския наместник в Дебър на 11 април, където било поискано присъединяването на града към Албания[39].

По поръчение на цар Борис министър Попов отправя молбата му да се срещне за разговор с Хитлер. Според фон Рихтхофен цар Борис иска да разговаря за границата в Македония. Сред влиятелните среди, както и сред широките маси в България от няколко дни царяло безпокойство. Създало се впечатлението, че от германска страна се забавя използването на изисканата по-рано дивизия за окупирането на южна Сърбия*, която е в бойна готовност[40].

Тези неназовани от фон Рихтхофен влиятелни среди желаят изясняване на въпроса и смятат, че зад забавянето на влизането в Македония се крие италианско влияние. Италианското съобщение, че са окупирали Охрид, който се счита за българска светиня, "има ефекта на взривяване на бомба в София". Публично се отправят упреци към царя и правителството, че не отстояват достатъчно действено българските претенции[41].

Българската окупация на сръбска Македония, според фон Рихтхофен, щяла да доведе до апогей настроението на благодарност спрямо Германия и фюрера. Това би засилило позициите на царя и правителството, което е в интерес на Германия, тъй като в противен случай при сегашното положение ще бъдат подтикнати единствено шовинистичните елементи сред българите и тукашните македонци, от които нито царя, нито правителството биха се отървали в близко време. Даването на Охрид на Италия ще има неизмерими последствия. Това че за бъдещето на гръцка Македония западно от Струма не може да бъде взето решение в момента, щяло да бъде разбрано от всички мислещи българи[42].

Намесата на още един играч при третирането на македонския въпрос –

[31]Филов, Б. Цит. съч., с.309-311.

[32]ЦДА, ф. 284к, оп.1, а.е.7640, л.2. София, 15 април 1941; ф.176к, оп.8, а.е. 1013, л.2. София, 15 април 1941.

[33]Вж. текста на нотата в: - PA. AA., Büro RAM, Bulgarien, Bd.2, S.177881, № 422, 15. IV.1941.

[34]AMBP, ф.18, оп.1, об.5184, л.42-52.; С писмо №18 от 14 април 1941 г. до Министерството на външните работи и изповеданията, Министерство на войната - щаб на войската съобщава за погранични инциденти на 2 и 3 април 1941 г., провокирани от югославската страна. - ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1013, л.1. София, 14 април 1941 г.

[35]Филов, Б. Цит. съч., с.302-303. Става въпрос за сръбските бомбардировки над Кюстендил и крайните квартали на София на 6 април сутринта; Miller, M.L. Bulgaria During the Second World War. Stanford, California, 1975, p.52; AMBP, ф.18, оп.1, об.5184, л.81, 82; Руменин, Р. Летящи крепости над България. София, 1990, с.31-33.

[36]Мозер, Ч. Д-р Г. М. Димитров. Биография. София, 1992, с.124-133.

[37]PA. AA., Büro RAM, Bulgarien, Bd.2, S.177881. Berlin, 15. IV.1941.

[38]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.8, л.104. Берлин, 15 април 1941 г.

[39]Пак там, а.е.9, л.20. Рим, 22 април 1941 г.; Телеграмата е изпратена чрез Рим, защото още в началото на итало-гръцката война през октомври 1940 г. е отнето правото на генералното консулство в Тирана да изпраща шифровани телеграми. - Пак там, оп.8, а.е.970, л.16. Тирана, 28 май 1941 г.

*С южна Сърбия сръбските колонизатори обозначават Македония. В случая по-интересното е, че германските служби все още използват сръбските названия.

[40]NAUS, T 120/238, 177884. Sofia, 16.IV.1941.

[41]Ibidem, 177885. Sofia, 16.IV.1941.

[42]Ibidem, 177886. Sofia, 16.IV.1941.

Италия, активизира българската политика. На среща с държавния секретар фон Вайцзекер Драганов обосновава необходимостта от по-скорошно влизане на трите български дивизии в уговорените с военното командване райони. Наред с италианския фактор, Драганов изтъква и чувствителността на общественото мнение, което започнало да обвинява царя и правителството в нерешителност и мудност при решаването на въпроса[43].

Според германския запис на разговора П. Драганов описал на фон Вайцзекер кои области от "южна Сърбия" трябва да бъдат окупирани от българските дивизии: "една бързоподвижна дивизия северозападно от Скопие, втора дивизия – около Скопие и трета дивизия – източно, респективно североизточно от Скопие". Драганов добавил, че районите за заемане от българските войски са определени на чисто военна основа. Нямало предварително решение за бъдещите граници. Българските войски нямало да предприемат никакво придвижване без съгласието на германските военни власти. Българите се надявали в скоро време да бъде дадена паролата за влизане в Македония[44].

Следствие на упражнения от българска страна натиск на българската армия е дадено разрешение за заемане на Македония, първоначално не по-далеч от линията Пирот – Враня – Скопие. Съответните германски служби вече са получили разпореждане от Върховното командване на вермахта, но независимо от това фон Рибентроп нарежда на фон Рихтхофен да информира българското правителство, че споменатата линия за Македония е временна. В даден недалечен момент се предвиждало провеждането на разговори с българското правителство за временно урегулиране на териториалните въпроси, което ще бъде последствие от разпадането на югославската държава[45].

Наред с Италия българското външно министерство регистрира още един претендент за територии в Македония. В подробен доклад от 16 април аташето по печата на българската легация в румънската столица съобщава, че войната между Германия и Югославия е дала повод сред правителството и обществото да се заговори за правата на Румъния над някои земи, владени доскоро от Югославия. От декларации на румънски министри ставало ясно, че на първо място се поставя въпросът за югославски Банат, а наред с това се повдига и въпросът за румънците, населяващи Югославия. Тези действия срещу бившия съюзник и приятел са оправдавани с твърдението, че Югославия не била дала никакви права на живеещите в Банат, Македония и по долината на река Тимок румънци. В тези области те били подложени на асимилация, въпреки енергичните протести на Букурещ. Наред с декларациите на официални лица за намеренията на Румъния за Банат, печатът също се включва в пропагандната кампания за отстояване правата на румънските малцинства в Югославия и Гърция. Във вестниците е изнесена и "статистика", според която румънските малцинства са: "в гръцка Македония 200 000, в областта на Солун 100 000, в сръбска Македония около 150 000, няколко стотин хиляди в долината Тимок и в Банат, в българска Македония 50 000, в Албания и Епир 150 000"[46].

[43]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.8, л.114. Берлин, 16 април 1941 г.
[44]NAUS, T 120/238, 177888. Berlin, 16.IV.1941.
[45]Ibidem, 177896. Специален влак, 16.IV.1941.

Активността на румънците при установяване на "новия ред" в Югоизточна Европа се коментира и в доклад на българския пълномощен министър в Букурещ Ст. Петров-Чомаков от 17 април. Румънските аспирации не се ограничавали само с претенциите за югославски Банат, а били отправени и към Тимошката долина. Нещо повече, румънският печат започва системно да се занимава с положението на 500-те хиляди арумъни, които живеели в Македония. По този повод преценката на нашия дипломат е, че румънското правителство все още робува на старите схеми, че никакви териториални промени на Балканите не могат да станат без неговото съгласие. За едно възвръщане на Беломорска Тракия от румънска страна била изказана подкрепа, но дали щяла да бъде проявена същата "благосклонност" в случай, че България придобие и Македония, засега нямало данни[47].

На 18 април фон Рибентроп иска разяснение, защо в София се е създало впечатлението, че от германска страна се протака използването на дивизиите, изискани за заемането на "южна Сърбия". Същото било повторено и от П. Драганов във външното министерство в Берлин, където заявил: "В България се надяват, че в близко бъдеще ще се даде паролата за действие". Тези изказвания за фон Рибентроп са абсолютно неразбираеми, тъй като още на 16 април преди обед от страна на българските военни власти, по неизвестни причини бил помолен да не дава паролата за действие на българските дивизии. Едва в сряда било изказано желанието за даване на паролата, което става без забавяне от германска страна. В тази връзка фон Рибентроп моли да се изясни истинската причина за това явно противоречие в българските изказвания и незабавно да му се докладва[48].

На 18 април от германска страна е дадено "нареждане – съгласие" за навлизане на български войски в Тракия без района – на изток от демаркационната линия Свиленград – Дедеагач, и на запад от Струма; в Югославия – на запад до линията Пирот – Враня – Скопие и на юг по Вардар. Този район, определен за окупация, не предрешавал въпроса за размера на териториалното

[46]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1005, л. 31-33. Букурещ, 16 април 1941 г.
[47]Пак там, а.е. 1006, л. 70-72. Букурещ, 17 април 1941 г.
[48]NAUS, T 120/238, 177899. Специален влак, 18.IV.1941.

увеличение на България, по което щяло да има специални разговори[49].

В шифрована телеграма от 18 април 1941 година до външно министерство пълномощният министър в Берлин П. Драганов съобщава за вероятните нови граници на Балканите. В западната част на полуострова сферите на влияние вече са уговорени между германци и италианци. Любляна и прилежащата ѝ част от Словения се очаква да бъдат присъединени от Италия. Германците си вземали обратно остатъка от Щирия, Каринтия и Крайна. Въпреки желанието от германска страна да бъдат задоволени румънските претенции за Банат, това нямало да се допусне, за да се избегне конфликтът между Румъния и Унгария. Затова и унгарците не трябвало да преминават на изток от река Тиса. Съдбата на Босна и Херцеговина, както и на Черна гора още не била решена. Италианците вероятно щели да анексират Далмация. За Хърватско се предвиждало да е по-свободно и самостоятелно от Словакия. Сърбия щяла да бъде ограничена в своите чисто сръбски територии, но нямало яснота за нейните източни и южни граници. П. Драганов останал с впечатлението, че България ще получи германската подкрепа за границите в Македония по българо-сръбския договор от 1912 година[50].

Българската армия навлиза в Западните покрайнини на 18 април. На следващия ден започва заемането и на Вардарска Македония. Жителите на Скопие и други освободени градове с радост приветстват своите братя[51]. В западната част на Македония обаче остават незаети градовете Струга, Тетово, Дебър, Кичево, Гостивар. Те постепенно са заети от италиански части след изтеглянето на германската армия[52].

С телеграма от 19 април 1941 г. министър Попов съобщава на пълномощния министър в Рим Д. Караджов, че българските военни части започват да заемат Тракия, западно от линията Свиленград - Дедеагач, като на изток от нея остава свободна зона, която би могла да предизвика апетита на Турция. Едновременно с това българските войски заемат и част от Македония, засега само до Вардар.

Със същата телеграма Караджов е инструктиран да се постарае да узнае

[49]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.9, л.6. Берлин, 18 април 1941 г.

[50]Пак там, л.8, 9. Берлин, 18 април 1941 г.

[51]Рачев, Ст. Хитлеристката агресия на Балканите и България (1941 г.). - В: Военно-исторически сборник, №2, 1989, с.48, 49; Територията източно от р. Вардар е заета от българските войски до 24 април. Три дни по-късно от германска страна е разрешено да се навлезе и западно от р. Вардар. - Димитров, П. Цит. съч., с.66

[52]Рачев, Ст. Цит. съч., с.49; Янев, И. Македония и българо-италианските отношения 1941-1943 г. - В: Македонски преглед, №3, 2005, с.59; На 10 април генерал Уго Кавалеро дава заповед да започне настъпление към Струга с намерение да се изпреварят настъпващите германски войски. - Кавальеро, У. Записки о войне. Дневник начальника итальянского генерального штаба. Москва, 1968, с.62.

претендират ли италианците за западните области на Македония и какви са техните претенции. Съобщено му е още, че в София претендират за цяла сръбска Македония и особено за Охрид[53].

На 19 април министърът на външните работи Ив. Попов с окръжна телеграма, изпратена до легациите във Вашингтон, Виши, Москва, Букурещ, Стокхолм и Буенос Айрес, съобщава, че "днес български войскови части започват да заемат част от гръцка Тракия и от сръбска Македония. Германските войски са се оттеглили от тия земи и нашите ги заемат, за да осигурят реда и спокойствието на населението". Горното се съобщава "за сведение и използване" при необходимост. Министърът нарежда да се подчертава специално, че България е останала вярна на декларацията си, че не ще предприеме агресивни действия срещу своите съседи. Ясно било, че една окупация с цел да се запази реда и спокойствието, не може да се смята за агресия, особено като се има предвид, че в тия земи има българско население. От друга страна югославската армия е капитулирала, а гръцката е вече на юг от Пинд[54].

На 19 април сутринта цар Борис заминава за Германия, където се среща с Хитлер. В проведения разговор за бъдещето на Югославия Хитлер изразява огорчението си от развитието на нещата там. Неговото намерение било да създаде една малка и слаба Югославия. В становището си по урež-

[53]В. "Народен съд" от 18 декември 1944 г.; ЦДА, ф.1503к, оп.1, а.е.20, л.106, 107. Спомени на Д. Караджов; На 22 април Д. Караджов изпраща телеграма до София със следното съдържание: "Мнозина италианци смятат, че заемането източния бряг на Адриатика открива за Италия колкото въпроси за разрешение, толкова и нови рани. Поради това не е още ясно, дали граф Чано, разисквайки във Виена с германския министър на външните работи бъдещето териториално устройство на Балкана, което Германия предпочитала да стане сега, за да не пилее силите си, е предявил искания за разширение на Албания на изток от сегашните ѝ граници.

В подкрепа на подобно разширение се сочи етнографският момент. Книгата върху Албания на Балдачи не е в това отношение много благоприятна за нашата теза. Освен близостта на Солун скритите мотиви на подобни претенции са стратегически съображения. Военните сочат в тяхна подкрепа и опита от сегашните операции, които наложиха за успеха на италианския маневр, обход източно от Охридското езеро". - Пак там, л.107, 108. Спомени на Д. Караджов.

[54]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.21, л.109. София, 19 април 1941 г; На 22 април 1941 г. по време на посещение при министър Попов пълномощният министър Ал. Лаврищев проявил интерес дали окупирането на Македония и Тракия от българските войски удовлетворява българските териториални претенции. Българският външен министър отговорил, че този въпрос още не е решен, но това трябва да стане в близко бъдеще на една международна конференция. Попов споделил още, че влизането на българските войски в Македония е осъществено, за да се защити българското население в тези райони. - Васильева, Н. Болгария в военно-политических концепциях и внешнеполитической деятельности СССР накануне и в начальный период войны. - В: Българо-съветски политически и военни отношения (1917-1941). София, 1998, с.188.

дането на югославското пространство цар Борис обръща внимание, че ще е голяма грешка допускането на румънците на юг от Дунава в Неготинско. От изложението на Хитлер става ясно, че германците ще вземат само Щирия, а Бачка вероятно ще бъде дадена на унгарците. Босна и Херцеговина ще се присъединят към Хърватско, а Далмация ще отиде към Италия. Във връзка с Македония на цар Борис е обещано, че Охрид ще бъде предаден на българите след предстоящите преговори с италианците. Обещани са още Пирот и Враня, за които проблеми нямало[55].

Проведената в Берлин консултация внася известна яснота за германските намерения спрямо бивша Югославия. Естествено на този етап много въпроси са в сферата на предположенията и в българския печат присъстват различни тълкувания за вероятните междудържавни граници. Обект на коментар са преди всичко позициите на заинтересованите държави и претенциите им за присъединяване на територии. На 22 април фон Рихтхофен е извикан от министър Попов, който му съобщава "твърде обезпокоителни за България" новини от Македония. В градовете Струга, Охрид и Ресен се намират италиански поделения, които довели със себе си албански агитатори. Издигането на български знамена и провеждането на каквито и да е български демонстрации дори и на рождения ден на фюрера били забранени от италианските военни власти. Отправените до италианския пълномощен министър в София оплаквания не дават резултат. В отговор на Попов, че България е загубила през Първата световна война 145 000 души, дали живота си за свободата на Македония и че затова сега България претендира и към западната ѝ част, италианският пълномощен министър Маджистрати отговорил, че няма инструкции от Рим да разговаря по този въпрос[56].

За съдбата на бивша Югославия във външно министерство пристига информация и от унгарската столица. Въпросът за разпределението на югославските територии изпъквал на преден план. Очаквало се една конференция след завършване на сухопътната война в Гърция да определи бъдещите граници в Югоизтока. Окупационните линии според унгарската страна са временни и макар, че дават известно указание за бъдещото разграничение, не можели да се считат за окончателни. Сърбия вероятно щяла да бъде обособена в отделна единица, но в по-тесни граници отколкото преди Балканските войни, а до края на войната щяла да бъде под германска окупация. По всичко личало, че Словения ще бъде поделена между Германия и Италия, като последната щяла да задържи още Далмация и Черна гора.

[55]Филов, Б. Цит.съч., с.313, 314. Посещението има частен характер и е уредено много бързо. На 16 април цар Борис изпраща с личния си шифър телеграма до пълномощния министър в Берлин П. Драганов, с която моли за среща с фюрера, а 3 дни по-късно вече пътува за Германия. - АМВР, II НС - 25, л.248.

[56]NAUS, T 120/238, 177909. Sofia, 22.IV.1941.

Под ударите на Германия и Италия, изкуствено създадената с мирните договори от парижките предградия Югославия била ликвидирана. От своя страна унгарското правителство взело необходимите мерки за отстояване на унгарските права и интереси и "било убедено, че при разпределението на бившите югославски земи ще се държи сметка за унгарските национални права и за необходимостта от едно окончателно и стабилно уреждане"[57].

Виенската конференция на фон Рибентроп и граф Чано

Когато изходът от балканската кампания вече е ясен, правителството на Райха предприема стъпки за съгласуване с Италия на позициите си за териториалните промени в Европейския югоизток. Така се стига до Виенската среща на фон Рибентроп и граф Чано, на която са взети важни решения, отнасящи се не само за Италия и Германия, но и за всички страни от Югоизтока.

Първият разговор, който двамата външни министри водят на 21 април, започва с констатацията на фон Рибентроп, че главната цел на новото устройство на Балканите е завинаги да се осуети възможността от повтаряне на предателството на Сърбия след присъединяването на Югославия към Тристранния пакт. Такова било желанието на фюрера. След тези уводни думи граф Чано е помолен да изложи позициите на дуче. Мусолини смята, че частта от Словения, която не ще бъде анексирана от Германия, трябва да получи под някаква форма автономия; Далмация и останалият адриатически бряг от Риека до Котор ще бъдат анексирани като в административно отношение получат статут на италианско губернаторство. За Черна гора е предложено да стане независима държава, но свързана чрез персонална уния с Италия. Затова трудности нямало, поради известния факт, че италианската кралица е черногорска княгиня. Албания трябвало да бъде разширена в източна посока от старата югославско-албанска граница в направление северно от Преспанското езеро. Във връзка с тези претенции фон Рибентроп отбелязва, че българите желаят да присъединят цяла Вардарска Македония до бившата югославско-албанска граница. Това се подкрепяло и от фюрера. На това граф Чано отговаря, че за Охрид може да се предвиди създаването на анклав или гранична издатина; все пак настоява албанската граница да се премести далече на изток, и то по стопански и преди всичко военностратегически причини. В подкрепа на това свое желание изтъква и етническия състав на населението.

Хърватско също трябвало да се свърже с Италия чрез персонална уния. Във връзка с това искане германският външен министър припомня, че както

[57]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.9, л.30; оп.8, а.е.1024, л.45-47.

Райхът, така и Италия вече са признали независимостта на Хърватско. Междувременно Германия била изпратила в Загреб и свой пълномощен министър.

Фон Рибентроп от своя страна, с помощта на карта, представя германските виждания за устройството на бившето югославско пространство. Северната граница на Хърватско била дефинитивно определена от фюрера, а това щяло да получи своята официална санкция в най-скоро време чрез един германо-хърватски договор. Унгарците искали Бачка и Банат като част от територията на старата унгарска държава. В това отношение те имали подкрепата на Хитлер. Банат все още бил окупиран от германските войски, за да се предотврати евентуален конфликт между Румъния и Унгария, понеже и от румънска страна се претендирало за областта. От германска страна тези претенции били смятани за необосновани, но имало разбиране, че Румъния все пак трябва да получи някаква компенсация, макар и не веднага.

В хода на преговорите фон Рибентроп отново се връща към въпроса за българските искания за Македония, които са възприети като разумни от германска страна, а фюрерът подкрепял. Отново настоявайки да присъедини западната част от Македония към Албания, граф Чано изтъква стопанските и военните причини за това италианско искане. Предлага да бъдат извикани за мнение по този въпрос и придружаващите го италиански експерти. На поставените им от фон Рибентроп въпроси те обаче не дават задоволително обяснение. Генерал Кастилионе само отбелязва, че ако останела досегашната граница, Албания щяла да бъде съвсем тясна, а пространството до морето - съвсем малко. В допълнение на това граф Чано изтъква, че Албания трябва да има за граница двоен планински венец, както и да получи част от ж.п. линиите в Македония. Лично той бил готов да отстъпи за границата при Охридското езеро, така че тази българска светиня да остане на българска територия.

В края на срещата от двете страни е констатирано, че Германия и Италия са на едно мнение по основните моменти на реорганизацията на югославското пространство. Съществуващите "малки" разлики в гледищата по отделните въпроси щели да бъдат съгласувани с фюрера[58].

На 22 април разговорите са подновени. Фон Рибентроп запознава граф Чано със становището на Хитлер по разглежданите въпроси, което носи почти императивен характер. По отношение на Хърватско фюрерът препоръчва на дуче да се споразумее директно по основните въпроси с Анте Павелич, тъй като Германия нямала политически интереси в страната(!). На Мусолини е предоставена възможност самостоятелно да решава и въпросите за

[58] ADAP, D XII/ 2, S.496-499.

Черна гора и Далмация, в които Германия също нямала политически интереси. Що се отнася до стопанската област, югославското пространство винаги е било важен източник на суровини за Райха и в тази връзка Хитлер настоява да запази този приоритет. Затова настоява хромовите и оловните рудници край Люботрън в Македония да останат на българска територия и да бъдат разработвани като германско предприятие. За оловното находище край Митровица в Сърбия, също предявява претенции. В замяна на това от германска страна щели да бъдат предприети стъпки за убеждаване на българите, че трябва да направят отстъпки по отношение на Западна Македония.

По-нататък в разговора фон Рибентроп споменава за желанието на цар Борис Солун да се отстъпи на България, за което от германска страна не бил поет никакъв ангажимент. Тук граф Чано изказва съжалението си, че по този въпрос не може да вземе отношение, но ако все пак това се осъществи, Италия щяла да присъедини Гърция.

При обсъждането на механизмите, с които ще се установи границата на България с Албания, фон Рибентроп настоява, че по политически съображения е необходимо този въпрос да бъде решен в един непродължителен срок и без излишен шум, за да не бъде използван за целите на неприятелската пропаганда, в смисъл, че малките държави от Оста са ощетявани за сметка на големите. Пак по тази причина споменава, че посещението на граф Чано трябва да се смята за неофициално, а в печата ще бъде дадено само едно кратко съобщение[59].

По-точни данни за резултатите от срещата фон Рибентроп - граф Чано, в резултат на която е определена т.нар. Виенска линия, са изведени в една записка от 24 април, носеща подписа на главния преводач на германското външно министерство П. О. Шмит. По отношение на Хърватско в документа се заявява, че границата ѝ с Германия вече е определена от фюрера и в удобен за хърватското правителство момент ще бъде фиксирана. За времето, когато ще има окупационни части в Сърбия, Германия в съгласие с Италия ще окупира един териториален пояс, който ще се простира от северозапад на югоизток през земите на бивша Югославия, с цел да осигури комуникациите към Сърбия. В документа италианските намерения тясно да обвържат Хърватско с персонална уния само са маркирани, без изрично да е упоменато, че Германия ги подкрепя, докато за Далмация декларативно е отбелязано, че ще получи статут на италианско губернаторство. Същевременно се изтъква, че Германия няма политически интереси към хърватските проблеми, а на дуче се предоставя възможността сам да се разбере с хърватите. Границата между Хърватско и Унгария се определя по река Драва.

[59] Ibidem, S.505-509.

Хърватите трябва да получат на изток и територията между Дунав и Сава (Срем). Източната граница на Хърватско трябвало да бъде някогашната граница на Босна и Херцеговина (т.е. Босна и Херцеговина да стане част от хърватската държава).

Словения се поделя между Германия и Италия, като италианската ѝ част получава автономия. Черна гора става независима, но свързана с Италия чрез персонална уния. Албания се разширява за сметка на Гърция, Македония и Сърбия.

Сърбия с намалена територия остава под германска окупация. Бачка и Бараня, както и областите Меджумурие и Прекомурие се дават на Унгария. Банат обаче остава под германска окупация, за да не се предизвика румънско-унгарски конфликт.

Македония, както и някои територии, отстъпени след Световната война на тогавашна Югославия (Западните покрайнини), се дават на България, а на запад един широк пояс със Струга, Гостивар и Тетово - на Албания. Българското желание да се получи Солун, което се възприема от фюрера, както и въпросът за окончателната съдба на Гърция ще се решат от една спогодба между Мусолини и Хитлер.

С оглед на особените стопански интереси на Германия в бившата югославска държава е постигнато съгласие с Италия да ѝ се даде предимство за задоволяване на германските потребности от суровини, особено от далматинските бокситни рудници. Унгария щяла да получи свободно пристанище на далматинския бряг.

Начинът, по който новите граници между Сърбия, Черна гора, Албания и България трябва да бъдат утвърдени щяло да бъде предмет на специално предложение на фон Рибентроп до граф Чано[60].

Дни след Виенската среща държавният подсекретар на външните работи Вьорман разяснява на П. Драганов, че разговорите не са завършили с окончателно решение, но Охрид като свещен град за България щял да ѝ бъде отстъпен. За Солун решение обаче нямало[61]. На българите поверително е даден съвет да не се занимават с италианските претенции към Косово, които иначе не се одобрявали от германска страна[62].

На 22 април италианският пълномощен министър граф Маджистрати съобщава на министър Попов за получени от Рим наставления. Поради това, че в бъдеще щяло да съществува обща граница, още от сега трябвало да се поставят на приятелска основа българо-албанските отношения. В тази

[60]Ibidem, S.524-526.

[61]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.9, л.33. Берлин, 24 април 1941 г.

[62]Пак там, л.34. Берлин, 24 април 1941 г.

връзка се оплаква от две публикации в българския печат: 1. Във в. "Зора" от 18 април се говорело, че италианците пуснали позиви, обещавайки свобода на населението, поради което българите в Македония избягали от сръбската войска, едва след това италианците превзели Охрид; 2. В един от правителствените вестници ("Днес" или "Вечер") се говорело, че само българите от Дебърско можели да устоят на дивите албанци[63].

От Рим се интересуват и как да се обясни българското мълчание по отношение на албанските претенции за Косово. И значи ли това, че българското правителство не одобрява тези претенции.

По този повод министър Попов обяснява, че италианските съмнения са неоснователни, тъй като в България се знаят албанските претенции в тия две области, където има албанци и българският печат винаги е признавал тия претенции. От друга страна общественото мнение в България е смутено понеже не знае какви са точно италианските претенции и се бои да не би Италия да иска да откъсне част от Западна Македония и да я присъедини към Албания. Това естествено затруднявало българския печат да се изкаже по останалите албански искания.

Граф Маджистрати нямал никакви инструкции по този последен въпрос. Знаел само, че граф Чано преговаря по всички въпроси с фон Рибентроп и че българските позиции са много силни, понеже България се смята за верен съюзник. Италианският печат бил под знака на Косово, а българите имали интерес също да подчертаят в печата си тия албански претенции, с което щели да бъдат улеснени и българските позиции.

Маджистрати отправя и едно искане. Моли да бъдат отделени и освободени албанските военнопленници от бившата югославска армия. Такива имало около 120 души в Драгоман и около 30 души в Търново[64].

Същия ден след обед министър Попов говори на фон Рихтхофен за необходимостта да се ускори окупацията на цяла сръбска Македония, предвид италианските претенции върху Охрид, Косово и пр. и вълнението в България, което те създават[65].

[63]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.153. София, 22 април 1941 г.

[64]Пак там, с.152, 153. София, 22 април 1941 г; Недоволството на Рим, че българският печат отминава с мълчание албанските аспирации в Македония и Косово е споделено и с фон Рихтхофен. От тези действия Маджистрати правел извода, че в България има враждебно отношение спрямо една Велика Албания. Тук фон Рихтохофен споделя голямото безпокойство в България от албанските претенции за Западна Македония. Разговорът завършва с констатацията на граф Маджистрати, че "Охрид като стар религиозен и културен център представлява за българите национална светиня и че спешно е помолил в Рим, моментното положение най-после да бъде изяснено". - NAUS, T 120/238, 177925. Sofia, 25.IV.1941.

[65]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война...,

На 23 април 1941 г. в. "Зора" продължава да се занимава с положението в Македония, като прави една историческа ретроспекция на въпроса за граничната линия между българи и албанци. Под надслов "Границата между Македония и Албания" вестникът публикува протокола, подписан през ноември 1920 г. в Тирана между генерал Ал. Протогеров и Хасан бей Прищина. Преговорите, довели до подписването на въпросния договор, се провеждат при сътрудничеството на италианския пълномощен министър Кастолди и албанския министър-председател Пандели Вангели. Според протокола границата между Албания и Македония ще следва над Качаник кота 560, върви по Шар планина и достига до сръбско-албанската граница (от 1920 г.). Градовете Охрид, Струга и Ресен, като чисто български, остават в пределите на българска Македония. Град Дебър ще бъде включен в пределите на една от двете страни, след провеждането на плебисцит. Този протокол впоследствие е санкциониран и от ЦК на ВМРО, начело с Т. Александров[66].

На 23 април в София пристига пълномощният министър К. Клодиус, заместник-началник на отдел икономическа политика в германското външно министерство. Изпратен от фон Рибентроп с политическа мисия, той трябва да успокои българите, че техните претенции, включително и тези относно Западна Македония, ще бъдат взети предвид. Германският емисар поставя и редица искания от стопанско естество, главно за концесии на мини в земите, които са получени източно от Шар планина. От България е поискано да поеме и част от външния дълг на Югославия към Германия[67].

В разговора си с германския емисар цар Борис изразява съгласие Германия да получи собствеността върху всички залежи от хром северозападно и североизточно от Скопие. По същите въпроси малко по-късно Клодиус разговаря и с външния министър Попов.

В продължение на два часа цар Борис много откровено изложил своето становище по всички проблеми, преди всичко политическите и териториалните, свързани с разпадането на Югославия. Царят се интересува и от въпроса за определяне на границата между Албания и българска Македония. Надявал се по етнографски и географски причини Охрид, Струга, Гостивар и преди всичко Тетово да бъдат дадени на България[68].

с.153. София, 22 април 1941 г.

[66]В. "Зора", бр.6555 от 23 април 1941 г.; На следващия ден след публикацията на в. "Зора" граф Маджистрати в доклад до граф Чано прилага и информацията за Тиранския протокол, подписан от българи и албанци с посредничеството на Италия през 1920 г. - DDI, serie IX, vol.7, pp.4-7. Sofia, 24 aprile 1941.

[67]Филов, Б. Цит. съч., с.315.

[68]NAUS, T 120/238, 177919. Sofia, 24.IV.1941; Узнавайки, че Клодиус носи съобщение от фон Рибентроп цар Борис прекъсва пътуването си в Македония и се завръща в София.

На 24 април Министерският съвет приема предложенията на Клодиус по всички точки, а по-късно е подписано и споразумение[69]. Беседите с министър-председателя, външния министър, министъра на войната, както и предишния разговор с царя потвърдили, че българският народ е пропит с чувство на искрено приятелство и благодарност спрямо Германия и от най-силни почитания спрямо фюрера. Ако определянето на границите спрямо Албания не съвпада изцяло с българското желание, "това няма да е от съществено значение по отношение на общото настроение и на цялостното изпълнение на старата българска мечта"(!). Според Клодиус решаващо политическо значение и важност има само притежаването на Охрид. От друга страна се оказвало, че не Гостивар, но на всяка цена Струга и Тетово играят важна роля в съзнанието на българите, и че отговорните министри, както и царят, се надяват България да получи освен Охрид най-малко Струга и Тетово. За Струга на преден план изпъкват повече етнографски и сантиментални причини, докато по отношение на Тетово, мотивировката е, че в географско, икономическо и комуникационно отношение то не може да бъде отделено от Скопие. Клодиус счита, че българското разбиране по отношение на Тетово е основателно. Освен това в Тетово се намира електроцентрала, която въз основа на сключеното с България споразумение ще снабдява с ток предадените на Германия за експлоатация хромови мини[70].

В инструкция за разговорите в София фон Рибентроп разпорежда на Клодиус да съобщи поверително на българите, че въпросът за определяне на границите между България и Албания е бил предмет на многократни и задълбочени разговори с италианския външен министър граф Чано. Първоначално Италия поискала една широка териториална ивица източно от старата албанска граница, обосновавайки се на първо място със стратегически и етнографски съображения. В резултат на разговора е трябвало да се вземе предвид италианската претенция за района от Тетово до Струга с Гостивар и Кичево, но все пак германската страна съумяла да накара

Българският монарх бил особено развълнуван от съобщението, че Охрид отново ще стане български и изказва задоволството си от благоприятното за България определяне на границата северно от Скопие, с което ще се избегне превръщането на града в чисто граничен град. - Ibidem, 177932-177933. Budapest, 28.IV.1941.

[69]Споразумението между германското и българското правителство, известно като спогодба "Клодиус", третира германските стопански интереси в новоприсъединените към България територии. В чл.1 от спогодбата българското правителство заявява, "че е съгласно да предаде в германска собственост хромовите залежи, които се намират в областите, припадащи на България западно, северно и североизточно от Скопие. - Текста на спогодбата в: Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.540-542. София, 24 април 1941 г.

[70]NAUS, T 120/238, 177921. Sofia, 24.IV.1941; От последвалата беседа с министър Попов Клодиус остава с убеждението, че той в известна степен трудно се примирява с отказа от Тетово и Струга. - Ibidem, 177933. Budapest, 28.IV.1941.

италианците да се откажат от искането за Охрид и околностите му, както и от района на Люботрън. Фон Рибентроп се надявал, че България ще се примири с такова уреждане на въпроса, още повече, че имало готовност да се предложи компенсация в района на горното течение на река Морава (при Враня).

Освен това фон Рибентроп моли да се изясни какви евентуални аспирации би имала България към района на горното течение на река Морава, както и в района на Пирот, без това обаче да се превръща в дискусия[71].

В отговор на въпроса за определяне на границата в Горна Морава и в района на Пирот цар Борис съобщил, че "България отдава значение на притежаването на прохода Св. Никола. Границата трябвало да минава югоизточно от Бяла Паланка и Лесковац, да прехвърля Морава и от там да води към познатите възвишения северно от Люботрън. България се отказвала от Бяла Паланка и Лесковац, тъй като тези места, които действително преди са били български, сега са чисто сръбски"[72].

При уреждане на териториалните въпроси с Гърция обаче България отдава голямо значение на това, да получи котловината южно от Битоля. Този район е населен с чисто българско население. Българите предлагат границата да започва от мястото, където старата югославско-гръцка граница пресича планинския гребен южно от Битоля, да преминава през този гребен на юг. На около 30 км южно от кръстопътя да се отбива на изток край Вегоритското езеро, да протича надлъжно над езерото и от северния край на езерото на север да се срещне със старата югославско-гръцка граница.

Царят изказва и мнение, че притежаването на Кукуш, намиращ се на 40 км северно от Солун, представлява интерес за България, тъй като той е чисто българско селище. Той изрично подчертал, че би изказал това желание само при условие, че то не е в разрез с германските планове за разпределение[73].

Според оценката на Филов изглеждало, че немците не могат да наложат нищо повече на италианците. Всичко това се дължало на граф Чано, който напоследък пак си възвърнал доверието на Мусолини. Попов и генерал Даскалов, както и самият Филов са на мнение, "че трябва да се помирим с предложението, толкоз повече, че така получаваме по-голямата част от спорната зона със Скопие". В замяна на тази отстъпка решават да настояват за Леринско, както и за Солун, в случай че германците не го задържат за себе си. Тези български искания са предадени на Клодиус[74].

[71]Ibidem, 177926-177927. Специален влак, 25.IV.1941.
[72]Ibidem, 177933-177934. Budapest, 28.IV.1941.
[73]Ibidem, 177935. Budapest, 28.IV.1941.
[74]Филов, Б. Цит. съч., с.318, 319.

На 24 април 1941 г. Д. Крапчев публикува на уводно място във в. "Зора" статията "Перспективи за разширяването на Албания". В този очевидно инспириран от италианското недоволство материал се прави паралел между националните проблеми на българи и албанци. Както българщината била поделена между няколко държави, така и албанците живеят в пределите на две кралства. Най-голямата част от албанския народ се намира в гръцкия Епир, а и в Тесалия. Не само областта Чамурия, но и почти целия Янински вилает са населени с албанци.

Доста албанци има и в пределите на Югославия. Те населяват Косовския санджак, оттатък Шар планина, с центрове Призрен и Прищина, както и Новопазарския санджак[75].

В следващ брой в. "Зора" продължава публикуването на серията си материали, посветени на новото териториално устройство на Балканите. Под надслов "Установяване на новия ред в Балканите" вестникът запознава читателите си с цяла поредица материали от берлинския си кореспондент Хр. Огнянов. Веднага след приключване на военните операции щели да започнат политическите съвещания за установяване на новия ред на Балканите. Германските политически среди подчертават, че посещението на граф Чано имало за цел взаимна размяна на мнения и възгледи. На Вилхелмщрасе е изтъкнато, "че окупацията давала само насока на бъдещото устройство на тази югоизточноевропейска област, но тя по никой начин не предрешавала въпроса за по-късното установяване на границите". Окончателното решение за границите щяло да бъде постигнато след като се зачетат всички народностни, геополитически, стопански и стратегически съображения.

Германският печат посвещава и множество статии на македонския въпрос, в които се застъпват следните схващания: 1.Населението на Македония в мнозинството си е българско. Това се доказвало от народното допитване при създаването на Българската екзархия и Санстефанския договор; 2.Не съществува никакъв македонски народ нито в политически, нито в народностен смисъл; 3.Македония не е играла самостоятелна роля на Балканите. Македонският въпрос се родил на Берлинския конгрес през 1878 г. Във въпросните публикации се изтъква, че Македония не може да си осигури самостоятелно място при новите условия чрез автономия или друго политическо образувание; 4.С военната победа на германското оръжие английската теза за равновесието на силите на Балканите е унищожена. Само благодарение на тази идея в миналото се е стигнало до дележа на Македония; 5.Македония по народност и култура принадлежи на българския културен кръг, затова тя трябва да бъде присъединена към България, защото само по тоя начин ще се създаде траен и справедлив мир на Балканите.

[75]В. "Зора", бр.6556 от 24 април 1941 г.

Наред с тия идеи в германския печат се прокарва възгледа, "че сега веднъж завинаги македонският въпрос трябва да намери своето задоволително решение".

В статиите, обект на коментара на Хр. Огнянов, обаче се избягва определянето на границите на Македония. В случая ставало въпрос за едно изчакване уреждането на въпроса от политическото и военното ръководство на Третия райх.

При новото уреждане на Балканите Германия имала само един интерес: "да се намери разрешение, което да отговаря на народностната и стопанската необходимост". Поради сложността на проблемите засега обаче можело да се говори само за зони на окупация. Всички предложения за окончателно установяване на граници биха били прибързани, защото в Германия никое оторизирано място не се било изказало по тоя въпрос[76].

На 26 април на Главното командване на Вермахта е съобщено, че фюрерът е решил на България да се разреши допълнително да окупира района, ограничен от местностите Буяново - Качаник - северните склонове на Люботрънския лесак (северно от Тетово) - Крупчин - Здуние - Брод - Битоля, включително и тези места до границата, предвидена за България, но без район от линията Брод - Битоля[77].

Районът западно от линията Брод - Битоля и по-специално град Охрид временно се изключва, за да се избегне среща на българските с италианските войски. След като районът бъде освободен от италианските войски, ще се определи моментът, в който българските войски ще могат да окупират и този район. Разпоредено е да се уведоми и българският външен министър чрез германската легация в София[78].

На 27 април П. Драганов информира външното министерство в София, че от германска страна е дадено нареждане за окупиране с български войски на района западно от р. Вардар до линията Битоля - Брод - Тетово - Качаник. Западно от тази линия щяло да се премине след оттегляне на намиращите се там италиански войски[79].

В обширна кореспонденция под заглавие "Солун щял да принадлежи на хинтерланда му" кореспондентът на в. "Зора" Хр. Огнянов запознава читателите на вестника с последните новини от Берлин. Бъдещият образ на Балканите вече бил начертан в най-едри щрихи по време на разговорите на

[76]Пак там, бр.6557 от 25 април 1941 г. На 25 април цар Борис заминава за Щип. Както пише в дневника си Е. Филова, "първият българин стъпил в този чисто български град, бил Царят". Посрещането било необикновено сърдечно. - Филова, Е. Цит. съч., с.86.

[77]NAUS, T 120/238, 177928. Специален влак, 26.IV.1941.

[78]Ibidem, 177928-177929. Специален влак, 26.IV.1941.

[79]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.9, л.44. Берлин, 27 април 1941 г.

Хитлер с представителите на заинтересованите югоизточноевропейски държави. Сътрудничеството между Германия и Италия било основа на целия европейски ред и подходяща точка за уреждането на Югоизтока. Естествено преимуществените стопански интереси на Германия в този простор щели да се имат предвид.

Практическото осъществяване на новия ред на Балкана нямало да закъснее много. Окупацията на областите на бившата югославска държавна територия сочела приблизителното разграничение. Впрочем епохата на балканизирането, както изтъквали на уводно място "Дойче Алгемайне цайтунг" и Франкфуртер цайтунг", била към своя край. Нова Европа нямало да познава Балкана като особен простор, т.е. той щял да се присъедини към останалата част на Европа и да вземе участие във века на мир и на труд, към който се вървяло с разрешението на войната.

Приблизителната представа за новия ред на Балканите се създавала чрез границите на новата хърватска държава. Черна гора и някои области на север от досегашната албано-югославска граница били изявили доста ясно симпатиите си към Италия. Окупацията на далматинския бряг от италианска страна било също ясно указание.

Очевидно България щяла да се движи в границите на българската народност, създадени от деветото столетие насам. По отношение на Солун Хр. Огнянов припомня основното германско схващане по въпроса. Все пак Огнянов уточнява, че "не тъкмо сега, но неведнъж осведомени лица са твърдели неотклонно, че Македония принадлежи на Солун и Солун на Македония". Това пристанище все пак трябвало да се владее от господарите на хинтерланда, т.е. от Македония в съществената й част[80].

На 29 април 1941 г. в разговор с фон Рихтхофен министър Попов обещал да вземе мерки в печата да не се публикуват каквито и да е изказвания за външната политика на Оста, както и за българските териториални претенции. Правело впечатление, че правителството се страхува да се правят остри изявления по отношение на Македония и македонските искания. Така например в последния брой на в. "Зора" е допусната публикацията на кореспондента в Берлин Огнянов. В нея пишело, че германците считат, че Солун принадлежи към Македония. По думите на главния редактор на вестника, македонеца Крапчев, "съобщението било продиктувано буквално от Берлин", поради което останали с впечатлението, че произхожда от "важна институция" в германската столица[81].

За положението в Струга информира от Рим Д. Караджов. Германските

[80]В. "Зора", бр.6560 от 29 април 1941 г.

[81]NAUS, T 120/238, 177936. Sofia, 29.IV.1941.

войски били на 2 км от града, когато италианците на 10 април го заемат. В Струга вилнеели местните турци и албанци, водела се агитация в полза на присъединяване към Албания. Италианските власти задържали българите, напуснали югославската армия и ги третирали като военнопленници[82].

* * *

Иронизирайки германския динамизъм в политиката и конюнктурните клишета, използвани от пропагандата, аташето по печата в Берлин представя метаморфозите на германския печат през месец април: "Между 25 март и 6 април има всичко 12 дни – между германското становище спрямо Югославия на 25 март и това на 6 април обаче има повече от 25 години, защото всъщност печатът трябваше отново да са върне към становището си от 1915 г." Тази бърза промяна се определя от българския дипломат като най-големия мисловен скок, който германският печат е трябвало да направи в последните години. Благодарение на умелата режисура този скок е успешен[83].

На 25 март, датата на присъединяване на Югославия към Тристранния пакт, "Фьолкишер Беобахтер" в обширен материал прави преглед върху историята на Югославия. Твърди се, че ядрото на държавата е старата Сърбия, която по отношение на южните славяни изиграла ролята на Прусия; че шумадийският селянин заслужава похвала за своите качества; че в Скопие има народностна смесица от сърби, турци, албанци, цигани, евреи и пр., но авторът не е срещнал нито един българин или македонец и най-после, че между малцинствата в Югославия най-голямо е немското със: 700 000 души – за българско или македонско малцинство не се споменава и дума[84].

Главните коментари по влизането на Югославия в пакта се появяват на 26 март. Основните тенденции са в следните направления:

1. Това е едно поражение за Англия;
2. Югославия заема едно ключово място на Балкана и затова Германия е готова да я запази и приеме в новия ред;
3. Всякакви спорни въпроси между Югославия от една страна и Унгария и България се считат като несъществуващи[85].

[82]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.9, л.62. Рим, 29 април 1941 г.
[83]Пак там, оп.20, а.е.145, л.34. Берлин, 10 май 1941.
[84]Пак там, л.35, 36. Берлин, 10 май 1941.
[85]Пак там, л.37-39. Берлин, 10 май 1941.

Новината за превратa в Белград е съобщена в печата едва на 28 март и то в едно кратко съобщение. Промяната започва по-късно с обозначаването на всякакви действия като "сръбски", нещо което преди това не съществува в медийната пропаганда. Определения като "сръбски терор", "сръбски издевателства" и други подобни съобщения дават да се разбере, че становището на Германия вече е окончателно определено. На 5 април в "Дойче Алгемайне Цайтунг" излиза статия, която спокойно може да се нарече некролог на Югославия. Държавата Югославия е отречена напълно като негодна да бъде строителен елемент за "новия ред" на Европа. Същия ден "Дас Райх" дава да се разбере какво очаква Югославия. Така само за 9 дни германският печат прави пълен завой спрямо Югославия, която от приятелка се превръща в нетърпим враг. На фона на тази ярка конюнктура българската позиция е дълготрайно търпеливо-изчаквателна, а по отношение на Сърбия е характерен сравнително умереният тон на българския печат[86].

* * *

След разгрома на Кралство Югославия, Германия дава инициатива за нейната подялба и унищожение. С този акт и със системата от подписаните през същата година договори Европейският югоизток е включен в пространството на "новия ред". Противоречията в интересите между силите на Оста във връзка с подялбата на Югославия обаче дават отпечатък в отношенията в Югоизтока за цялото време на войната. Макар и разграничението между Германия и Италия да е извършено в полза на втората, то не успява да прикрие предимството на Третия райх в рамките на "нова Европа" и при осигуряването на нейните стопански, политически и военностратегически интереси. Хърватско с Босна и Херцеговина влиза в състава на Независимата хърватска държава, но без една значителна част от Далмация, предадена на Италия с Римските договори от май 1941 година. Меджумурието е анексирано от Унгария. Всичко това внася напрежение в италиано-хърватските и унгаро-хърватските отношения още от първите дни на създаването на хърватската държава. Хърватите претендират да се разширят в посока към Санджака, който граничи с Босна и е населен с мюсюлманско население. Желаят да присъединят и Срем, който немците й предават през октомври 1941 година. Унгария и Румъния спорят за югославския дял на Банат, позовавайки се на необходимостта да включат своите национални малцинства към държавите си[87].

Българските интереси се сблъскват с италианските на територията на Македония. Българите държат да стигнат по на запад и да присъединят Охрид, а

[86]Пак там, л.40, 41. Берлин, 10 май 1941.
[87]Lukač, D. Op. cit., p. 524-532; Чано, Г. Цит. съч., с.312, 313.

италианците да включат Западна Македония във Велика Албания с градовете Струга, Дебър, Гостивар и Тетово[88]. Противоречия има и в отношенията между окупационните сили и местните режими: италианци и хървати, българи и сърби, италианци и черногорски сепаратисти, които претендират за Санджака, Метохия и източната част на Херцеговина. За Санджака претендират наред с италианци и германци, и хървати и албанци, а за Косово – немци и италианци, албанци и черногорски сепаратисти, албанци и сърби.

Българо-италианските преговори

За положението в окупираната от италианците западна част на Македония в София се получава информация по различни канали. Запасният генерал К. Николов – председател на Управителния съвет на македонските културно-просветни и благотворителни братства в България в изложение до Б. Филов съобщава, че германските войскови части първи влизат в Струга, Охрид, Дебър и Кичево, а италианските – по-късно. От 3 май официалните италиански власти в Струга започнали да организират своя милиция изключително от албанци и турци, които въоръжават. От страх за живота си българите от Струга не смеели да напуснат града. Италианските власти открито говорели, че Охрид, Струга, Ресен, Дебър, Гостивар, Тетово и Кичево ще бъдат италиански. Използвали аргумента, че Албания без Охридското и Преспанското езеро няма никаква стойност. От българска страна никой не бил посетил местните българи, нещо крайно необходимо за повдигане на духа им[89].

На 9 май 1941 г. италианските войски влизат в Тетово. Същия ден акционният комитет на българите от града в състав от 10 души се представя на италианския военен комендант, който пояснил, че "българите ще имат свои черкви и училища и други просветно-културни и хуманни сдружения". Комендантът същевременно признал, че българският език ще се употребява свободно в официалните нареждания на италианските власти. Това обещание много бързо е забравено и само след няколко дни употребата на българския език е забранена, а в своите нареждания комендатурата започва да употребява италиански, албански и сръбски език.[90]

На 11 май в Тетово е организирана една грандиозна манифестация на българското население от околията, в която участват над 10 000 души българи и българки. Тази мирна проява, имаща за цел да покаже, че българите в

[88]Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922/1943. София, 1976, с.409.

[89]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.10, л.24. София, 5 май 1941 г.

[90]Пак там, оп.8, а.е.1122а, л.52. Информация на акционния комитет в Тетово за положението на българите в околията. 9 май 1941 - 9 август 1942 г.

района са мнозинство, е нападната от една група от 100-150 души въоръжени турци, насърчавани от сърбите-колонисти, сърбоманите, а негласно и от италианските офицери[91].

Въпреки проведената през април среща с Хитлер, цар Борис и българското правителството все още са в неведение за разграничението в Македония. В тази връзка пред приетия на аудиенция германски пълномощен министър е поставен въпросът за военната демаркационна линия. Въпреки че окончателното и детайлно определяне на границата очевидно е въпрос на бъдещето, царят моли за принципното уреждане на въпроса и съобразяване с направените от българска страна предложения. Съществуващата демаркационна линия не била съобразена с "днешните" условия и това усложнява отношенията с Италия[92].

Очевидното разминаване в позициите на германското главно командване и Вилхелмщрасе по отношение на демаркационната линия в Македония предизвиква объркване и в българското правителство. На 11 май външният и военният министър показват на фон Рихтхофен една карта, изпратена на командващия българската армия в Скопие от германското главно командване. На тази карта нанесената демаркационна линия не само, че не отговаря на линията, съобщена по инструкция от фон Рибентроп на цар Борис, но принуждава българите да се оттеглят от досега окупираната от тях линия. Двамата министри молят случая да се изясни[93].

Тъй като демаркационната линия не включва прохода Св. Никола, фон Рихтхофен предполага, че предадената предишния ден на България карта вече е загубила силата си. Очевидно липсата на каквато и да е връзка между България и главното армейско командване внася редица смущения. За избягване на такива конфузни ситуации в бъдеще фон Рихтхофен предлага да се командирова един офицер за свръзка, а пълномощният министър Бенцлер (със седалище в Белград) да посети София[94].

Пристигащите в София сведения за положението на българите в окупираната от Италия западна част на Македония предизвикват недоволство сред управляващите. На 14 май 1941 г. Народното събрание се събира на първото си заседание след парламентарната ваканция. В отсъствието на пълномощните министри фон Рихтхофен и граф Маджистрати председателят Н. Логофетов произнесъл реч, която според Филов развалила хубавото впечатление. Речта е изпълнена с нападки против италианската политика в Македония. Това е и причината за наложената от правителството оставка

[91]Пак там, л.52, 53.

[92]NAUS, T 120/238, 177956. Sofia, 5.V.1941.

[93]Ibidem, 177961-177962. Sofia, 11.V.1941.

[94]Ibidem, 177962. Sofia, 11.V.1941.

на Логофетов[95].

На 15 май външният министър на Райха дава съгласието си българските войски да навлязат в предвидената за България област на Охрид[96]. Същия ден в града е устроено тържествено посрещане на българските войски, на което се стичат и хиляди българи от околните села. Командващият германските войски в Македония генерал Линдеман в словото си заявил: "Щастлив съм по случай именния ден на българския цар Борис III да му поднеса за подарък старопрестолния български град Охрид, българският Ерусалим"[97].

С телеграма до София граф Чано съобщава за бързината, с която италианците са опразнили Охрид, за да го предадат на българските власти, държейки сметка за българските интереси в един толкова важен исторически и религиозен център. Обещано е да се вземат особени мерки и за охрана на българската светиня манастира "Св. Наум" на Охридското езеро, останал на албанска територия[98].

В отговор на този жест италианското правителство очаквало от българското правителство да държи сметка, че околностите на Охрид са населени предимно с албанци и че Охридското езеро представлява един комплекс с река Дрина. Следствие на това италианското правителство предлага чрез една смесена комисия да се постигне спогодба за правилното използване на водите на езерото, която да определи границата. Тази спогодба можело да се осъществи чрез размяна на ноти, като италианците щели да подготвят един проект[99].

Междувременно на 20 май 1941 г. Италия определя Карло Умилта за граждански комисар на Косово и Дебърския край със седалище в Призрен[100].

Италианската окупация на Дебър, Тетово, Гостивар, Кичево, Струга и други селища от Западна Македония предизвиква силно огорчение сред българите живущи в Тирана и Албания. Много от тях посещават българското генерал-

[95]Филов, Б. Цит. съч., с.326-328. На 10 май 1941 г. в София узнават, че албанците се отнасят зле към българското население в Тетовско и Гостиварско. Имало убити двама българи. Направени са постъпки пред италианците и германците. - Пак там, с.325.

[96]NAUS, T 120/238, 177966. Fushl, 15.V.1941.

[97]Цит. по: Минчев, Д. Българските акционни комитети в Македония - 1941 г. София, 1995, с.60, 61; Заемането на Охрид от българските войски става след дълги разправии и пречки от италианска страна. След категоричната намеса на генерал Линдаман въпросът е решен в полза на България. Окончателното заемане на Македония и Моравско от българските войски приключва на 28 май 1941 г. - Попов, генерал-лейтенант Ив. Цит. съч., с.96.

[98]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.154. София, 22 май 1941 г.

[99]Пак там, с.154, 155. София, 22 май 1941 г.

[100]Kisić-Kolanović, N. Zagreb - Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945. Zagreb, 2003, str.143.

но консулство в Тирана и споделят с консула Ив. Сливенски надеждата си, че българското правителство няма да забрави българите от тези български краища. Изказват възмущението и недоумението си как е възможно при едни съюзнически отношения между България, Германия и Италия и при съществуващото общо желание да се прокарат справедливи граници, да се задържат от страна на Италия български земи и да се иска установяването на граница противна на народностния състав и стопанските нужди на населението, както впрочем и на самите италиански политически интереси[101].

Според Сливенски, населението в Западна Македония в по-голямата си част е българско: "В Преспанско грамадното болшинство от населението е българско. В Струга и Стружко 65% от населението е българско, а останалото е турско и циганско. В Кичево 75% от населението е българско, в Гостивар болшинството от населението е българско, в Дебър половината от населението е българско. Има и големи селища като Галичник, Лазарополе и други, които са чисто български. Независимо от това, в самите граници на днешна Албания остават много български села, както е случая с Преспанските села и селата в Дебърско"[102].

Според българския дипломат П. Драганов границата в Западна Македония "не е естествена нито от етнографическо, нито от геополитическо гледище и ще създава зародиш на недоволство и бъдещо недобро съседство". По този въпрос моли за инструкции, както и да му се съобщи какво е становището на правителството по западната граница, оставяща Тетово, Гостивар, Кичево, Струга към Албания[103].

Откъсването на част от Западна Македония от българското землище провокира търсенето на "компенсации" в южна посока. На 21 май 1941 г. външното министерство в Берлин е запознато с българското становище за границата на юг от Битоля. По сведения на българското правителство град

[101]ЦДА, ф. 176к, оп.8, а.е.970, л.5, 6. Тирана, 19 май 1941 г.; В доклад до министъра на войната генерал Пенев съобщава от Скопие, че до 23 май 1941 г. държането на италианските военни, административни и финансови органи към българите в окупираните от тях територии е било много внимателно. Позволявало се е събирането на населението на големи групи; преминаването на демаркационната линия без каквито и да е документи; разговори с български военни чинове, които посещават градовете Тетово, Струга и др.; окачване на сградите и на български знамена, наред с италианските и германските. От 23 май обаче положението коренно се променя. Според военното разузнаване това се дължало на назначаването в общинското управление на Тетово на служба само сърби, сърбомани и мохамедани. Вследствие на това на българското население е било забранено да преминава демаркационната линия, всички германски и български знамена са свалени. Освен това в щаба на Пета армия са се представили много делегации - от Дебърско, Стружко, Тетовско, Гнилянско и др., които са се оплакали от лошото държане и заплахи от страна на албанците. - Пак там, оп.21, а.е.2834, л.17-19. Скопие, 10 юни 1941 г.

[102]Пак там, оп.8, а.е.970, л.6, 7. Тирана, 19 май 1941 г.

[103]Пак там, оп.15, а.е.10, л.78. Берлин, 20 май 1941 г.

Лерин все още не е окупиран от италианските войски. В тази връзка българското правителство моли да се направи възможното, за да се предотврати влизането на италианските войски в града. В противен случай по-късно щяло да бъде трудно да се намери удовлетворително решение на този въпрос. Като аргумент в полза на такова решение се посочва, че Лерин е на юг от Битоля и града ще изпита икономически затруднения, ако бъде отделен от Лерин, още повече като се има предвид, че част от северозападната зона на Битоля е придадена към Италия. Като настоява за това, българското правителство иска да се избегне едно положение, повтарящо съдбата на Скопие, което е разделено от Тетово и Гостивар. Въпреки дългогодишния гръцки терор населението на Лерин в по-голямата си част било останало все още българско[104].

На 28 май министър Попов провежда дълъг разговор в Русе с пълномощния министър Клодиус. На германския дипломат са предадени нови изложения за Македония и специално за Лерин, Воден и Костур, както и карти, от които става ясно, че областите на Лерин и Воден, а даже и на Костур са признати за български от самите италианци и албанци[105].

По въпроса за Солун отново е изложено българското становище: "1.Германците запазват Солун по военни, стопански и културни съображения, което ще бъде от полза и за нас, понеже ще можем непосредствено да сътрудничим с тях и ще се избегнат нови солунски експедиции; 2.Ако германците се изтеглят, тогава по същите съображения в техен интерес е Солун да остане български"[106].

Според Клодиус никой не знаел (даже и фон Рибентроп) какво мисли фюрерът за Солун. Засега той бил наредил там да останат две дивизии, а окончателното решение оставил за по-късно. Във всеки случай Солун нямало да бъде предаден на италианците[107].

Германският емисар се отнася със симпатия към всички български искания, но препоръчва с италианците да се действа внимателно и предпазливо. Засега не можели да помогнат, макар фон Рибентроп да е на българска страна.

Очевидно е нежеланието на германската страна да се ангажира с българските проблеми в Македония, особено на фона на предстоящата война срещу Съветска Русия, нещо за което Клодиус загатнал пред Попов[108].

[104]NAUS, T 120/238, 177974. Berlin, 21.V.1941; В Леринска околия според направени в средата на 1941 г. проучвания от общо 67 913 жители, 52 279 (76,9%) са българи. - Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония. Мит или реалност. Историко-демографско изследване (1900-1990 г.). София, 1996, с.233.

[105]ЦДА, ф. 176к, оп.15, а.е.11, л.31. София, 31 май 1941 г.

[106]Пак там, л.32, 33. София, 31 май 1941 г.

[107]Пак там, л.33, 34. София, 31 май 1941 г.

[108]Филов, Б. Цит. съч., с.335.

Отношенията с Италия не вървят гладко. На 28 май в италианската столица е устроен истински скандал на българския дипломатически представител. Пълномощният министър Д. Караджов е поканен да се яви при италианския министър на външните работи граф Чано. Пред него е изказано недоволството на дуче от държането на българския печат спрямо Италия, окачествено като неприятелско. Дуче бил недоволен, че в България се води иредентистка пропаганда, при която се споменават Струга и други селища. Войната, която Италия водила на Балканите ѝ носи тежки загуби. Тя направила голяма жертва като дала на България Охрид, с което предизвикала недоволството на албанците, които били 100% мнозинство в околността на града. В България трябвало да се разбере, че прокарана граница е окончателна. Граф Чано се позовава и на речта на Логофетов пред Народното събрание. От своя страна Караджов според инструкции от София уверява граф Чано, че българското правителство има намерение да води приятелска политика към Италия и искрено желае да избегне всяко противоречие[109].

В разговор с българския дипломат Ив. Балабанов пълномощният министър граф Маджистрати споделя, че е наясно с положението в България и създадените настроения по отношение на границата в Македония. Но трябвало да се разберат и италианците, след като са дали 50 000 убити в Албания. Все пак Маджистрати бил убеден, че на един следващ етап Италия може да върне Тетово. Съзнавал, че италианското правителство допуснало големи грешки като не се обърнало направо към българите, когато изникнал въпросът за албанската граница и въпросът за Охрид, за който признава, че е трябвало да отстъпят направо[110].

Във връзка с тези въпроси Маджистрати загатва, че "вече е необходим поголям контакт между Италия и България, като български министри отидат в Италия и италиански дойдат в България"[111].

След проведените с Мусолини и граф Чано консултации Д. Караджов прави някои изводи относно италианската политика в Македония. За бъдещите гръцки граници между Германия и Италия не е разисквано. Продължаващите военни действия в Източното Средиземноморие, както и невъзможността да се поддържат значителни окупационни войски на гръцка територия бавят разглеждането на въпроса. Намеренията на Италия по отношение разширението на юг обаче са ясни: ще задържи Йонийските острови, Превеза,

[109]ЦДА, ф. 176, оп.15, а.е.11, л.12. Рим, 28 май 1941 г.; На 22 май Филов присъства на заседание на Управителния съвет на БАН, на което е разгледан изработеният от членове на академията мемоар по македонския въпрос. От италианска страна е упражнен натиск документът да не бъде официално разпространен. - Филов, Б. Цит. съч., с.332.

[110]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.11, л.24, 25. София, 31 май 1941 г.

[111]Пак там, л.25. София, 31 май 1941 г.

Мисолонги и Янина, Коринтския залив и канала, въобще цяла Гърция[112].

По отношение източните граници на Албания - границата с България на север от Охрид се смята от италианците вече за установена; за границата южно от Охрид обаче липсва яснота. Тук Караджов припомня, че дори в най-шовинистичните албански искания Воден, Острово, Бер (Верия) и цялото течение на Бистрица до Сиятиста остават извън исканата граница, докато сега Костур и Лерин са включени в състава на Велика Албания[113].

Караджов предвижда, че върху италианските претенции ще влияят освен големите жертви дадени във войната с Гърция, така също и албанските искания, зад които се крият меродавните италиански фактори, искащи създаването на Албания в граници, които "почвайки от север към Скопие и от юг към Лерин да позволят контролирането на Вардарската долина, Солун и въобще Македония". Караджов споменава като фактор и италианското безпокойство, че "на мястото на разрушената нехомогенна национално Югославия, се създава единна и силна България"[114].

Безпокойството в България, предизвикано от неизясненото положение на границата между Албания и България намира израз и в изпращането на анонимни писма до някои български политически лица. Това своевременно е уловено от службата за сигурност на Райха в България.

Така например в писмо до новоизбрания председател на XXV Народно събрание Хр. Калфов се казва, че "никой достоен българин не би приел поста на насилствено отстранения и високоценен Логофетов". Този пост трябвало да бъде напуснат в момента, когато станело ясно, че откъснатата част от Македония не може да се възвърне към отечеството[115].

В друго писмо министър-председателят Б. Филов е упрекван, че недостатъчно енергично се бори срещу италианско-албанската агресия. България не била протекторат и за Македония е дала много повече жертви отколкото фашистка Италия с нейната империалистическа експанзия през XX век. След новото заграбване на Македония Б. Филов трябвало да мобилизира и организира целия български печат, трябвало да обедини цялото македонско население, както и македонските емигранти в България и всички патриотични организации за борба срещу албанско-италианската агресия[116].

[112]Пак там, л.29. Рим, 1 юни 1941 г.

[113]Пак там, л.29, 30. Рим, 1 юни 1941 г.

[114]Пак там, л.30. Рим, 1 юни 1941 г.; Претенциите си към Македония албанците заявяват и публично. В лекция пред академията на науките в Рим албанският сенатор Мустафа Мерлика-Круя отбелязва, че Скопие, Велес, Битоля, Охрид и Леринската област са част от Велика Албания. - Даскалов, Г. Участта на българите в Егейска Македония 1936-1946. Политическа и военна история. София, 1999, с.157.

[115]NAUS, T 120/1305, 485482. Berlin, 5.VI.1941.

[116]Ibidem, 485484. Berlin, 5.VI.1941.

В подобно писмо министърът на войната генерал Т. Даскалов е наречен смел воин. Фактът обаче, че се е съгласил с размяната на Охрид срещу Гостивар, Кичево и Тетово, ще остави неизлечимо петно върху неговото име. Ако министърът на войната бе запазил хладнокръвие, не би се стигнало до тази абсурдна ампутация на Македония. Охрид без неговите околности бил обречен на гибел. Ясно било, че следващата стъпка на Италия ще бъде присъединяването на Македония и евентуално дори на България[117].

Това предположение се потвърждава и от областния директор в Битоля. Италианските военни власти в окупираната от тях част от Македония започнали агитация сред местното българско население да иска обособяването на Македония като отделна автономна област под протектората на Италия[118].

Италианската непримиримост към всяка изява в България, свързана с Македония, ескалира. На 7 юни граф Маджистрати изразява пред министър Попов недоволството си, че в българските вестници пишело за Струга като за български град[119]. Граф Чано бил недоволен даже от името на скопския вестник "Целокупна България"[120], защото от него можело да се направи изводът, че България има претенции към Западна Македония. Италианският пълномощен министър връчва и една ултимативна нота във връзка с определяне на границата около Охрид с някои неприемливи искания: да се признаят граждански и политически права на албанците, да им се позволи да минават през Охрид и Ресен, да прекарват оръжие през тези райони. Към нотата е прибавен и един проектодоговор, чрез подписването на който българите на практика биха заявили, че са съгласни с всичко. Според Филов нямало какво да се прави, а трябвало да се чака по-благоприятен момент за реакция. Сведенията от Берлин потвърждавали, че конфликтът между Германия и Русия е неизбежен[121].

По време на пребиваването си в Берлин цар Борис споделя с държавния секретар Вайцзекер за отправените чрез граф Маджистрати искания. Царят се надявал при предстоящото си посещение в Рим да разубеди дуче от водената на "тази политика на язвителни намеци и нервност". Както е обичайно цар Борис не се възпрял от критики към италианците. В тази връзка изразил и надеждата на България да получи Солун, като се запазят привилегиите

[117]Ibidem, 485485. Berlin, 5.VI.1941.

[118]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1067, л.2. Битоля, 5 юни 1941 г.

[119]Пак там, ф.3к, оп.12, а.е.122, л.1. София, 7 юни 1941 г.

[120]Издаването на в. "Целокупна България" е организирано от Дирекцията на националната пропаганда и фондация "Българско дело". Предназначен е за разпространение сред населението на Македония. Излиза в Скопие от 24 май 1941 г. до 31 август 1944 г. Директор е Н. Коларов, а редактор Г. В. Георгиев. - Белоконски, П. Истина по време на война. Пропагандата в България през 1941-1944. София, 2000, с.98.

[121]Пак там, ф.3к, оп.12, а.е.122, л.1. София, 7 юни 1941 г.; Филов, Б. Цит. съч., с.338.

на Райха[122].

По изричното нареждане на цар Борис П. Драганов също информира Берлин за италианските искания. Като особено конфузен българският дипломат отбелязва факта, че граф Маджистрати е дал на българското правителство един формулиран проект за отговор на италианските искания. Във всеки случай на италианските искания нямало да се отговаря преди царят да се завърне от Италия[123].

Като илюстрация на италианските действия в Македония, Драганов споменава, че в чисто българското селище Струга на Охридското езеро, Италия е назначила досегашния кмет – по националност сърбин, който възнамерявал да открие отново сръбското училище със сръбски учители. По тези български оплаквания в германското външно министерство не вземат отношение[124].

По същото време консулът Ив. Сливенски съобщава от Тирана, че в стружките села вилнее терор. Лице, дошло от Струга му съобщило, че шест млади българи, членове на акционния комитет, са жестоко малтретирани и принудени да подпишат заедно с албанците телеграма с искане до кралския наместник в Тирана за присъединяването на града към Албания[125].

Няколко дни по-късно Сливенски в доклад до София изпраща и една снимка на албанската делегация, водена от шкодренския префект Риза бей Дрини, която на 10 юни пристига в Тирана с искане Струга и региона да се присъединят към Албания. Риза Дрини, макар и префект на Шкодра, е изпратен като частно лице в Струга още в началото на италианската окупация с голяма сума пари, за да организира проалбанска пропаганда сред населението. Делегацията водена от Риза бей Дрини в състав от десетина души включвала: двама турци, трима куцовласи, сърбоман, един сръбски поп, останалите са албанци, повечето, от които не живеят в Струга[126].

[122]NAUS, T 120/238, 177985. Berlin, 8.VI.1941.

[123]Verna, Fr. Yugoslavia under Italian rule 1941-1943: Civil and military aspects of the Italian occupation. Vol. I. University of California, Santa Barbara, 1985, p.135.

[124]NAUS, T 120/2678, R.8, E 405198-E 405199. Berlin, 9.VI.1941; В телеграма до граф Чано италианският пълномощен министър в София граф Маджистрати пише, че след успехите на Оста, в България се очаква присъединяването на цяла сръбска Македония от Охридското езеро и от Шар планина до гръцката граница. Фактът, че българо-албанският етнически проблем съществува в западната част на Македония, се игнорирал от всички в България. В София настоявали на мнението си в абсолютна тишина по отношение на албанските аспирации и активност в Македония. И когато италианските войски влизат в Охрид, който се смята за българска светиня, това се определя като посегателство. - Verna, Fr. Op. cit., p.135-137.

[125]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1016а, л.99. Рим, 9 юни 1941 г. Телеграмата на Сливенски е препратена до София чрез българската легация в Рим.

[126]Пак там, а.е.970, л.23. Тирана, 14 юни 1941 г.; Кметът на Струга Бекир Баут споделил,

На 12 юни 1941 г. цар Борис провежда в Рим разговор с Мусолини. Италианският водач споделя, че "балканските работи могли да се оправят само благодарение на италианската намеса на Балканите". Това било причината да се направят такива големи отстъпки на Югославия. Мусолини застъпвал винаги мнението, че "Югославия е една гнила държава; Сърбия трябвало да остане една 4-милионна държава само с жандармерия". Мусолини щял да настоява Солун да се даде на българите(!). Тук царят насочва разговора към западните краища на Македония. Твърде предпазливо и внимателно обяснил, че в България не искат да си развалят отношенията с Италия, но албанците твърде много са протежирани от тях. Въпреки явното си недоволство Мусолини обещал да проучи българското становище и то да се разгледа в предложената от царя среща с Филов и Попов в Рим. Цар Борис останал с впечатлението, че Мусолини не познава добре албанския въпрос, който е предоставен изцяло на граф Чано[127].

Няколко дни по-късно пълномощният министър Д. Караджов е информиран от пребиваващия по същото време в Рим граф Маджистрати за някои нови искания от италианска страна. В италианската столица се обсъждал въпросът за ревизиране на границата при Качаник с цел осигуряване на по-добра транспортна връзка със Западна Македония. Това ново искане на италианската страна за корекция на Виенската линия във вреда на България, според Караджов цели да допълни контрола върху Скопие и Вардарската долина и от север. То не е било обсъждано по време на пребиваването на цар Борис в Италия[128].

Граф Маджистрати споделил и убеждението си, че "България осъществила 98% от своите национални мечти; тя станала най-важната балканска държава и остава със запазени сили, докато всички останали щели да приключат войната изтощени". Очевидно е внушението на италианския дипломат България да отстъпи пред исканията на Рим[129].

На 29 юни 1941 г. Мусолини излиза с една спорна прокламация, в която декретира, че гражданските компетенции от италианските въоръжени сили, окупирали територите на Косово, Дебър и Струга, се прехвърлят на албанското правителство[130]. Излизащият в Тирана албански вестник "То-

че италианците са изразходвали 1 000 000 албански франка (27 000 000 лева) за пропаганда в Западна Македония. Струга не можела да съществува без Охрид, затова, ако останела албанска и Охрид трябвало да се отстъпи на Албания. - Пак там, оп.15, а.е.13, л.20. Тирана, 19 юни 1941 г.

[127]Филов, Б. Цит. съч., с.340-342.

[128]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.12, л.15. Рим, 18 юни 1941 г.

[129]Пак там, л.21. Рим, 18 юни 1941 г.

[130]Verna, Fr. Op. cit., p.142, 143; Десетина дни по-рано Сливенски информира от Тирана, че за Западна Македония са заминали 70 албанци, за да попълнят тамошната администрация.

мори" в броя си от 8 юли 1941 г. публикува текста на декрета. В Тирана декретът се тълкува в смисъл, че визираните територии се присъединяват окончателно към Албания. Новият граждански комисар за Косово, Дебърско и Струга – Фейзи Ализоти, в турско време бил околийски началник в Македония и Косово. По подготовка и манталитет се чувствал по-скоро турчин[131].

Междувременно областният директор на Скопие в доклад до министъра на вътрешните работи моли да се направят постъпки пред италианския пълномощен министър в София, "за да може непоносимия режим, на който са подложени българите от неосвободените още земи, да бъде облекчен като им се гарантира лична свобода и спокойствие за стопанската им дейност; да се настои също така, щото италианските военни власти да третират българите като равноправни граждани наред с албанците и като последните бъдат ограничени в своите насилнически действия над българите"[132].

В края на юни 1941 г. пълномощният министър Маджистрати информира министър Попов за италианското желание в най-кратък срок да се определят границите на Албания. Поради това желателно било Попов да пристигне в Рим, "ако е възможно още тази седмица". Ако пък българското правителство отложи пътуването, в Рим имали намерение едностранно да пристъпят към определяне на границата на базата на линията, определена от Германия и Италия във Виена[133].

Както назначението, така и заминаването им се държи в тайна. Тези чиновници щели да заместят местните власти, които са били временно задържани на длъжност. Префектът на Шкодра Риза бей Дрини, както и Бекир Баут, бивш кмет на Струга, агитирали цял месец в Западна Македония. В Галичник и околията били убити 22 българи. В Дебър ставали постоянно инциденти. – ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.13, л.21. Тирана, 19 юни 1941 г.

[131]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.970, л.34. Тирана, 11 юли 1941 г.

[132]Пак там, оп.21, а.е.2834, л.14. Скопие, 2 юли 1941 г. В доклада се дават и някои данни за положението на българите в Западна Македония. В Тетово са задържани 80 българи по разни поводи. Обвиняват ги главно, че са комунисти. На някои търговци са били насилствено отнемани парите. Събирани са данъци принудително и с насилие. На българските семейства се правят постоянно обиски и са им отнемани парите. Архиерейският наместник в Тетово свещеник Вениаминов е бил изгонен в България. Независимо от тези условия командирът на Пета армия отпуснал известно количество храни, които да се раздадат на гладуващото население в Дебърско и Галичник. Италианските власти обаче не допускат тия храни и по този начин българското население в тия две околии е изложено на формен глад. – Пак там, л.14. Скопие, 2 юли 1941 г.

[133]Пак там, ф.3к, оп.12, а.е.1686, л.1. София, 30 юни 1941 г.; На 30 юни 1941 г.граф Чано записва в дневника си, че въпросът за албанската и черногорската граница трябва да се уточни. В противен случай инцидентите щели да се умножат, най-вече с Хърватско. Като всички нови държави Хърватско започнало да си играе на империализъм. Павелич сега желаел да получи Санджака, "една абсурдна и несправедлива претенция". В Палацо Венеция Мусолини се срещнал с Л. Пиетромарки. Било решено, "ако хърватите и българите се опитат да хитруват, границите да се определят с декрет, без да се взема тяхното мнение". – Чано, Г. Цит. съч., с.329, 330.

Търсейки германската протекция, два дни по-късно министър Попов съобщава на германския пълномощен министър Бекерле за италианския ултиматум демаркационната линия да бъде считана за окончателна граница, ако не се състоят веднага предвидените разговори в Рим.[134].

На 6 юли 1941 г. граф Маджистрати връчва на министър Попов една карта, на която е нанесена границата между Албания и България, установена във Виена между германци и италианци. Тя обаче значително се различава от линията, заета от българските войски, особено към Охрид. Италианците искали от българска страна да се подпише договор за признаването ѝ. Очевидно било, че предстоят трудни преговори с италианците[135].

Предложението на италианците да се подпише договор, с който да се признае предлаганата от тях линия, дълбоко възмущава цар Борис. Филов смята, че е необходимо да се отлага решаването на въпроса, тъй като времето работело за България. За да се спечели време Филов предлага даже да се провокира министерска криза. Това е възприето от цар Борис, но с уговорката да бъде освободен само министърът на външните работи, предизвикал царското недоволство от това, че не е информирал своевременно пълномощния министър Бекерле за италианския натиск. Цар Борис отново изтъква "застрашаването на династията, ако въпросът за западните граници в Македония не се разреши благоприятно, и че ще го принудят да абдикира и да отиде с жена си и децата си в Италия".

След това емоционално изказване на царя е решено да се иска незабавно разяснение за Виенската линия от германска страна[136].

Два дни след като граф Маджистрати запознава министър Попов с италианските предложения Бекерле изпраща в Берлин своята информация. По повод предстоящото пътуване до Рим граф Маджистрати връчил на министър Попов един проектодоговор, установяващ окончателната граница между България и Албания, която обаче силно се отклонява от демаркационната линия, заета вече от българските войски. При връчването на проектодоговора граф Маджистрати заявил, че тази граница отговаря на договореното във Виена от Германия и Италия. Във връзка с горните твърдения министър Попов помолил да му се съобщи от германска страна дали твърдението на италианския пълномощен министър е вярно. Ако тази граница бъде приета, част от мините с хромна руда, споменати в спогодбата Клодиус, щели да останат на албанска територия[137].

Пътуването на българските министри до Италия обаче е отложено по-

[134]NAUS, T 120/238, 178833. Sofia, 2.VII.1941.

[135]Филов, Б. Цит. съч., с.353.

[136]Пак там, с.354, 355.

[137]NAUS, T 120/238, 178843. Sofia, 8.VII.1941.

ради "дипломатическа" болест на министър Попов. Междувременно германският пълномощен министър Бекерле е държан в течение за българо-италианския спор. От Рим настоявали България да се откаже и от някои територии в Македония, през които минава пътят, свързващ северната и южната разширена част на Албания. Българският външен министър отговорил на този натиск, че България не може да се откаже от "сърцето на Македония" и поради това не приема предложението. Несъмнено било, че в Рим ще опитат да преговарят именно на тази база. От българска страна там нямало да се вземе никакво решение, а позовавайки се на царя, парламента и т.н., всичко ще бъде оставено открито[138].

Очевидно е, завършва информацията си Бекерле, че Италия пренебрегва принципите на Виенските споразумения. Българите желаели преди вземането на всяко едно решение да се допитат до имперския външен министър[139].

Германска подкрепа за преговорите с Италия се търси и от П. Драганов. В разговор с държавния подсекретар Вьорман заявил, че след като веднъж съгласно Виенските споразумения е наложена на Италия граничната линия с България, би трябвало България да се подкрепи в желанието ѝ да задържи тази линия. Българският дипломат споменава, че за сметка на отстъпването на Люботрън италианците предлагали на българите компенсация при Враня, но не за сметка на Албания, а за сметка на Сърбия[140].

Вьорман припомня, че във Виена на Италия е била наложена тази линия именно поради това, че в района има находища от хром, които сега италианците желаят да присвоят. Както е известно Германия и България имат споразумение за тези находища, поради което Германия е непосредствено заинтересована по въпроса[141].

Поради всичко това Вьорман предлага да се предаде на българското прави-

[138]Ibidem, 178841-178842. Sofia, 8.VII.1941

[139]Ibidem, 178842. Sofia, 8.VII.1941; На 10 юли 1941 г. граф Чано отбелязва, че министър Попов е болен и поради това посещението му в Рим ще се отложи. Останал с впечатление, че българите не желаят да водят разговори с италианците, а предпочитат границите да бъдат установени едностранно, за да могат винаги да оспорват справедливостта на решението, което не биха могли да сторят, ако се направи един редовно подписан пакт. - Чано, Г. Цит. съч., с.334.

[140]NAUS, T 120/238, 178844. Berlin, 8.VII.1941; Германска подкрепа по спора с Италия се търси индиректно и чрез препечатване на материали от германския печат. Под заглавие "Водаческата роля на Балкана принадлежи на България. Бъдещите ѝ съседи" в. "Зора" препечатва статията на специалния кореспондент на "Франкфуртер Цайтунг" д-р Никола Бенкизер. Границите, които бъдещият мир ще начертае за дълго време на Балканите, до голяма степен вече били определени. На Балканите се променили много неща. Италия посредством Албания става съсед на България. Създава се самостоятелна хърватска държава. Между Хърватско и България се намират Сърбия и Черна гора. - В. "Зора", бр.6619 от 11 юли 1941 г.

[141]NAUS, T 120/238, 178845-178846. Berlin, 8.VII.1941.

телство поверително една карта с определената във Виена линия и да им се внуши да не отстъпват по този въпрос на италианците. Изниквал също въпросът, дали с италианците да се говори открито или ще бъде целесъобразно да се изчака да се види какво ще постигнат сами българите в Рим[142].

На отправеното от българска страна искане за предоставяне на картата с уговорената във Виена линия в германското външно министерство е отговорено уклончиво и въпросът е препратен за решение при фон Рибентроп. В случая българският аргумент е, че от италианска страна очевидно се използва ангажираността на Германия на Изток, за да се изтръгне от българите съгласие за граници, при определянето, на които българите не са присъствали[143].

На 8 юли командващият италианските войски поискал от българските военни власти до сутринта на 11 юли да освободят хромната мина, намираща се северно от Качаник и да му я предадат. Съветникът при германската легация А. Морман предава в Берлин, че българското правителство отдава голямо значение на този случай, "тъй като става въпрос за отстъпването на един район, който се намира под суверенитета на България и поради това отстъпката от българска страна ще създаде един нежелателен прецедент". Информацията му е предадена от главния секретар на външно министерство Д. Шишманов с молба да се интервенира в Рим[144].

На 10 юли 1941 г. от италианска страна отново е поискано, този път от българския военен началник в Скопие, на 11 юли да се опразни мината, намираща се северно от Люботрън, на 3 км навътре в българска територия. Според извиканията за разяснение Маджистрати вероятно се касаело за спор, предизвикан от въпроса къде точно минава пограничната линия. Очевидно било, че има разлика в картите на Виенската линия, използвани в Италия и България.

На пълномощните министри Драганов и Караджов е наредено веднага да влязат във връзка с правителствата, при които са акредитирани за уреждане на спора. Специално на Драганов е казано, "че от възникналия спор относно мината той може да почерпи един много поучителен аргумент пред германците, за да им докаже до каква степен е необходимо да не се крие от нас какво е било решено във Виена и коя е била граничната линия, установена там"[145].

[142]Ibidem, 178847-178848. Berlin, 8.VII.1941.

[143]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.13, л.93. Берлин, 9 юли 1941 г.

[144]NAUS, T 120/238, R.11, Fr.178849. Sofia, 10.VII.1941.

[145]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.168. София, 11 юли 1941 г.; ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.13, л.106. Рим, 11 юли 1941 г.; а.е.14, л.1,2. Берлин, 11 юли 1941 г.

По поръчение на министър Ив. Попов П. Драганов посещава германското външно министерство и съобщава, че при българския командващ войските в Скопие е дошъл един италиански полковник, който в ултимативна форма е поискал да се освободят окупираните от България мини с хромова руда, намиращи се северно от Люботрън. П. Драганов отправя молба спешно да му се съобщи линията, договорена във Виена между Италия и Германия. Освен това отбелязва, че дори и Виенската линия да предвижда хромовите рудници да се намират в Албания, с оглед на предстоящите преговори в Рим, "остро трябва да бъде осъден начинът, по който в ултимативна форма един полковник поставя искания"[146].

По време на разговора на П. Драганов е предадена една карта с обозначение на граничната линия между България и Албания съгласно с Виенското споразумение. Спазвайки получените указания, държавният подсекретар Вьорман заявява на П. Драганов, "че българското правителство може да заяви на Италия, че по отношение на експлоатацията на хромовите руди, то вече е подписало спогодба с Германия, поради което на може да се съгласи с едностранно изменение на границата без съгласието на Германия"[147].

Според Филов тази италианска провокация, очевидно било, е нарочно скроена, за да се поставят българите пред свършен факт. Работата напомняла на ултиматума, даден на Гърция от Италия в навечерието на войната между тях през 1940 година[148].

На следващия ден граф Маджистрати се опитва да омаловажи инцидента изтъквайки, че "може би се касае за локална разправия", прекалено драматизирана от българска страна. Обяснява случая с това, че българите заели една линия, която не била виенската и затова вероятно местните италиански власти са поискали да заемат истинската линия[149]. Всъщност линията е заета след нареждане на германското главно командване и с изричното съгласие на италианските военни власти.

В навечерието на заминаването на българските министри в Рим те са приети от цар Борис. Монархът настоява при преговорите да се подчертае на първо място "опасността за династията и особено за престолонаследника, в чиито жили тече савойска кръв, ако остане сегашното положение в Западна Македония". Царят изразил надежда за поправка на границата при Охрид, но не и при Тетово[150].

[146]NAUS, T 120/238, R.11, Fr.178850. Berlin, 11.VII.1941.

[147]Ibidem, Fr.178852. Berlin, 11.VII.1941; ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.13, л.113. Берлин, 12 юли 1941 г.

[148]Филов, Б. Цит. съч., с.358.

[149]Пак там, с.359, 360.

[150]Пак там, с.348, 349.

Своите внушения прави и граф Маджистрати. На 12 юли предава програмата за посещението в Рим и изразява надежда, че това посещение трябва да завърши с някакво споразумение по въпроса за границите между Албания и България. В противен случай отношенията между Италия и България щели да се развият зле[151].

Граф Маджистрати нахвърля и елементите на едно евентуално споразумение: "в чл.1 ще се каже, че се назначава една смесена комисия, която ще определи границите между Албания и България, а в чл.2 ще се каже по каква линия ще минава тази граница"[152].

На това предложение от българска страна се възразява, че "за да не се възбужда и без това развълнуваното обществено мнение в България, би било най-добре да се изостави въпросът за българо-албанската граница за по-късно, когато тези въпроси ще се решават в тяхната целокупност". Граф Маджистрати отхвърля това мнение и предлага подкупващо: "Нека вашите министри кажат в Рим какво искат за България. Те биха могли, например, да подигнат там въпроса за Солун, който много повече ви интересува от оня за Тетово и останалите градове"[153].

На 13 юли българите са окуражени с една телеграма от Берлин. По нареждане на фон Рибентроп им е съобщено, че никакво изменение на границата не може да става без съгласието на Райха[154].

Съображения по граничния спор с Италия изказва и пълномощният министър П. Драганов. Прилага и две карти с очертание на границата в Македония според уговореното във Виена между фон Рибентроп и граф Чано. При сравняване на германската и италианската карта се виждат на места доста големи различия. Начинът, по който действат италианците при инцидента с хромовата мина ясно демонстрирал техните намерения и методи; същевременно ставало ясно, че германците, заети с войната на Изток, не желаят да се ангажират официално с въпроса. В заключение Драганов смята, че "сега, когато сме изоставени сами да преговаряме с италианците без ефек-

[151]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.168. София, 13 юли 1941 г.; Агресивността си италианският дипломат демонстрира и няколко дни по-рано. По негова препоръка, отивайки в Италия, българските министри трябвало да носят подаръци. Решено е на Мусолини и граф Чано да се подарят по един килим и по една картина. По предложение на Е. Филова се спират на няколко акварела на К. Щъркелов, току що нарисувани в Охрид. Виждайки картините при посещение във външно министерство граф Маджистрати вдига скандал. Подаряването на картини със сюжет от Охрид квалифицира като предизвикателство, независимо, че италианската пропаганда тръби, че Мусолини е "подарил" града на българите. - Филова, Е. Цит. съч., с.95, 96.

[152]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.168, 169. София, 13 юли 1941 г.

[153]Пак там, с.169. София, 13 юли 1941 г.

[154]Б. Филов. Цит. съч., с.362.

тивна поддръжка от Германия, то с оглед на едно възможно коригиране на настоящето положение, би било по-добре да не приемаме уговаряните във Виена без наше участие граници за окончателни и ако бъдем принудени да подпишем спогодба, да можем да си запазим правото на една ревизия"[155].

Намиращият се в Будапеща Клодиус прави следното разяснение по българо-италианския конфликт. Съгласно определената във Виена линия, мината с хромови залежи "Езерина" принадлежи на България. Това било съобщено на цар Борис още на 27 април. Именно с цел да се осигури безусловно мината и да бъде предадена на България, граничната линия минава северно от Тетово и западно от Люботрън.

Поради това допълнителното изменение на граничната линия не само ще бъде е противоречие със съобщеното на цар Борис, но ще означава също така и значителни икономически загуби за Германия. Мината "Езерина" е предадена на Германия за експлоатация на базата на подписания с българския външен министър протокол от 24 април. Още преди тази дата на граф Чано е намекнато, че от германска страна има икономически интерес към района, намиращ се северозападно от Скопие. На последните преговори с италианците на 19 юни в Берлин им било съобщено, че хромовите руди, намиращи се около Скопие, се падат на България и ще бъдат управлявани от Германия[156].

На 17 юли граф Маджистрати информира външното министерство, че в Рим останали с убеждението, че българското правителство не проявява достатъчно интерес към проекта за договор относно границите между Албания и България. Ясно било, че българските министри, отивайки в Рим, нямат намерение да подписват договор. В резултат на това, Рим решил да премахне като цел на пътуването на министрите, подписването на един договор[157].

След като е станало ясно всичко това, в Рим щели да пристъпят към едностранно определяне на границата, като се следва трасето от Виена. Освен това на Маджистрати е наредено да припомни на българите какъв е приносът на Италия на всички бойни полета, където тя е дала до днес 60 000 жертви[158].

Очевидно в Рим са засегнати от липсата на интерес към проектодогово-

[155]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.14, л.32, 33. Берлин, 14 юли 1941 г.

[156]NAUS, T 120/238, R.11, Fr.178854. Budapest, 14.VII.1941.

[157]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.171. София, 17 юли 1941 г.; ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.14, л.46. София, 17 юли 1941 г.

[158]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.171, 172. София, 17 юли 1941 г.; ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.14, л.46, 47. София, 17 юли 1941 г.

ра и липсата на контрапредложения от българска страна. По този повод Маджистрати конфиденциално попитал имало ли е някакви постъпки от българска страна пред Германия по този въпрос или по въпроса за мината при Люботрън. Въпреки всички тези противоречия посрещането на българските министри в Рим щяло да е сърдечно. И все пак Италия не можела да остави впечатлението, че след като се е споразумяла с Германия и Независимата хърватска държава, само българите отказвали да третират въпроса за границите с Албания[159].

Същия ден следобед италианският пълномощен министър отново е поканен във външното министерство, където е запознат с българската позиция по повдигнатите въпроси.

От изложеното по-рано на същия ден ставало ясно, че в Рим не са разбрали добре становището на българското правителство. Българското правителство не само, че проявява голям интерес към един въпрос, който засяга българските граници, но именно затова, "то не искаше да вземе решение по него преди министър-председателят и министърът на външните работи да са имали възможност да разменят непосредствено мисли с ръководителите на Италия"[160].

Българските министри не отричат, че са искали да говорят за известни корекции на границата и във връзка с това питат: "Смята ли се в Рим, че е нещо недопустимо българските министри да направят известни внушения във връзка с трасето на границата".

До заминаването в Рим оставали само 2-3 дни, когато в София с изненада узнават, че италианското правителство взема решение да установи границите едностранно. Изненадата е още по-голяма от факта, че в същото време от Рим се очаква изясняване на въпроса за назначаването на една смесена комисия за определяне на границата.

Ако решението на италианското правителство за едностранно определяне на границите се осъществи и му се даде гласност преди или по-време на посещението на българските министри в Рим, трябвало да е много ясно, че българското обществено мнение ще бъде извънредно неприятно изненадано и уязвено и посещението на министрите ще има отрицателен резултат.

Приносът на Италия се цени извънредно много и една от целите на посещението на българските министри била да се изкаже благодарността на българския народ. От друга страна в Италия трябвало да се разбере по-

[159]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.172. София, 17 юли 1941 г.; ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.14, л. 47. София, 17 юли 1941 г.

[160]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.172. София, 17 юли 1941 г.

добре големият интерес в България към въпроса за границите и да се вземе под внимание, че в земите извън тия граници остават да живеят голям брой българи и не на последно място, че и българският народ, от своя страна е водил войни за освобождаването на Македония, като е дал 150 000 убити[161].

На 18 юли П. Драганов заявил на Вьорман, че италианският пълномощен министър Маджистрати повторно е поставил въпроса за предаването на мина "Езерина" с интересната мотивировка, "че германските интереси по отношение на мината са защитени от италианския съюзник по-добре, отколкото където и да е"[162].

На 21 юли 1941 г. в Рим започват българо-италианските преговори. Дуче най-напред предоставя възможността на българите да представят виждания-та си във връзка с границата с Албания. Филов и Попов признават, че границата вече е определена във Виена. Все пак изтъкват, че могат да се направят поправки с оглед на местните условия. Посочени са и два особено болезнени за българите пункта: при Тетово и при Охрид.

Мусолини не допуска дискусия за Тетово, обаче за Охрид и Ресен изслушва с интерес доводите на българите. Тази позиция се защитава от българска страна и със стопански аргументи. Обяснява се, че Ресен и Охрид не могат да съществуват при тези граници, а населението ще трябва да се изсели, защото е лишено даже и от традиционния за района риболов. Граф Чано обаче се противопоставя с думите, "че за старата граница не може и дума да става". Граф Чано се противопоставя енергично и на българските претенции за манастира "Св. Наум", "понеже той бил албански(!), албанците държали много на него и отстъпването му щяло да направи много лошо впечатление в Албания". На това Филов реагира, че българите биха отстъпили, "ако той би могъл да посочи поне един документ в полза на тезата, че манастирът е бил когато и да било албански".

В заключение на разговора Мусолини резюмира, че за основа на границата ще се вземе Виенската линия; една комисия ще определи границата на място, като направи известни поправки; това трябвало да стане през следващите няколко седмици; комисията трябва да се състои от италианци, албанци и българи; в рамките на няколко месеца една комисия ще се занимае и с въпроса за размяна на населенията като единствено средство за установяването на трайна граница.

[161]Пак там, с.172, 173. София, 17 юли 1941 г.; Въпреки подробните разяснения, направени в София по българо-италианския спор, българо-албанската граница е определена на 19 юли с едностранен акт непосредствено преди започване на преговорите в Рим. В София реакцията е бурна. Говори се, че кабинетът ще подаде оставка. Наближаващата безплодна визита на българските министри в Рим започвала с лоши предзнаменования. - Чано, Г. Цит. съч., с.337.

[162]NAUS, T 120/238, R.11, Fr.178858. Berlin, 18.VII.1941.

По време на разговора Мусолини потвърждава, че действително едностранно с декрет са определили границата между Албания и България. На този декрет обаче нямало да се дава гласност[163].

Според българската оценка посещението се развива неочаквано благоприятно. Филов изтъква, че Виенската линия не отговаря нито на историческата, нито на етнографската, нито на географската граница на Македония, а още по-малко на идеята за единна Македония, която съществува в душата на българския народ и за която той е дал през войните 150 000 души убити. На това е възразено, че границата се базира на сериозни проучвания, на сериозни етнографски карти и че в Македония под българска власт има още няколкостотин хиляди албанци. Мусолини от своя страна изтъква, че е мъчно да се теглят справедливи граници, а още по-мъчно е това на Балканския полуостров. Подчертава между другото, че България има само неприятели на Балканите и има нужда от поне една сигурна граница, каквато трябва да бъде албанската и за която заслужавало да се направят

[163]Филов, Б. Цит. съч., с.371-376; По повод посещението на българите граф Чано отбелязва в дневника си: "На 21 юли 1941 г. пристигнали българите - двама традиционни демократично-парламентарни министри, които бушуващата над Европа буря принуждава да преговарят с диктатори, униформи и паради". Дошли били да се молят за известни гранични отстъпки, особено в зоната на Охридското и Преспанското езеро, необходими за засилване на личното им положение в собствената им страна. Граф Чано признава, че се държал твърдо поради формални причини, а не по убеждение. Някои малки отстъпки можело да се направят в заседанието на смесената комисия. - Чано, Г. Цит. съч., с.338;

В отчета, подготвен от министър Попов, се дава следната оценка за посещението в Рим. Атмосферата преди тръгване на българските министри е сравнително лоша. Забелязвало се едно затягане на отношенията с Италия. От установяването на Виенската линия като граница италианците следят с нервност всички прояви на недоволство в България.

Като конкретни признаци на недоволството на Рим Попов изрежда: 1.италианските оплаквания за "лошото" положение на албанците в България; 2.нотата, в която като се съобщава за връщането на Охрид, се иска уреждането на разни неприятни за нас въпроси, като малцинствени права на албанците, определяне на границата в полза на последните под фалшивия претекст, че те са мнозинство, искане право на преминаване, даже за войски, през Охрид, искане за изключителното използване на водите на Охридското езеро и пр.

Всички тия въпроси се отлагат във връзка с посещението на цар Борис в Рим, като се чака неговото завръщане от там. В това време, виждайки че ние нарочно отлагаме и не обръщаме внимание на техните предложения, италианците поставят въпроса за едностранно определяне на границата. А преди това италианците предлагат един проектодоговор за двустранно уреждане на границата, с приложение на една карта на Виенската линия, която обаче не отговаря на истинската Виенска линия. Освен това, от Рим правят предложение за промяна на границата в полза на Албания при Качаник, за да се дадяла възможност за съобщение между Тетово и Косово през този град.

Признак за настроенията в навечерието на заминаването е и инцидентът с мината "Езерина-Островица" в Шар планина. Всички тези търкания и инциденти дават основание да се мисли, че посещението ще бъде доста бурно и нервно. Това до голяма степен се покрива и с мнението на германския посланик в Италия фон Макензен. - Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.178. София, 30 юли 1941 г.

известни жертви.

От българска страна се изтъква, че в София нямат намерение да отричат напълно спогодбата между Италия и Германия по тази граница, но се желае "окончателното фиксиране на границата да не става по време на войната, понеже албано-българската граница представлява само един сектор от общата граница и нейните лоши страни по-малко ще се забележат, когато се определят окончателно всички граници на България".

На това Мусолини и граф Чано възразяват, че те бързат с определяне на границата, за да се установи едно постоянно положение и за да се избягват гранични конфликти, произтичащи от факта, че всеки гледа на границата като временна и има все по-големи претенции към съседа си.

Виждайки невъзможността да се пледира за отлагане, както и невъзможността да се постигне едно коренно изменение на границата в полза на България, българските министри правят ново предложение. Границата е определена на книга, а на места оставя живи рани. Затова българското предложение е да се разрешат най-болезнените въпроси, поставени и от цар Борис пред дуче: "при Тетово и при езерата (Охрид - Ресен)".

По въпроса за Тетово става ясно, че съпротивата е непреодолима, констатирано по-рано и от цар Борис. Граф Чано даже припомня за техния проект да искат поправка при Качаник, за да свържат Тетово с Косово. На това веднага се възразява, че всяка поправка в полза на Албания е изключена, още повече че там имало и германски интереси. Що се отнася до връзката на областта Тетово с Косово, от българска страна не ще се допусне право на преминаване, защото това ще е източник на постоянни разногласия[164].

По отношение на пункта Охрид - Ресен се изтъква, че Мусолини е направил жест с отстъпването на Охрид. От друга страна българските министри обръщат внимание, че при такава граница Охрид и Ресен умират. В интерес на делото на самия Мусолини е да се определи друга граница, за да могат градовете да получат нов живот. Освен това границата не била оправдана и етнографски, тъй като цялото население на юг, до старата югославско-гръцка граница е българско, с изключение на едно малцинство от 5% албан-

[164]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.179. София, 30 юли 1941 г.; Към мисията на министър-председателя Б. Филов и министър Ив. Попов в Рим проявява интерес и Ив. Михайлов. В разговор с пълномощния министър в Загреб Й. Мечкаров македонският водач споделя, че "най-важното е да не се разпокъсва Македония". Изказва и мнение, че ще е грешка, ако правителството писмено не се е споразумяло по македонския въпрос, "тия работи се оговорват предварително, няма ли нещо черно на бяло с германците още преди да почнат военните действия? Тежка загуба за българщината ще бъде, ако трябва да губим такива хубави и здрави български краища като Тетово, Струга, Гостивар, Кичево, Лерин, Воден и Костур". - ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.14, л.117. Загреб, 25 юли 1941 г.

ци. Поради това българското искане се оформя в размер на територията до старата гръцко-югославско-албанска граница на юг, включително манастира "Св. Наум"[165].

Мусолини, очевидно спечелен от българските аргументи, но държащ сметка и за позицията на своя външен министър, подчертава приятелските чувства, които храни към българския народ. Като доказателство припомня, че е отстъпил Охрид, въпреки големите мъчнотии, които имал да преодолява. Заявява и че според него Солун трябва да бъде български. Това той бил казал на царя и Хитлер. При тази предпоставка и повтаряйки, че няма абсолютно справедливи граници, както и нуждата от взаимни жертви за здрава албано-българска граница, той приключва с предложението: 1. Виенската линия вече е определена в споразумение с Германия и ще остане; 2. Предвид на българските предложения той допуска известни поправки, които могат да бъдат направени от една смесена комисия, която да проучи положението на самото място; 3. След окончателното установяване на границата трябвало да последва размяна на населението. Желанието на Мусолини е тези въпроси да се уредят в най-скоро време[166].

Германският посланик фон Макензен съобщава от Рим за проведен разговор с Б. Филов и министър Ив. Попов във връзка с резултата от българо-италианските преговори.

В резултат на разговорите двете страни взаимно решили в кратък срок да се образува смесена комисия, която на място да определи границите и която да бъде упълномощена да извърши известни промени по отношение на определената от Виена линия[167].

И двамата български държавници подчертават своята загриженост, "че дори ако комисията вземе 100% решение в полза на България, те ще изпаднат

[165]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.180. София, 30 юли 1941 г.

[166]Пак там, с.180, 181. София, 30 юли 1941 г.; Външният министър Ив. Попов с шифрована телеграма от 21 юли информира София за проведената среща с Мусолини. Дуче надълго говорил за своите симпатии към България, подчертал, че трудно се определят идеални граници и че с големи трудности е уредил въпроса за Охрид в полза на българите. През време на разговора граф Чано непрекъснато пречел и се намесвал с несъстоятелни аргументи: манастирът "Св. Наум" бил албански, населението около Охрид - чисто албанско. Въобще представил се "по-албанец от албанците". Намесвайки се в спора, Мусолини изказал своето мнение. Виенската линия оставала като основа, можело обаче да претърпи поправки като специално се проучи въпросът за Охрид и Ресен. Това трябвало да стане от една смесена комисия на самото място. След установяване на окончателната граница можело да се пристъпи към размяна на население. В български интерес било "да имаме поне една сигурна граница, бидейки отвсякъде другаде мразени". Дуче изказва и пожеланието си тези въпроси да бъдат уредени в най-скоро време. - ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.14, л.87. Рим, 21 юли 1941 г.

[167]NAUS, T 120/238, R.11, Fr.178867-178868. Roma, 28.VII.1941.

в тежко положение пред общественото мнение на България". Друга една комисия, която трябва да се събере след няколко месеца, ще има за задача да се занимае с въпросите на преселването. В тази връзка Попов заявил, че резултатите от работата на тази втора комисия няма да имат голямо практическо значение, тъй като по време на войната не би могло да се мисли за такива мероприятия[168].

На 29 юли граф Маджистрати посещава Бекерле и го информира за резултатите от посещението на българските министри в Рим. Посещението трябвало да възстанови италианско-българските отношения, които напоследък не били добри. От 1934 г. български министър-председател не е посещавал Италия. Сега обаче Италия трябвало да отдава особено значение на добрите отношения с България, тъй като посредством Албания Италия вече станала "балканска държава". През последните седмици българите били много изнервени и за малко не се стигнало до едно недоразумение, до въоръжен сблъсък. Сега всичко било изяснено и отношенията отново са сърдечни[169].

Българските министри поискали да се извърши корекция на предвидената гранична линия. Но тези въпроси били засегнати твърде бегло и двете страни се споразумели една смесена комисия на място да изясни случая. Това се налагало, тъй като границата, определена във Виена, била нанесена на карта в мащаб 1:750 000, което можело да доведе до неправилни тълкувания[170].

Според министър Попов посещението в Рим подобрило отношенията между България и Италия. Италианците изобщо не поставили повторно въпроса за изменение на границата при Качаник. Отнесли се и благосклонно към искането на българите за промяна на границата при Охрид и Ресен, макар и в неопределена форма и в зависимост от решението на граничната комисия. В още по-неопределена форма на българите е намекнато за изпълнението на техните желания по отношение на българската светиня манастира "Св. Наум" на Охридското езеро[171].

През август посещава Италия и председателят на Народното събрание Хр. Калфов. В разговор с генерал ди Кастилионе, началник на Оперативния отдел и делегат на Главното командване при външното министерство за изучаване на граничните въпроси, Калфов прави аргументирано изложение на българското становище по демаркационната линия. Изтъква необходимостта граничната линия да се изнесе южно от манастира "Св. Наум", село Койнско и до село Сливница с връх Пелистер. Заявява, че българ-

[168] Ibidem, Fr.178868-178869. Roma, 28.VII.1941.
[169] Ibidem, Fr.178883. Sofia, 29.VII.1941.
[170] Ibidem, Fr.178883-178884. Sofia, 29.VII.1941.
[171] Ibidem, Fr.178888-178889. Berlin, 31.VII.1941.

ското правителство счита Виенската линия откъм север "за окончателно установена", както изрично са подчертали министрите Филов и Попов по време на срещата си с Мусолини и граф Чано. Изказването на Калфов е прието по принцип. Дадено е и обещание да се изпратят инструкции на граф Маджистрати в духа на становището на дуче по спорните въпроси българо-италиански въпроси[172].

Същия ден Калфов води разговор и с началника на генералния щаб генерал Кавалеро. Мусолини считал, че по въпроса за манастира "Св. Наум" в никакъв случай не може да се отстъпи. Преспа можело да се отстъпи, стига българското правителство да предложи компенсации на север, например зоната на изток от Кичево или нещо друго равностойно. На възражението на Калфов за неблагоприятния отзвук, който би имало в България едно такова разрешение Кавалеро отговаря, че "за тях по много причини сега отстъпки по въпроса за манастира "Св. Наум" са невъзможни". Това е и краят на безуспешните разговори, които Калфов води в Рим[173].

Иван Михайлов в българската "македонска" политика

През май 1941 година Иван Михайлов със съпругата си Мелпомена (Менча) Кърничева намира подслон в Загреб, където остава до септември 1944 година. Под надзора на германските тайни служби и българската легация, Михайлов не разполага с голяма свобода на действие, но не е и в политическа изолация. Връзката между македонския водач и неговите последователи в България не е прекъсната. Нещо повече, кореспонденцията на Михайлов от Загреб до София и обратно минава по дипломатическите канали на хърватската легация. Той има осигурен достъп и до докладите на хърватските дипломати в София, от които своевременно получава информация за събитията в България[174].

За пръв път след военния разгром на Югославия личността на Иван Михайлов се споменава в българския печат едва на 28 май 1941 г. В кратко съобщение на трета страница в. "Зора" съобщава, че македонският водач е пристигнал като гост на своите приятели в Хърватско, "днешните ръководители на съдбата на хърватската държава". От Будапеща до Загреб Ив. Михайлов бил придружаван от известния борец за независимо Хърватско Марко Дошен, прекарал в България известно време като пратеник на шефа на усташите д-р А. Павелич[175].

[172] ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.16, л.63, 64. Рим, 22 август 1941 г.
[173] Пак там, л.67. Рим, 22 август 1941 г.
[174] Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945. Sv.1. Zagreb, 2003, dok.1, str.74. 1941. kolovoz 5. Sofija.
[175] В. "Зора", бр.6583 от 28 май 1941 г.

На 3 юни 1941 година е подписан указ за назначаване на дотогавашния директор на печата към Министерството на външните работи и изповеданията Йордан Мечкаров за извънреден пратеник и пълномощен министър на България в Загреб[176].

До заминаването на Мечкаров в Независимата хърватска държава, когато отношенията с хърватите все още са лишени от достатъчно информация от официален източник, интересен детайл разкрива дневникът на Б. Филов. Към края на месец май 1941 година цар Борис заминава за продължително време в Германия и Италия. Пътуването има частен характер, но освен срещи с царя-отец в Словакия и кралското семейство в Италия, той води политически разговори с Хитлер и Мусолини. На 16 юни секретарят в личния кабинет на царя Ст. Балан пристига в София с писмо, в което царят информира за разговорите си с Мусолини относно общата граница в Македония. Между другото царят запитва дали няма да е добре да се срещне на връщане от Италия с д-р Анте Павелич в Загреб. От записките в дневника личи, че по изричното настояване на Филов присъстващите, а те са княз Кирил, арх. Й. Севов и Ив. Попов, решават единодушно, че "такава среща е нежелателна, тъй като независимо от въпроса за престижа на царя тя: 1.би могла да раздразни италианците; 2.би засилила интригите, които сърбите правят срещу нас в Рим; 3.Павелич все още не се е очертал ясно като политик и 4.срещата би могла да даде нов престиж на Ванчо Михайлов, който сега е гост на Павелич в Загреб"[177].

Какво би могло впрочем да раздразни италианците от една среща на царя с усташкия поглавник. Очевидно става въпрос за италианските опасения да не се стигне до взаимодействие между София и Загреб срещу агресивната политика на Италия в региона. По отношение пък на Ив. Михайлов се демонстрира нежеланието на правителството да дели с него лаврите от присъединяването на Македония, както и дистанциране от методите му на действие при отстояване на българщината в близкото минало. Но тази оценка за македонския водач не е публично достояние, нещо повече, в печата се публикуват хвалебствени оценки за дейността му, споменава се, че е амнистиран и може да се завърне веднага в страната. Друг е въпросът, че той не приема тази амнистия, счита я за половинчата и обидна за паметта на поколения македонски дейци, дали живота си за обединението

[176]Въз основа на устен доклад на министъра на външните работи Ив. Попов българското правителство признава Независимата хърватска държава като международноправен субект на 19 април 1941 г., а на 21 април с.г. цар Борис нотифицира д-р А. Павелич за решението. - Кочанков, Н. България и Независимата Хърватска държава 1941-1944. Политически и дипломатически отношения. София, 2000, с.45; ЦДА, ф.176к, оп.10, а.е.1572, л.58.

[177]Филов, Б. Цит.съч., с. 334, 337, 338, 340-342.

на България[178].

На 14 юли 1941 година пълномощният министър в Загреб Й. Мечкаров връчва акредитивните си писма на д-р А. Павелич. В проведените същия ден разговори пред българския дипломат е проявен голям интерес за отношението на българската власт към Ив. Михайлов, към личността на който се демонстрира подчертано уважение[179].

Скоро след пристигането си в Загреб Й. Мечкаров води два последователни разговора с Иван Михайлов. Българският пълномощен министър явно се стреми, получавайки сведения от първа ръка, да изведе българското правителство от неведението по въпроса защо водача на ВМРО е в Загреб и смята ли да се върне в България. Предварителната информация за Ив. Михайлов е, че наскоро след създаването на Независимата Хърватска държава е бил поканен лично от Поглавника да се установи в Загреб заедно със съпругата си Менча Кърничева. Често се срещал с Павелич и е обкръжен с голямо внимание от ръководителите на държавата, с които има стари връзки от времето на съвместната борба на усташите и ВМРО. На негово разположение е вила, в която живее, автомобил и един адютант от видните членове на усташката организация, който се грижи за личната му сигурност[180].

Срещата се осъществява чрез Васил Сеизов[181], сътрудник на в. "Зора", а отскоро и секретар на българо-хърватското дружество в София[182]. Осъждайки българската политика по националния въпрос в миналото, Ив. Михайлов изразява надежда, "че сега, когато хърватите имат своя свободна независима държава, а България макар и ненапълно е получила своето обединение, нещата ще вървят добре"[183]. По отношение на Македония препоръчва особено внимание при подбора на хора за управлението на новите земи. Той намира, че на първо място ренегатите трябва да бъдат отстранени от каквато и да било дейност. На второ място да се внимава да не се допусне приближаването до властта на хора, които са се "престаравали" и са угодничели през време на сръбския режим. В този дух посочва и някои грешки[184]. В разговора Ив. Михайлов загатва, че желаел да се завърне в България, но без да определя кога.

В доклада си за срещата Й. Мечкаров изказва мнение, че е дошъл моментът да се постави мост между миналата революционна дейност на Ив.

[178]В. "Целокупна България", бр. 2 от 27 май 1941 г.; бр. 4 от 29 май 1941 г.

[179]ЦДА, ф.176к, оп.13, а.е.1048, л.76, 77; оп.8, а.е.1034, л.1, 20, 21.

[180]Пак там, оп.15, а.е.14, л.114. Загреб, 25 юли 1941 г.

[181]Пак там, ф.1931к, оп.1, а.е.92, л.25. Спомени на В. Сеизов.

[182]Българо-хърватското дружество е основано на 20 юни 1941 година в София. За негов председател е избран д-р К. Станишев. - в. "Днес", бр.356 от 21 юни 1941 г.

[183]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.14, л.114-116. Загреб, 25 юли 1941 г.

[184]Пак там, л.118. Загреб, 25 юли 1941 г.

Михайлов, главният елемент на която е било разрушението, и на новия живот, на съзиданието, на което той трябва да посвети своите качества и в това отношение заслужава да бъде улеснен[185]. Наскоро след това легацията в Загреб издава български паспорти на Ив. Михайлов и М. Кърничева[186].

На 5 август 1941 година и новоназначеният хърватски пълномощен министър в София д-р Владимир Жидовец връчва акредитивните си писма. За период от две години, толкова колкото пребивава в България, Вл. Жидовец изпраща стотици доклади, в които дава детайлна картина на процесите, които протичат в българското общество. Особено внимание в докладите си хърватският дипломат отделя на Македония. Поради това не е случайна оценката, че хърватската мисия в София се определя като "легацията на Ванчо Михайлов"[187].

Решението на Ив. Михайлов да не се връща от изгнание е очевидно доказателство за затруднени отношения с управляващите в София. От есента на 1941 година настъпва и видима промяна в неговите оценки за работата

[185]Пак там, л.119. Загреб, 25 юли 1941 г.

[186]На 7 август 1941 година с телеграма до външно министерство Й. Мечкаров съобщава, че е издал паспорти на Иван Михайлов и жена му. Номерата на паспортите са - 1-6091 под името Иван Гаврилов Анастасов, търговец, роден в София, и 2-6090 под името Мария Иванова Анастасова, домакиня, родена в София. Телеграмата същия ден е приета в София. От двете ръкописни забележки под основния текст става ясно, че на 8 август 1941 година горното е съобщено на министър Габровски, който си е взел бележка, и втората, че е докладвано същия ден и на министър-председателя. - Пак там, а.е.15, л.70. Загреб, 7 август 1941 г.

[187]Kisić-Kolanović, N. Zagreb - Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945. Zagreb, 2003, str.111; AH, f.233, br.1813, str.2. Čamkorija, 31. marta 1945. В доклад до шефа на югославската военна мисия в България генерал Влада Попович временно управляващият бившата хърватска легация в София Ст. Мознер пише, че единствените сред, които са се смятали за истински приятели на Хърватско в България по време на войната са били македонските и някои националистически кръгове (главно легионерите около генерал Хр. Луков). Хърватското правителство залагало много на връзките с македонците. Първо, защото ги е смятало за естествен съюзник против сръбската хегемония и второ, защото македонците в България заемали възлови места (в печата, обществения живот и войската). Когато през 1941 г. Ив. Михайлов се установява в Загреб, "можело да се каже, че цялата работа на македонците се управлява от хърватската столица". Приносът на легацията в това отношение бил ограничен по две причини: 1. не е имало нужда да се използва екстериториалният статут на легацията за друга дейност освен от време на време със служебния куриер на външното министерство да се достави поща за хората на Ив. Михайлов в България; 2. поради това, че хората на Ив. Михайлов в България са легални, те можели често да пътуват до Загреб и там да приемат лично всички заръки на Михайлов за работата си в България. Пощата, която Ив. Михайлов периодично изпраща, била подпечатана с държавния печат на Хърватско, а легацията имала за задача да я предава лично на адвоката Д. Цилев или на адвоката А. Аврамов, и двамата от София. По същия начин Цилев носел поща за Михайлов, която чрез външното министерство в Загреб му се доставя. Доколкото Мознер узнал Ив. Михайлов си служел и с куриерите на българското външно министерство. - Ibidem, str.2, 3. Čamkorija, 31. marta 1945.

на българското правителство. На пълномощния министър Й. Мечкаров с откровен тон е заявено, че водената политика в Македония е "погрешна и много опасна и когато дойде ден ние да браним нашата обща българска кауза, не ще бъдем в състояние да направим това"[188].

Усложнените отношения между Михайлов и българското правителство се илюстрират и от докладите на Вл. Жидовец. От тях е очевидно, че правителството не допуска никаква политическа инициатива от негова страна. Опитите му да създаде собствени въоръжени формирования, които да бранят българското население от изстъпленията на албанци и гърци са пресечени в зародиш. Филов категорично отхвърля тази идея, която би предизвикала затруднения на България с Италия[189].

На 3 декември 1941 г. Симеон Радев споделил с Жидовец, че наистина амнистията на Ив. Михайлов не е пълна, но това е грешка на правосъдния министър Васил Митаков. Поради това цар Борис бил ядосан, но за Ив. Михайлов нямало опасност. Царят щял да е доволен Ив. Михайлов да се върне в България. Във връзка с актуалната българска политика С. Радев посъветвал Ив. Михайлов да не се връща в България, но ако се завърне засега да се държи настрана от политиката. Впрочем какво можел той да бъде в днешна България – областен управител на Скопие или второстепенен министър. По-правилно било той да бъде запазен за по-важни неща, да бъде запазен за България. Царят много го ценял като човек с дълбок поглед и голям формат. С. Радев като македонец, както и всички македонци били много горди, че поглавникът е приел така добре Ив. Михайлов в Хърватско[190].

На 27 декември 1941 г. министър Попов поверително съобщил на Жидовец, че наскоро при Филов е бил един приятел на Ив. Михайлов. Попитал от името на македонския водач дали българското правителство би позволило на Михайлов да извика от Македония своите приятели и да образува доброволци за борба против сърбите в Босна. Филов отговорил, че това е твърде деликатна работа и българското правителство не може да позволи такова нещо, за да не предизвика трудности със съседите[191].

От казаното дотук следва, че Ив. Михайлов можеше да се върне в България, но не и в българската политика. В края на 1941 година на заседание на Министерския съвет министърът на правосъдието В. Митаков повдига въпроса за амнистията на Михайлов. Б. Филов отговаря, че "няма защо да се бърза по тоя въпрос" и прекъсва дискусията[192]. През пролетта на 1942 го-

[188]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.18, л.59-61.

[189]Poslanstvo NDH u Sofiji ..., sv.1, dok.73, str.277. 1941. prosinac 27. Sofija.

[190]Ibidem, dok.60, str.228. 1941. prosinac 6. Sofija.

[191]Ibidem, sv.1, dok.73, str.277, 278. 1941. prosinac 27. Sofija.

[192]Митаков, В. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кьосеиванов

дина въпросът за амнистията отново е повдигнат, този път пред Народното събрание. На поставеното питане министър Митаков отговаря многозначително, че македонският водач не би се завърнал в България даже и при пълна амнистия[193].

и Богдан Филов. София, 2001, с.387.
[193]Пак там, с.609.

2 ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ МЕЖДУ ВЕЛИКА АЛБАНИЯ И ОБЕДИНЕНА БЪЛГАРИЯ (СЕПТЕМВРИ 1941 – ЮЛИ 1943)

Българо-италианските противоречия в Западна Македония (септември 1941 – юли 1942)

На 1 септември 1941 г. италианската легация в София информира с нота външното министерство, че с декрет на краля на Италия и Албания са определени териториите от бившето югославско кралство, които ще съставляват неразделна част от Албания. При тези условия фашисткото правителство предлага да се пристъпи без отлагане към определяне на самото място на границите между Албания и България посредством една смесена комисия[1].

Всъщност кралският декрет е издаден още на 12 август и България е поставена пред свършен факт. За всеки случай италианците правят малка гранична поправка при Охрид и Ресен, която на юг включва и рибарското селище Пещани. Въпреки италианския натиск да се побърза с назначаването на комисията, която да установи окончателно границата, от българска страна решаването на този въпрос се протака. Очевидно това е ходът, избран от царската дипломация за решаване на спора с Италия[2].

[1]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.977, л.17, 18. София, 1 септември 1941 г.

[2]Филов, Б. Дневник. София, 1990, с.392; В София очевидно са наясно какво може да се очаква от едни преговори с Италия. На 1 септември министър Попов информира Бекерле, че председателят на Народното събрание Калфов по време на свое частно посещение в Италия е разговарял с италианския началник на Генералния щаб по въпроси, свързани с границата. Станало ясно, че дадените на българите надежди за отзивчивост по граничните въпроси са останали без покритие. Италианците били готови на компромис само по отношение на Охридското езеро, а по останалите въпроси искали да направят всичко в зависимост от

На 4 септември министър Попов представя на хърватския пълномощен министър Жидовец отношенията между България и Италия като тежки. Политиката на Италия спрямо България е оценена като неразумна. Взели част от Македония, която за тях не е ценна, а за България е от голяма полза. Ако италианците върнели дори само манастира "Св. Наум" край Охрид, това за българския народ щяло да е от голямо значение и само за него можело да се забравят другите загуби. Но италианците не били такива психолози, за да разберат това. Както за други концесии, така и за манастира в Рим не желаели и да чуят[3].

Заради Тетово, Гостивар и други градове в Македония България била принудена да води приятелска политика с Италия. Попов признава, че конфликтът с Италия за Западна Македония до преди 2-3 месеца бил голям. Заради това било осъществено и пътуването до Рим преди повече от месец. Това пътуване обаче не донесло никакви съществени резултати, защото италианците не искали и да чуят за промяна на границата в Македония. Но все пак и това било успех[4].

Българският премиер също изразява недоволството на София по отношение на Италия. Филов споделил с Жидовец, че границата в Македония не отговаря нито исторически, нито стратегически, нито стопански на положението и в това отношение е неудържима. Въпреки това България поддържала с Италия "най-приятелски отношения". Имало увереност, че този въпрос ще се реши задоволително, "ако не днес, то утре"[5].

Положението на Хърватско заради Далмация било същото като на България по отношение на Западна Македония. Необходимо било търпение и нямало никаква причина за промяна на приятелството към Италия. Все пак Филов изразява надеждата, че след окончателната победа ще се пристъпи

това, дали българите от своя страна ще отстъпят в други райони. - NAUS, T 120/238, R.11, Fr.178917. Sofia, 1.IX.1941.

[3]Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945. Sv.1. Zagreb, 2003, dok.4, str.32. 1941. rujan 5. Sofija.

[4]Ibidem, str.32, 33. 1941. rujan 5. Sofija; Изпадайки в откровение пред хърватския дипломат, българският външен министър прави кратък преглед на националната съдба на българите: "Въобще този въпрос е много тежък. Един народ има свои национални цели и идеали, а друг народ същите цели и идеали и за съжаление влиза в противоречие. Италианците се оправдават, че в българска Македония са останали около 150 000 албанци, докато в районите за които претендираме има още 80 000 българи. Смятам, че само умереността е оправдана и това го препоръчвам на хърватския народ и на хърватската политика". Попов се бил уверил, че един малък народ никога не може сам отведнъж да реши своите национални проблеми. Може да се реши само това, което е узряло за решение, а за решението на другите проблеми трябва да се чака, понякога и с десетилетия. "Ние българите по тази линия сме грешали много. След Освобождението искахме да обединим всички наши земи, но с това получихме против себе си сърби, гърци, румънци и турци, а разбира се и целия свят". - Ibidem.

[5]Ibidem, str.37, 38. 1941. rujan 7. Sofija.

към окончателното разграничение спрямо Албания и спрямо Гърция, както въобще и в цяла Европа. Поради това българите не смятат днешните граници за окончателни[6].

Отношенията с Италия са очертани и в изложението на министър Ив. Попов пред парламентарната комисия по Министерството на външните работи. Границите с Албания били определени във Виена с т.н. Виенска линия. Италия междувременно окупирала Охрид и Ресен. По-късно заела Тетово и околността му и в замяна на това опразнила Охрид и Ресен.

Посещението на българските министри в Рим Попов оценява като положително. За земите на север от Струга не е постигнато нищо и нищо повече не можело да се направи. За южните земи обаче италианците обещали известни корекции към езерата. Някои албански искания били отхвърлени. Постигнатото било скромно, но то трябвало да се измерва в рамките на времето и на условията[7].

На 9 септември 1941 г. на заседание на Министерския съвет министър Попов докладва нотата на Италия за назначаване на комисия, която да трасира границата между България и Албания. Направило впечатление, че в нотата италианците не са включили ония отстъпки, които обещали при посещението на Филов и Попов в Италия. Положението не можело да се промени освен чрез мирни средства на убеждаване и по приятелски начин. Общо било мнението, че преговорите с италианците трябва да се протакат доколкото е възможно[8]. Окончателната редакция на отговора на италианската нота министър Попов докладва пред Министерския съвет на 17 септември 1941 г.[9].

Отговорът от българска страна е връчен на граф Маджистрати на 18 септември 1941 г. На италианския дипломат е обяснено, че вместо да се отговори направо на въпроса за декрета на италианския крал, с който се определят границите на Албания и с който въпрос започва италианската нота, е предпочетено най-напред да се изкаже благодарност за жеста на Мусолини, а след това да се пристъпи към разглеждане на конкретни въпроси. Освен това в отговора се припомнят разговорите в Рим и позицията на Мусолини, която трябвало да послужи като база при работата на делимитационната комисия при разглеждане на конкретните въпроси[10].

[6]Ibidem, str.38, 39. 1941. rujan 7. Sofija.

[7]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.819, л.52-56. София, 5 септември 1941 г.

[8]Митаков, В. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кьосеиванов и Богдан Филов. София, 2001, с.514.

[9]Пак там, с.520.

[10]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944

Началото на работата на граничната комисия и предпоставката, че може да се стигне до известни корекции на граничната линия, карат двете спорещи страни да предприемат действия по заемането на някои стратегически места на линията. Като последица от тези действия се стига до един тежък инцидент, при който българската погранична стража убива четирима италиански войници. От българска страна също има убит войник. Точният брой на загиналите така и не се уточнява[11].

На 14 октомври 1941 г. министър Попов опровергава пред Жидовец слуховете за "някакви" преговори между Италия и България за границата в Западна Македония. Отхвърля и "новината", че уж българското правителство е признало за окончателна сегашната граница и че между България и Италия е постигнато съгласие за преселване албанското население от Македония и съответно българското население от Албания в България[12].

Италианците застъпват позицията, че границата в Западна Македония е окончателна. Склонни били да отстъпят само едно село около Охрид. Граничната линия следвало да се уреди окончателно от една специална гранична комисия, но тази комисия все още не е определена. Единственото, което искали българите е "една естествена и географска граница". Впрочем италианците твърдели, че в тези райони на Западна Македония мнозинството от населението е албанско. Тук министър Попов се обръща към присъстващия на разговора хърватски военен аташе капитан Петрович, който като бивш югославски офицер е служил в тази част на Македония с въпроса: "кажете наистина ли албанците са мнозинство". На този въпрос Петрович отговаря, че "наистина има и албанци, които много са се разпростряли, сърби няма въобще, има малко черногорци, но има много българи". Най-абсурдна била ситуацията около Ресен, над Преспанското езеро. Италианците прокарали граничната линия така, че тя минавала само на 500 метра от центъра на града, а достъпа до Преспанското езеро е отрязан. Италианците обещавали да поправят нещата, но досега нищо не са предприели[13].

В доклад от Тирана генералният консул Ив. Сливенски информира, че в момента главното усилие на италианските власти било да създадат сред българското население от Западна Македония убеждението, че демаркационната линия е окончателна граница и че градовете и селата от Западна Македония са присъединени завинаги към Албания. Срещу тези италиански усилия българският дипломат не отбеляза никаква реакция от българска

г.). Съставители: Ц. Билярски, И. Гизенко. София, 2006, с.200. София, 18 септември 1941 г.

[11]Тодоровски, Гл. Западна Македонија за време на окупацијата (1941-1944). Скопје, 1998, с.116.

[12]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.1, dok.18, str.69. 1941. listopad 15. Sofija.

[13]Ibidem, str.69, 70. 1941. listopad 15. Sofija.

страна. В резултат на това духът на местните българи бил чувствително понижен. Мисълта, че са изоставени, според Сливенски се потвърждавала от факта, "че в българските радиоемисии и в официални речи често се говори за постигнато обединение на всички българи, без обаче да се прави ни най-малката алюзия дори за съдбата на Западна Македония, това трови българите от тези краища, дълбоко ги разколебава и ги поставя пред една мъчителна неизвестност".

Въпреки понижения си дух българското население продължавало да храни надеждата, че рано или късно то ще бъде присъединено към България[14].

На 20 октомври граф Маджистрати заявил на Жидовец, че заради границата в Западна Македония между Италия и България преди няколко месеца имало значително напрежение. Пътуването на Филов и Попов до Рим не донесло конкретни резултати, но все пак подействало умиротворяващо на общественото мнение в България. Проблемът идвал от македонските българи, които били винаги недоволни от нещо: предизвикват външнополитически трудности в отношенията с Италия, нападат и политиката на българското правителство. Впрочем Филов и Попов много добре разбирали ситуацията и управлявали положението. Македонските организации, както и тяхното движение нямали особено значение. Значението на Ив. Михайлов също не било голямо. Не съществувало и единство в различните райони на Македония[15].

Не можело да се поставят никакви искания за промяна на граничната линия в Западна Македония, защото вече е утвърдена във Виена дефинитивно. Можело да се работи само за малки отстъпки. Това щяло да се реши, когато започне работа специалната комисия. Впрочем италианците не бързали с този въпрос и по-добре било с него да се изчака, защото работата на комисията щяла да предизвика отново страстите. В Италия се знаело, че манастира "Св. Наум" е важен за българите, но за да го отстъпят трябвало изцяло да променят граничната линия на изток. Що се отнася до културно-историческото значение на манастира за България, от италианска страна щяло да се предложи специална конвенция[16].

На 21 октомври отношенията с Италия отново са обект на обсъждане между Филов и Жидовец. Били на същата точка. Граничната линия в Западна Македония била утвърдена още във Виена и поради това не можело да се променя. Все пак българите се надявали да постигнат някои малки успехи при работата на граничната комисия, но засега нито от българска, нито от италианска страна бил определен нейният състав. Друг бил въпросът,

[14]ЦДА, ф.176 к, оп.15, а.е.19, л.130-132. Тирана, 15 октомври 1941 г.

[15]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.1, dok.21, str.80. 1941. listopad 21. Sofija.

[16]Ibidem, str.80, 81. 1941. listopad 21. Sofija.

че българският интерес налагал да се вземе цяла Македония по гребена на Шар планина с Тетово, Гостивар, Кичево, Дебър и Струга. В София били убедени, че и тези български желания ще се осъществят, но след края на войната[17].

Сондажите си Жидовец продължава с посещение на румънския пълномощен министър Каранфил. Оценката на румънския дипломат за положението в България е повече от песимистична. Според него страната трябва да се съобразява със съществуването на външни неприятели, с които е обкръжена. Такива били изразените неприятели на България – Сърбия и Гърция. При неблагоприятно развитие на войната те ставали потенциално опасни.

Във връзка с тези външни неприятели, особено слаби били нещата в Македония, където имало много неясноти и особено недоволство. Така например, "българските македонски националисти" били противници на Италия и на правителството в София, поради границата в Македония. Въобще положението е тежко, съществува силно нелегално комунистическо движение, хората са бедни. Освен това в страната няма единна политика, а народа е разединен[18].

Според бившия министър-председател и дългогодишен дипломат А. Тошев италианците интригантствали на Балканите по всички възможни начини. Сега искали да изкопаят дълбок ров между българи и сърби. Всячески угаждали на малкото сърби в Западна Македония, намираща се под тяхна окупация. Същевременно на всяка крачка правят неприятности на българите в Македония. Така например в Струга поставили сърбин за учител в училището. Така работят италианците и в Далмация, и там копаят дълбок ров между сърби и хървати. Всяват раздори също и между хървати и унгарци, между румънци и турци от една страна и българите от друга. Италианците искали да образуват един румънско-турско-албански блок за сътрудничество на Сърбия и Гърция против славянските народи на Балканите, на първо място против България и Хърватско. Италианците се бояли да не би един ден славянските народи на Балкана да се обединят против тяхното присъствие на полуострова.

Днешните граници в Македония съвсем ясно изразявали намерението на италианците да възстановят Римската империя[19].

[17]Ibidem, dok.23, str.88. 1941. listopad 21. Sofija.

[18]Ibidem, dok.24, str.91. 1941. listopad 22. Sofija.

[19]Ibidem, dok.39, str.149-151. 1941. studeni 10. Sofija; На 4 ноември 1941 г. Министерството на външните работи уведомява с окръжно царските легации и генералните консулства в странство за демаркационната линия в Тракия и Македония. В сектора срещу Албания от връх Св. Илия разграничителната линия върви на югозапад, като оставя в българска територия селата Брезница и Доморовче, след което влиза в р. Биничка Морава при с. Долно Корминяне и от там следва по течението на същата река до с. Клокот (18 км източно

На 11 ноември 1941 г. Жидовец води разговор с журналиста от в. "Зора" В. Сензов. Според оценката на неговия родственик К. Църнушанов, областен училищен инспектор в Битоля, положението в окупираната от Италия Западна Македония се влошава. Битоля и Охрид са пълни с български бежанци, които са напуснали родните си места, прогонени от италианската политика. Италианците действително гонели българите, а фаворизирали албанците, турците, а така също и сръбските агенти. Въобще в тези райони самото българско име се забранявало. Човек например можел да се казва "Стоянович", но не и "Стоянов". Отделно от това италианският консул в Скопие вършел пропаганда сред албанците, турците и останалите в Македония сърби за присъединяване на Скопие към Италия[20].

В началото на 1942 г. генералният консул в Тирана Ив. Сливенски е посетен от бившия министър-председател на Албания. Мехди Фрашери е бивш валия на Охрид, спасил града по време на въстанията от опожаряване. Изразявайки добрите си чувства към българите, Фрашери обрисувал положението на Италия като крайно тежко. При едно италианско разложение, албанците лесно щели да обезоръжат италианските войски в Албания. Голямата опасност обаче идвала от гръцка и сръбска страна. Тази именно опасност поставяла на дневен ред общността на българо-албанските интереси и необходимостта да се отстранят всички пречки за тясното сътрудничество между двата народа. М. Фрашери прави и някои конкретни предложения: когато албанците въстанат срещу италианците, България да запази неутралитет; България да се задължи да запази временно сегашната демаркационна линия; от своя страна Албания била съгласна да се пристъпи

от гр. Урошевац). От последното село линията отива към с. Стари Качаник в Качанишкия проход, което остава на българска територия. Западно от Качанишкия проход линията отива право на запад по гребена северно от р. Лепенац и през коти 1507 - 1721 - 1654 - 2091 стига връх Голям бор (10 км източно от гр. Призрен), който остава в албанска територия. От връх Голям бор линията свива на юг и югоизток и през кота 2012 стига връх Черни връх (кота 2587 - северно от гр. Тетово) на билото на Шар планина. От последния връх линията отива на югоизток, пресича Тетовското поле при селата Лешак и Сиричино, които остават на българска територия. От село Сиричино разграничителната линия свива почти право на юг, като оставя в България селата Групчин (на ж.п. линията Скопие - Тетово), Ларче, Седларево, Гургурница, Растеж и Бенче, като пресича р. Велика при с. Челопечи (10 км югоизточно от гр. Кичево), което остава на българска територия. От р. Велика линията върви на югозапад, като оставя на българска територия селата Вранещица, Пространие, Куратица, Ливовище и излиза на Охридското езеро на 5 км североизточно от гр. Охрид. След това по брега на Охридското езеро стига до манастира "Св. Стефан", а от там свива право на изток, като минава на 2 км южно от гр. Ресен и през връх Мала чука излиза на билото на Пелистер планина, по което върви до върха 2 км северно от връх Ржана на бившата гръцко-югославска граница и от там излиза на последната при село Драгош, което остава на българска територия. - ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.988, л.54-56. София, 4 ноември 1941 г.

[20]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.1, dok.43, str.166. 1941. studeni 15. Sofija.

към обща ревизия на демаркационната линия. Горното Сливенски предава в София за сведение без да се ангажира с мнение[21].

По-късно същата година Мехди Фрашери посещава и българския пълномощен министър в Рим Д. Караджов. Според него италианците се чувствали несигурни в Албания. Наблюдавало се постепенното им оттегляне към градовете. В почти всички селища имало представители на комитета "Свободна Албания". Министър-председателят на Албания Мустафа Мерлика-Круя като италианско оръдие бил ненавиждан в страната. М. Фрашери изтъква, че Италия и въобще Оста ще изгуби войната. В такъв случай между България, Албания и Хърватско било желателно да се установи сътрудничество "за общи действия, евентуално и с оръжие, за да бъдат запазени общите интереси срещу сърби и гърци"[22].

В случай на успех на Оста Албания никога нямало да се примири с положението си на италианска колония, а щяла да воюва за своята независимост. В интерес на България било да граничи с малка независима Албания, а не с велика и силна Италия.

За разрешаване на спорните въпроси Фрашери пледира за плебисцит в районите със смесено население, независимо от развитието на военните действия. Според Фрашери в Струга, Тетово, Гостивар, Дебър населението е преобладаващо албанско; Македония'е с предимно българско население, а Косово с преобладаващо албанско население.

В отговор българският дипломат припомня гоненията, на които е подложено българското население в Албания, нещо което не е в интерес на българо-албанските отношения[23].

На 15 януари 1942 г. Жидовец посещава С. Янев - народен представител и председател на парламентарната комисия за външна политика. Немислимо било в нова Европа нещо подобно на това, което италианците направили в Далмация. Същото било и в Македония. Германия искала да уреди Европа като избегне всички конфликти и бъдещи недоволства, докато Италия показвала своята неспособност да се приспособи към новия дух. В България съществувало голямо напрежение заради границите в Западна Македония и то защото никой не смята, че това ще бъде окончателно. Янев изразил надежда, че целия италиански проблем ще се реши след края на войната[24].

[21] ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.27, л.6-10. Тирана, 4 януари 1942 г.

[22] Пак там, ф.1503к, оп.1, а.е.21, л.302. Спомени на Д. Караджов.

[23] Пак там, л.302, 303. Спомени на Д. Караджов.

[24] Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.1, dok.76, str.305-307. 1942. siječanj 17. Sofija. По-друга е оценката на Маджистрати. На 25 януари 1942 г. той споделил с Жидовец задоволството си от българското правителство. През миналата година съществувало напрежение по македонския въпрос и границата в Западна Македония. Сега благодарение на разбирането,

Отношенията между България и Албания са обект на разговора, проведен на 26 февруари 1942 г. между граф Маджистрати и министър Попов. Българският външен министър споделя, че от българска страна е направено всичко възможно за нормалното развитие на тия отношения и за избягване на всякакви неприятности. Припомня някои случаи, които смущават българското обществено мнение и специално македонските българи като например картата на "истинска Албания", разпространявана даже и в Македония. Прочита и една статия от в. "Томори", в която се споменава, че Битоля и Скопие са албански градове[25].

След пътуване до Италия граф Маджистрати е приет от министъра на външните работи. Минал през Македония и бил много доволен от посещението. Българските власти в Скопие го уверили, че албанците се третират наравно с всички други. Все пак отново чул оплакването, че албанците са третирани като второстепенен народ и се чудели защо става това, "тъй като те винаги са били приятели с българите в миналото и са работели заедно против сърбите"[26].

На 19 май 1942 г. пълномощният министър Маджистрати връчва на министър-председателя Б. Филов една паметна бележка, с която се съобщава, че италианското правителство приема българското предложение за създаването на един пост за офицер за свръзка при италианското командване в Тирана и при българското командване в Скопие.

Посещението е използвано от Филов, за да запознае граф Маджистрати с един мемоар за инцидентите по албано-българската граница и за мерките, които следва да се вземат, за да се отстранят търканията между двете страни[27].

В мемоара се изтъква, че през последните месеци българските гранични власти са констатирали, "че населението от граничния район е подстрекавано към неподчинение от някои албански елементи, живеещи в същия район. Инспирациите и окуражаването несъмнено идват от някои среди от другата страна на демаркационната линия, които се стремят да влязат в контакт с местните албанци чрез системни въоръжени нахлувания в българската територия; албанските въоръжени банди многократно са се опитвали да преминат демаркационната линия и единствено бдителността на българските граничари им е попречила да преминат на българска терито-

проявено от българското правителство, настъпило помирение по този въпрос. - Ibidem, sv.1, dok.78, str.323. 1942. siječanj 31. Sofija.

[25] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.273, 274. София, 26 февруари 1942 г.

[26] Пак там, с.288, 289. София, 26 март 1942 г.

[27] Пак там, с.302. София, 19 май 1942 г.

рия и да причинят силен безпорядък". В документа следва описание на 9 гранични инцидента, предизвикани от въоръжени албански банди в периода от 3 януари до 20 април 1942 година[28].

Инцидентите били разследвани от командира на Пета армия, който установил, че всички са предизвикани от въоръжени албански банди, а не от контрабандисти. В заключение се заявява,че българското правителство се надява редът и спокойствието по цялата демаркационна линия да бъдат възстановени след като се сложи край на атаките и нападенията на албанските банди[29].

Българското правителство констатира още, че отношенията с Албания не са достигнали до нормалното си състояние, въпреки всички усилия от българска страна. За съжаление всички тези усилия, вместо да намерят благоприятен отзвук в Албания, са довели до дух на враждебност, манифестиран ярко чрез различни неприятелски действия като: публикации в цензурираните албански вестници на статии за "национални претенции на изток" и речите, произнесени от членове на албанското правителство на 21 април в Прищина, изпълнени с омраза срещу България, посочена като "враг и потисник на албанския народ". В същото време албански министри искали региона на Скопие да бъде присъединен към Албания[30].

Натискът, упражняван от албанските власти, се изразявал в преследване на българите и експулсирането им в България. Това било широко практикувано в района на Тетово, Дебър, Струга и Ресен.

В интерес на добросъседските отношения българското правителство счита, че албанското правителство ще сложи край на вражеските демонстрации срещу България и ще даде доказателства за своето желание да живее в разбирателство с България[31].

Речта на граф Чано пред италианския сенат предизвиква голяма възбуда и недоволство в България. Цензурата спира публикуването на речта. Единствено в. "Зора" я публикува частично в броя си от 31 май 1942 г. В публикацията специално са цитирани частите от речта, в които се говори, че "днес Италия се намира в центъра на Балканския полуостров, в долината на Вардар и по долината на Морава, че чрез приятелска България има път за своята търговия към Егейско и Черно море". Тази изява на граф Чано предизвиква истинско огорчение сред българската общественост. Генерал Хр. Луков я определя като "невероятна дързост". Според него реакцията на тази реч ще бъде тежка. Италианците твърде дълго огорчавали българската

[28]Пак там, с.303. София, 19 май 1942 г.
[29]Пак там, с.303, 304. София, 19 май 1942 г.
[30]Пак там, с.304, 305. София, 19 май 1942 г.
[31]Пак там, с.305. София, 19 май 1942 г.

общественост със своята пропаганда в Македония и особено в тези части, които са заети от нея. Генерал Луков предрича сблъсък между Италия и България, защото италианската империалистическа политика желаела да възстанови някогашната Римска империя и да владее Балканите[32].

За речта на граф Чано има разни коментари. Особено внимание се обръща на фразата, че Италия се намира на Морава, от което се прави извода, че Италия желае протекторат над Сърбия или нещо подобно. Говорейки в същото време за Вардар и Морава, България се слагала в една категория със Сърбия и Албания[33].

Вземането на някои македонски градове от Италия увеличава напрежението в италианско-българските отношения. След посещението на Филов и Попов в Рим напрежението било спаднало. Сега напрежението отново расте, след силната италианска пропаганда в Македония и особено след речта на граф Чано.

Най-същественото в цялата тази работа е, че цар Борис отговаря на речта. В отговор на поздравленията на едно българско дружество от Скопие цар Борис многозначително отговорил, че това дружество работи в Скопие, което лежи "на нашия легендарен Вардар". Обществото схванало, че с тази телеграма цар Борис фактически отговаря на граф Чано, че Вардар не е италиански, а български[34].

На 4 юни 1942 г. Жидовец пита Филов, какво впечатление е направила речта на граф Чано в България. Филов категорично опровергава тя да е направила неблагоприятно впечатление. Тя била напълно коректна, а изразите за долините на Вардар и Морава не били преувеличени, тъй като италианците действително владеели горното течение на Вардар. Същия ден Филов приема и Д. Крапчев, който е силно възмутен от италианците. Пред него застъпва позицията, че "няма смисъл да ги дразним и че само с добро бихме могли да защитим по-добре нашите интереси". Възразява на Крапчев, че било за предпочитане да определим сега окончателните граници с Албания, за да се изясни положението. Това според Филов би означавало "да се откажем доброволно от онези български земи, за които сега претендираме"[35].

[32]Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvjeљtaji 1941-1945. Svezak 2. Priredila Nada Kisić Kolanović. Zagreb, 2003, dok.131, str.35, 36. 1942. lipanj 11. Sofija.
[33]Ibidem, sv.2, dok.131, str.36. 1942. lipanj 11. Sofija.
[34]Ibidem, str.36, 37. 1942. lipanj 11. Sofija.
[35]Филов, Б. Цит. съч., с.498, 499. След речта на граф Чано Жидовец отбелязва известно активизиране на българската политика. След неотдавнашното посещение на ген. Михов в Македония, областта е посетена и от министър Б. Йоцов. Въобще забелязвало се все по-голямото внимание, което стара България оказва на Македония чрез служебни посещения и все по-чести вестникарски статии. Без съмнение целта на това е да се разбие известната

На 25 юни 1942 г. на закрито заседание на парламентарното мнозинство народните представители искат разяснение за речта на граф Чано. Филов обяснил, че тя няма да има последици за българо-италианските отношения. Мусолини веднага бил предприел действия да омекоти лошото ѝ влияние в един свой разговор с български индустриалци.

В изказването си Филов изразил надежда, че след края на войната и след германската победа всички спорни въпроси, които съществуват в Европа, ще се решат. С. Янев особено подчертал, че след края на войната ще се решат справедливите българските претенции спрямо Италия, съответно Албания, а също така и хърватските проблеми с Италия[36].

Нервната реакция сред българската общественост на речта на граф Чано принуждава италианското външно министерство, макар и със закъснение, да разясни своята политика на Балканите. На 9 юли граф Маджистрати посещава Б. Филов и го запознава с една телеграма от граф Чано. Италианската политика на Балканите се стремяла да осъществи мирното сътрудничество между балканските народи. Италия не преследвала никакво по-нататъшно разширение на Балканите. Въпросите за окончателното установяване на границата между Албания и България щели да се уредят в благоприятен момент. Поради стопанските си затруднения Албания не била в състояние да поеме албански преселници от Македония. По тази причина се настоява новият закон за поданството в новоосвободените български земи да не се

албано-италианска пропаганда. - Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.1, dok.100, str.528. 1942. lipanj 27. Sofija.

[36] Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.1, dok.100, str.529. 1942. lipanj 27. Sofija; На по-друго мнение от министър-председателя Б. Филов е пълномощният министър в Берлин П. Драганов. В разговор с висш служител на германското външно министерство Драганов споделил, че италианските аспирации на Балкана са много ясно изразени в речта на Чано, който отбелязал като голям успех за италианската политика стъпването на Италия в долината на Морава и в тази на Вардара. Германският дипломат се изказал песимистично по създаденото на Балканите положение, и по-специално за това на България, определено от него като неокончателно и несигурно. Присъединяването на Македония към България не решавало македонския въпрос, понеже движението за автономия на Македония било то подържано отвън или отвътре, ще създава винаги трудности. Германия се е ангажирала с това решение и трябвало да го подържа, но това не означавало, че днешното положение е най-доброто.

На това Драганов възразил, че движението за автономия на Македония е изкуствено създадено и особено след европейската война, е подържано като единствено даващо надежда за освобождението на Македония при създаденото в Европа положение с Парижките договори за мир. По-лесно можело да се говори и очаква резултата при това конюнктурно за тогава искане - автономия за Македония, отколкото ако се е искало присъединението ѝ към България. Самото македонско население считало това решение само като етап към осъществяване на истинското му желание - присъединението към България. Това можело да се констатира и сега от държането на населението в Македония, което в своето абсолютно мнозинство се чувствува българско и гледа на новата българска власт като на своя. - ЦДА, ф.313к, оп.1, а.е.287, л.8-11. Берлин, 26 юни 1942 г.

прилага по такъв начин, че да се предизвика масово изселване на албанци от Македония. В тази връзка на Маджистрати е обяснено, "че законът за поданството не цели да предизвика масови изселвания на малцинствата в Македония, а само да уреди тяхното поданство, и че този закон не засяга тяхната националност"[37].

Според щаба на българската войска положението на българите, живущи в Албания не се е подобрило. Тормозът от страна на албанските власти продължава. Целта е да се принуди българското население да напусне Албания.

Сред албанското население се подхранвала мисълта, че в бъдеще страната ще се разшири на изток. След последната реч на граф Чано се изразявала надеждата, че "скоро ще владеят и долината на р. Вардар". Според непроверени сведения по-голяма част от раздаденото оръжие на албанското население било прибрано от италианските войскови части, понеже "албанците не съдействали добре при преследване на комунистическите чети, а употребявали това оръжие повече за разбойничество"[38].

Отправеното от българска страна искане за размяна на офицери за свръзка между Италия и България е удовлетворено през юли 1942 г. На 8 юли българският офицер за свръзка в Тирана полковник Велчев се представя на дивизионния генерал Габриели - началник на военния кабинет на наместника на краля-император в Албания Якомони. В разговора било подчертано искреното желание на италианците и албанците да са в най-добри отношения с българите. И още, че не било време "да се третира въпроса с уточняване на демаркационната линия - тя ще трябва да остане засега, както е очертана от разположението на граничните войски на двете страни, а впоследствие след войната ще бъде уточнена"[39].

[37] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.318, 319. София, 9 юли 1942 г.; Става въпрос за Наредбата за поданството в освободените през 1941 г. земи, приета от правителството на 5 юни 1942 г. Според чл.4 от въпросната наредба всички югославски и гръцки поданици от Македония и Тракия, които нямат български произход, могат в шестмесечен срок да изявят желание да запазят старото си поданство или да придобият друго чуждо поданство. - Димитров, П. Проблемът за Вардарска Македония в работата на XXV Обикновено народно събрание. - В: Известия на института за военна история при генералния щаб, т.66, 2000, с.122, 123.

[38] ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1001, л.54, 55. София, 22 юли 1942 г.

[39] Пак там, а.е.1105, л.1. Тирана, 31 юли 1942 г.

Спорът за мината "Езерина"

На 5 септември 1941 г. Клодиус посещава министър Попов. Мината за добив на хром "Езерина"[40] отново била предмет на спорове между Рим и Берлин. Италианците твърдят, че тя попада в тяхната зона. Въпросът бил надълго обсъждан в Рим, където разбрали, че "Езерина" остава на българска територия. В замяна на италианците са обещани 7 000 тона руда, независимо от коя мина[41].

След този неуспех от италианска страна се прави опит мината да се обсеби по чисто юридически път. На 25 ноември 1941 г. граф Маджистрати връчва една вербална нота относно прехвърлянето на по-голяма част от акциите на югославското дружество "Хромасео" на италианското дружество "Ациенда минерали металичи италиани" (АММИ). Нотата цели да докаже, че мината "Езерина-Островица", която се намира на българска територия до границата между България и Албания, е собственост на италианското дружество. Преди всичко обаче трябва да се докаже, че мината е принадлежала на дружеството "Хромасео" и италианското дружество е откупило по-голяма част от акциите преди започване на военните действия срещу Югославия[42].

Подобна нота е връчена и в Берлин. Според съветника Морман в Берлин имали сведения, че самото прехвърляне на акциите е станало след започване на войната срещу Югославия и се е извършило в Скопие едва към края на месец април[43].

Дни по-късно от доклад на областния директор в Скопие А. Козаров в София става известно, че 2 900 акции от дружество "Хромасео" са били прехвърлени на дружество "АММИ" от Доменико де Кок, настойник на малолетните наследници, собственици на акциите, чрез италианския комисар в Тетово. Българските власти, констатирали това прехвърляне, го обявяват за незаконно, понеже е станало по време, когато Скопие вече не е под сръбска власт. Вследствие на това де Кок подал молба, с която оттегля прехвърлянето. По тая молба предстои да се произнесе Скопския областен

[40]Балканската кампания на Вермахта и последвалото възвръщане на някои български територии увеличава стопанския потенциал на България. Заедно с Македония тя се превръща в най-големия производител на хром в Европейския югоизток след Турция. - Николов, Р. Българо-германските военно-икономически отношения 1941-1944 г. София, 1991, с.63.

[41]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.193. София, 6 септември 1941 г.; В присъединената към България част от Македония се използват общо 18 хромови мини. - Николов, Р. Цит. съч., с.139.

[42]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.231. София, 25 ноември 1941 г.

[43]Пак там, с.231. София, 25 ноември 1941 г.

съд.

Според министъра на финансите Божилов в случая "трябва да се приложи точка 1, алинея II in fine от българо-германското споразумение от 24 април 1941 година". За мнението на българското правителство е информирана и германската легация, която чрез съветника Морман изразява отрицателно становище към българската позиция[44].

Неуспехът да се обсеби мината по юридически път провокира италианската страна на 4 декември 1941 г. отново да твърди, че мината "Езерина" е разположена навътре в албанска територия[45].

Във връзка с новите италиански претенции българското правителство назначава комисия, която да извърши проверка. Постъпката на италианците прави лошо впечатление и от германска страна е поискан съвет как да се постъпи в този случай, "тъй като става въпрос преди всичко за интересите на Германия"[46].

На 15 декември 1941 г. граф Маджистрати и подпредседателят на дружество "АММИ" де Андреис посещават външното министерство. Обяснено е, че дружеството е полудържавно, че е закупило за 10 млн. лирети акции от дружество "Хромасео" в Скопие и тъй като притежава по-голямата част от акциите, то желае да му бъдат признати правата, които има върху мина "Езерина".

На италианците е обяснено, че въпросът е чисто юридически и зависи доколко е валидно по българските закони прехвърлянето на акциите на "Хромасео" върху дружество "АММИ". Ако има нещо незаконно в това прехвърляне, правата на "АММИ" ще бъдат обявени за нищожни[47].

Цар Борис също изразява загрижеността си за мина "Езерина". При посещението си в Германия информира фон Рибентроп, че италианците възнамеряват да заемат района, в който се намира мината. Това опасение е охарактеризирано от фон Рибентроп като неоснователно, тъй като очертанието на границата във въпросния район е вече окончателно определено при преговорите с италианците във Виена. Постигнатото междувременно икономическо споразумение с италианците относно експлоатацията на мината премахвало необходимостта от продължаване на съдебния процес в Скопие, чийто по-нататъшен ход бил невъзможен. Царят изказал и опасения от италианската агитация за създаване на Велика Албания[48].

[44]Пак там, с.235. София, 29 ноември 1941 г.

[45]NAUS, T 120/237, R.11, Fr.179060. Sofia, 4.XII.1941.

[46]Ibidem, Fr.179062. Sofia, 10.XII.1941.

[47]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.242. София, 15 декември 1941 г.

[48]България - своенравният съюзник на Третия райх. Съставители: В. Тошкова, Н. Котев,

През август 1942 г. италианските войски се придвижват от Севче и Яжинче към района, окупиран от българските войски[49]. От организираната на място проверка заместник-командващият на Пета българска армия генерал-майор Пенев установява, че дежурният италиански офицер в Яжинче е получил заповед от своя началник да вземе необходимите мерки за осигуряването на италианско-албанската граница, съгласно решенията във Виена. Италианският офицер обаче не показал на генерал Пенев нито писмена заповед, нито текст или карта със съответните обозначения на Виенската линия. В случай на определяне на нова граница, на италианско-албанска територия щели да останат мината "Езерина" и въжената линия по цялото трасе[50].

Създаваните от италианска страна проблеми продължават. На 11 август италианската рота в Яжинче поставя бариера на шосето за мината и прави опит да прокара нова погранична линия по течението на река Лепеница, източно от мината. Впрочем италианската рота е дошла на това място още в началото на май 1941 г., преди определянето на Виенската линия. Новата гранична линия била съобщена и на италианците, които не възразили. Въпреки това от българска страна не се настояло за изтеглянето на италианската рота при Яжинце. Това се оценява от Филов като безспорна грешка, тъй като вследствие именно на това положение през 1941 г. италианците поставят ултиматума за оттегляне от мината. Филов е изненадан и от факта, че и в момента все още три или четири поста от границата не са заети от българска страна. За да се осуетят опитите на италианците за изместване на границата, Филов настоял постовете да се заемат незабавно[51].

Заемането на постовете става в момент, когато в Тирана е опожарена телефонната централа, а в Елбасан стават големи демонстрации, при които са дадени и жертви. Според Филов всичко това се дължало на италианската политика в Албания, която покровителствала албанците в ущърб на българите и същевременно провеждала голяма пропаганда в полза на албанците и другите малцинства в Македония.

Въобще вълненията в Албания се оценяват от Филов като събитие от важно значение. Те могли да са от полза, тъй като ще бъдат спирачка на италианските претенции за разширение. Досега италианците не успели да въведат ред нито в Словения и Хърватско, нито в Черна гора и Албания[52].

Н. Стоименов, Р. Николов, Ст. Нойков. София, 1992, док. N054, с.78, 79. Специален влак, 26 март 1942 г.

[49]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182026. Sofia, 5.VIII.1942.

[50]Ibidem, Fr.182027-182028. Sofia, 7.VIII.1942.

[51]Филов, Б. Цит. съч., с.513-515.

[52]Пак там, с.515, 516.

Във връзка с българо-италианския граничен инцидент от германските проучвания става ясно, че от българска страна няма нарушаване на границата. Оказва се, че спорното Горно село е разположено откъм българската страна на така наречената Виенска линия. Италия отдавна се стремяла да премести линията на изток, за да разшири италианския район до мината с хромна руда "Езерина". От няколко месеца без правно основание две италиански пехотни роти се разположили на българска територия, намираща се в близост до мината. Постоянната размяна на телеграми обаче не дава резултат. В проучването на германския военен аташе изрично се подчертава, че от българска страна няма провокации, а обратно албански партизани често нападат български селяни. Военният аташе моли да не се предприема нищо, тъй като е направил постъпки за уреждане на въпроса по дипломатически път[53].

Същия ден на вниманието на посланика Ритер е изпратено и съобщението на германския генерал за свръзка при италианското командване. Според маршал Кавалеро на 12 август българските войски окупирали Горно село, на 20 км северно от Тетово. По данни на командващия на Пета българска армия окупацията е извършена по заповед на българското военно министерство. Българското правителство е уведомило за това италианското правителство. Тъй като заповедта за окупирането е дадена от българския генерален щаб, командващият на Пета армия заявил, че не може да оттегли българските войски от Горно село[54].

Според маршал Кавалеро действията на българите са възмутили извънредно много дуче и първоначално той е поискал да се издаде заповед: да се стреля по всеки български войник, който прекрачи демаркационната линия. Дуче се разгневил особено за това, "че българите предявяват претенции за окупиран от италианците район, въпреки че не са участвали в балканските битки през 1940-1941 г." За избягване на по-нататъшни неприятности маршал Кавалеро помолил главното командване на Вермахта за бърза намеса[55].

За българо-италианския граничен конфликт е уведомен и Хитлер. Фюрерът се изказал по следния лаконичен начин: "Задачата на войниците е да воюват. Задачата на външното министерство е да предотвратява създаването на враждебни отношения. Външното министерство трябва да се погрижи

[53]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182037. Berlin, 16.VIII.1942.

[54]Ibidem, Fr.182038-182039. Berlin, 16.VIII.1942.

[55]Ibidem, Fr.182040-182041. Berlin, 16.VIII.1942; На 16 август 1942 г. граф Чано е регистрирал в дневника си за български пробив на границата в Албания: "Изглежда, че зад него стоят германците; очите им са устремени върху мините на "Езерина". - Чано, Г. Цит. съч., с.462.

за възстановяване на реда"[56].

На 17 август Маджистрати запознава Филов с една извънредно остра телеграма на граф Чано. В нея българското правителство се обвинява в нарушение на демаркационната линия между Албания и България, а също че не е направило и никакви конкретни предложения, за да се определи на самото място Виенската линия от една смесена комисия[57].

Това явно противоречи на фактите и на Маджистрати е припомнено за разговорите по време на посещението на българските министри в Рим през 1941 г. Тогава е уговорено, че в продължение на две седмици ще бъдат посочени италианските делегати в тази смесена комисия и че българското правителство от своя страна също ще посочи делегати. Независимо от тази договореност италианското правителство не определя свои представители. В следствие на това не последва назначаване и на български делегати, поради което смесената комисия не се събира.

В крайна сметка Маджистрати и Филов се обединяват, че ще е уместно най-после смесената комисия да се назначи, като определи на място демаркационната линия въз основа на Виенския протокол[58].

Споразумението между Филов и Маджистрати своевременно става известно в Берлин. При това положение намесата на Райха за изясняване на отношенията между България и Италия става излишна[59]. Освен това министър-председателят Филов съобщил на Бекерле, че за изясняване на условията в граничния район ще бъде изпратен един италиански генерал, който ще разговаря с българските власти на място[60].

На 18 август 1942 г. въз основа на документи Маджистрати е запознат от Филов с въпроса за демаркационната линия западно от Качаник. Тази линия е била съобщена още през месец май 1941 г. от генерал Билер, командващ 73-а пехотна дивизия в Скопие, както на българското военно командване, така и на командващия италианската пехотна дивизия "Пулие" в Призрен генерал д'Апонте. Той потвърдил получаването на това съобщение без да направи възражения. На италианския дипломат по карта е показано, че от българска страна не е направено никакво отклонение от демаркационната линия, така както тя е била съобщена от германското командване. Показан му е и протокола на българо-италианската комисия в Призрен, в който се казва, че няма постигната договореност за една нова демаркационна линия,

[56]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182042. Berlin, 16.VIII.1942.
[57]ЦДА, ф.3к, оп.12, а.е.1694, л.3. София, 17 август 1942 г.
[58]Пак там, л.3,4. София, 17 август 1942 г.
[59]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182046. Berlin, 17.VIII.1942.
[60]Ibidem, Fr.182047-182048. Sofia, 17.VIII.1942.

а е постигнато съгласие да се запази съществуващата[61].

Същия ден граф Маджистрати телеграфира в Рим, за да поиска назначаването на една смесена комисия, която на място да фиксира окончателно демаркационната линия въз основа на Виенския протокол[62].

Междувременно фон Рибентроп нарежда на Бекерле да не се намесва по въпроса за мината "Езерина". Българи и италианци трябва сами да намерят решение на спорния въпрос[63].

На 22 август Маджистрати отново посещава Б. Филов. С телеграма граф Чано настоявал някои от българските постове да се оттеглят от демаркационната линия, за да се възстанови положението, съществуващо преди 12 август 1942 г. Италианското правителство застъпва становището, че едва след това ще може да се назначи една смесена комисия, която да определи на самото място демаркационната линия. На Маджистрати е отговорено, че поради военното естество на въпроса е необходимо съгласуване с военния министър. По-късно през деня Маджистрати отново е приет. Филов опитва да го убеди, че въпросите, по които разискват, са много малки в сравнение с големите въпроси, които предстоят за разрешение от страна на съюзниците. Изтъква още, че настоящият спор не е предизвикан от българска страна, а от италианците, тъй като още на 6 август командирът на тяхната рота в Яжинце е претендирал да заеме една нова демаркационна линия, съвършено различна от досегашната. Въпреки всички аргументи Маджистрати не отстъпва от позицията си. От своя страна Филов оставя въпроса открит като обещава в кратък срок да представи позицията на българското правителство в писмен вид[64].

Същия ден Филов информира Бекерле за поисканото в ултимативна форма от граф Маджистрати оттегляне на българските войски. На въпроса какво разбира под възстановяване на статуквото, граф Маджистрати обяснил, че това е положението, което е съществувало в момента на провеждане на конференцията в Призрен през юни 1941 г. В тази връзка него въобще не го интересувала Виенската линия. Поради това за него е важно названието окупационна линия, докато преди това в разговори винаги е ставало въпрос за демаркационна линия. Накрая конкретно заявил, че преди всичко трябва

[61]ЦДА, ф.3к, оп.12, а.е.1694, л.5, 6. София, 18 август 1942 г.
[62]Пак там, л.6. София, 18 август 1942 г.
[63]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182057. Feldmark, 20.VIII.1942. На 21 август цар Борис се оплакал на Бекерле от поведението на италианците. По време на посещение в Германия на 19 април 1941 г. фюрерът му дал указания да внимава за този район, тъй като съзнателно е оставил мината "Езерина" на българска територия. Това определило становището и насоката на действия на царя. - Ibidem, Fr.182060-182061. Sofia, 21.VIII.1942.
[64]ЦДА, ф.3к, оп.12, а.е.1696, л.4. София, 22 август 1942 г.; а.е.1694, л.7-10. София, 22 август 1942 г.

да се освободи Горно село. Още вечерта Маджистрати трябвало да телеграфира в Рим за решението на българското правителство. Според Филов през деня италианците поставили нови постове и поделения при това в райони, които безспорно принадлежат към българската зона. Филов обяснил на Маджистрати, че не съществува възможност да се освободи шосето, минаващо през Горно село и изобщо да се изтеглят войските оттам, тъй като целият район оставал без контрол. България имала проблеми не само с италианците, но преди всичко с албанците, които изчаквали създаването на благоприятна възможност, за да завземат спорния район[65].

Филов, според Бекерле, бил притеснен. Без да разчита на особен резултат щял да постави въпроса в Рим чрез българския пълномощен министър. Изглеждал потиснат от обстоятелството, че не получава подкрепа от Германия при този случай. Между другото отбелязал, че италианците ще постъпят правилно, ако в случай, че се съмняват в правилността на демаркационната линия, нанесена върху германската карта, се обърнат към германското правителство. Филов гледал твърде сериозно на въпроса и считал, че италианците ще се опитат с всички средства, в това число и с помощта на албанските банди, да постигнат оттеглянето на българските войски, с цел да наложат осъществяването на изказаното в Рим желание за изменение на демаркационната линия[66].

Относно българо-италианския граничен инцидент маршал Кавалеро заявил, че "българите отново са се оттеглили от окупираните от тях райони след 12 август с изключение на Горно село".

Мусолини още веднъж заявил, че той е готов да преговаря веднага след като българските войски отново се оттеглят изцяло. В противен случай щял да бъде накърнен престижът на италианците в лицето на албанците и на другите балкански народи. Поради това оттеглянето на българските войски от Горно село е условие за каквито и да е преговори[67].

Междувременно италианците засилват своите войски в граничния район на мина "Езерина". През планината са докарани и големи количества муниции[68].

На 25 август Жидовец говори с граф Маджистрати. Италианският дипломат описва тежкото положение в Македония. Българите не искали да

[65]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182062-182064. Sofia, 22.VIII.1942. Б. Филов споделил с Бекерле, че разговорът с Маджистрати протекъл безрезултатно. Италианският дипломат изказал "безсмисленото определение, че демаркационната линия минава там, където стоят войниците, а не, както е постановено във Виена". - Из дневника на Бекерле - пълномощен министър на Третия райх в България. Съставител В. Тошкова. София, 1992, с.28.

[66]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182064. Sofia, 22.VIII.1942.

[67]Ibidem, Fr.182075. Sofia, 25.VIII.1942.

[68]Ibidem, Fr.182076. Sofia, 25.VIII.1942.

разберат, че Албания е самостоятелна държава и всички проблеми с Албания прехвърляли на Италия. Македонците като родени иредентисти били недоволни, че цяла Македония не е присъединена към България. За своите вътрешни проблеми в Македония българите търсели външни фактори като обвинявали за това Италия[69].

За лошите българо-италиански отношения била виновна и днешната гранична линия в Македония. Всъщност това не било граница, а само демаркационна линия, прокарана в най-груб вид от граф Чано и фон Рибентроп на 20 април 1941 г. на срещата във Виена. За Европа войната скоро щяла да свърши и след победите в Кавказ и Египет щяла да се пренесе в азиатското пространство. Тогава щял да настъпи моментът да се реши граничният въпрос, както и всички гранични въпроси в Европа[70].

На 27 август 1942 г. началник-щабът на войската генерал К. Лукаш връчва на военния аташе полковник Брукман един доклад, според който в района източно от Призрен – Тетово италианците значително са засилили своите досегашни постове на Виенската линия и са поставили нови постове, въоръжени с тежки оръжия. Седем артилерийски батареи също са заели позиция. Според данни от местни селяни от албанска територия към този район се придвижват и други италиански войски. Говорело се, че италианците искат да окупират Бояновче, което се намира в българския район. Между италианските войски се намирали много албанци в италианска униформа.

Българският щаб на войската счита това натрупване на съюзнически италиански групи за необяснимо и с нищо неоправдано и се опасява от инциденти, в случай че някой малък началник се увлече в необмислени действия. Италианският офицер за свръзка при Пета българска армия в Скопие мотивирал мерките със съсредоточаване на български войски на Виенската линия, нещо което според българите не отговаря на истината. Атмосферата не е радостна. Налагало се спешно изясняване на положението от военна гледна точка[71].

На 28 август в италианското външно министерство на Д. Караджов е обяснено, че "Виенската линия била начертана върху карта с мащаб 1:1 000 000 и че тази карта можело да има само "указателно значение". На това българският дипломат възразява, че несъмнено горепоменатата мярка е известна пречка за уточняване на демаркационната линия, но трудно може да се настоява, че могат да възникнат спорове, които раздалечават гледищата с 10 и повече километра, "понеже следата оставена от един молив върху карта с мярка 1:1 000 000 не може да бъде по-широка от $^1/_2$-$^3/_4$

[69]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.134, str.55, 56. 1942. kolovoz 26. Sofija.

[70]Ibidem, str.55, 56. 1942. kolovoz 26. Sofija.

[71]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182079. Sofia, 27.VIII.1942.

милиметра, т.е. не може на картата, върху която е начертана Виенската линия, тя да представлява повече от 500, съответно 750 метра". Споровете следователно биха могли да се движат в тия граници[72].

На 1 септември граф Маджистрати предава във външното министерство една паметна бележка в отговор на българската. Италианското правителство е готово да приеме българското предложение с изключение на изтеглянето на постовете, които напоследък са разположени на кота 1516 и кота 1780, тъй като те се намират на запад от италианската окупационна линия.

Италианското правителство проявява добра воля с оглед бързото изясняване на ситуацията. След евакуирането на Горно село от българските войски то е готово да се установи контакт между италианските и българските военни власти с цел да се фиксира на карта с мащаб 1:100 000 и на терена цялата военно-демаркационна линия между България и Албания, а не само сектора, за който се спори в момента[73].

В отговор на италианската паметна бележка българското правителство в своя паметна бележка с радост констатира, че италианското правителство е готово да приеме българското предложение от 24 август, т.е. постът, разположен понастоящем на запад от гореспоменатото село, да бъде преместен на изток от същото село.

За да покаже добра воля българското правителство нямало да настоява за изтегляне на италианските постове, разположени западно от Яжинче, близо до котите 1516 и 1760. Обаче това поведение на българското правителство не трябва да се тълкува в смисъл, че то приема като окончателно съществуването на въпросните постове по тези места.

При тези условия българското правителство дава съгласието си българските и италианските военни власти да установят контакт с цел да фиксират на картата 1:100 000 и на терена демаркационната линия между България и Албания, разбира се на базата на Виенската линия[74].

На 3 септември Б. Филов запознава Бекерле с паметната бележка, която му е предал италианският пълномощен министър като отговор на италианското правителство на българската паметна бележка от 24 август.

Министър-председателят се зарадвал от обстоятелството, че по този начин напрежението в известна степен е намаляло. В италианската паметна бележка се вижда, че италианците не държат толкова да се придържат към Виенската линия, колкото да третират проблема за демаркационната линия от гледна точка на разположението на войските. Освен опразването на

[72]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.38, л.49, 50. Рим, 30 август 1942 г.
[73]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182085. Sofia, 4.IX.1942.
[74]Ibidem, Fr.182086. Sofia, 3.IX.1942.

Горно село италианците изискват и опразване на "съседните коти"[75].

Въпреки всички колебания, българското правителство приело със задоволство и съответно отговорило на тази паметна бележка с българска паметна бележка. Независимо че положението се разведрило, при военните преговори едва ли щяло да се стигне до споразумение. Италианците ще настояват на исканата от тях демаркационна линия, а българите ще искат тълкуване на Виенската линия на базата на предадената от Германия карта. Филов бил казал на граф Маджистрати, че засега в спорния район все още се намира само една рота български войски, докато на италианската страна вече се е събрала цяла дивизия. Маджистрати не взел отношение по този въпрос[76].

Итало-албанската пропаганда в Македония

В броя си от 1 февруари 1942 г. албанският в. "Косова" публикува уводна статия със заглавие: "Националните ревандикации на изток". В материала се развива тезата, че албанският народ, жертва на неправди в миналото, желае осигуряването на неговите основни народностни права. Между аспирациите на албанския народ за народностно обединение е и град Битоля. Вярно било, че града е на кръстопът и поради това "се е изгубила една част от туземния албански елемент, който е бил поставен пред категоричната дилема или да се изсели или да се асимилира, но въпреки всичко това, Битоля не е изгубила своят предишен облик: останала е предимно албанска". Статията завършва многозначително: "Колелото се върти. Историята се повтаря. Правдата се явява. Наближава денят, в който ще се тегли с истинското тегло на правдата. Господаря търси земята, земята си търси господаря"[77].

Поемайки поста си, новият областен директор на Скопие д-р Д. Раев, в доклад до министъра на вътрешните работи, констатира засилена итало-албанска пропаганда в Македония. В Скопие е открит клон на Италианския културен институт в България, докато в областта Полог (Тетово, Дебърско, Кичевско, Галичко) българското учителство е гонено и преследвано. Освен учители преследвани са и свещеници, ученици и обикновени граждани. В противовес на българщината от италианска страна се покровителства сръбството и сърбоманството.

Д-р Раев настоява и за по-бързо разрешаване на въпроса за избирането на титулярен владика за Скопско-Велешкия епархийски пост. Това според него "ще е в хармония с общата държавна политика: да се извърши тук всичко, за да не става никакво съмнение във волята ни да държим нашата

[75]Ibidem, Fr.182083. Sofia, 3.IX.1942.
[76]Ibidem, Fr.182083-182084. Sofia, 3.IX.1942.
[77]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.28, л.17-19. Тирана, 5 февруари 1942 г.

македонска земя"[78].

През май 1942 г. на консула в Тирана Ив. Сливенски е разпоредено от министър-председателя Б. Филов да предприеме обиколка на районите, в които българското население е подложено на репресии от италоалбанското управление[79].

Междувременно българският дипломат отчита, че унинието и уплахата сред българското население се засилват. Тези психологически фактори умело се използват от чуждите пропаганди. Предаванията на радио Лондон и радио Москва се слушат с интерес в Струга, Дебър, Кичево, Гостивар и Тетово. Тези предавания се разпространяват и устно от оставените по места бивши сръбски чиновници, свещеници и учители, както и от комунистическите елементи. Целта е да се създаде сред широките маси убеждението, че сегашното положение е временно, че войната ще бъде спечелена от Англия и Америка и че Югославия ще бъде възстановена[80].

Сръбската пропаганда е особено силна в Кичево. Комунистическата се проявявала по-слабо в Западна Македония, понеже неин главен обект била Албания. С най-много средства разполагала италианската пропаганда, работеща за "автономна Македония в рамките на италианската империя". За целите си използвала сръбски и комунистически елементи, както и българи с по-слабо народностно съзнание. Основната директива на италианските власти била да внушава на населението, "че то е македонско, а не българско и че то трябва да работи за автономна Македония". Срещу пари и други облаги италианците вербували, там където е възможно, свои агенти сред местното население. Създавали и местни комитети, на които внушавали да изпращат телеграми и декларации до граф Чано и Мусолини, за да искат създаването на автономна Македония[81].

Въпреки че е жертва на многобройни пропаганди, които разколебават духа му, българското население в Западна Македония не е загубило надежда. Вярва, че положението е нетрайно и ще се наложи една ревизия на демаркационната линия, защото "Скопие не може да живее без Тетово, Охрид без Струга, а големите селища по Бистра планина без Прилепско и Битолско"[82].

През юни Сливенски съобщава от Тирана, че предстои приемането на закон за църковното устройство на Западна Македония с оглед поставянето на българското население под ведомството на албанската православна църква. Предвижда се създаването на отделна епархия за Западна Македония с

[78]Пак там, оп.8, а.е.1067, л.29. Скопие, 13 февруари 1942 г.
[79]Пак там, оп.15, а.е.32, л.151. Тирана, 8 май 1942 г.
[80]Пак там, л.151, 152. Тирана, 8 май 1942 г.
[81]Пак там, л.153-155. Тирана, 8 май 1942 г.
[82]Пак там, л.155, 156. Тирана, 8 май 1942 г.

епископ белградския възпитаник Банўш [83]

Месец по-късно Сливенски е приет от министър-председателя на Албания Мустафа Мерлика-Круя. Обект на разговора са взаимните претенции за лошо третиране на съответните малцинствени групи от двете страни на българо-албанската граница. Круя останал изненадан от сведенията за нападения на албански чети, особено от факта, "че по повод нападението на с. Рибник от една многобройна албанска чета (на 25 май) е имало среща между българските и италианските погранични власти"[84].

В отговор на българските оплаквания е противопоставен въпросът за албанските бежанци от България, които били около 2600. Това щяло да има негативно отражение върху българо-албанските отношения. Сведенията били почерпени от италианския пълномощен министър в София граф Маджистрати[85].

Според Сливенски всичко това очертавало "чудесна перспектива за италианците в Албания и за консолидиране личното положение и влияние на Круя". Именно поради това с цел да се разпалят страстите, да се стресне "простия албанец с българските жестокости" се пропагандирала така нашироко "българската опасност". Българите искали да си вземат Струга, Тетово, Кичево, Дебър, да окупират Косово. Това бил рефренът, който се повтарял от всеки албанец[86].

В заключение Сливенски препоръчва повече настойчивост при отстояване на българската позиция. Ликвидирането на всички основания за албански претенции щяло да позволи да се направят по-ефективни постъпките за подобряване положението на българите в Западна Македония, моралната сила на тези постъпки щяла да се удвои и "да създаде една отлична позиция с оглед на бъдещето развитие на нещата"[87].

На 9 юли Маджистрати запознава министър-председателя Б. Филов с една телеграма на граф Чано. Италианската политика се стремяла да осъществи мирно сътрудничество между балканските народи. Една от основните цели на италианската политика е приятелското разбирателство между Италия и България, обосновано и географски от съседството на двете държави посредством Албания. Италия не преследвала никакво по-нататъшно териториално разширяване на Балканите. Окончателното установяване на границата между Албания и България щяло да се уреди в удобен момент, като се зачетат еднакво интересите и на двете страни. На отправения уп-

[83]Пак там, а.е.34, л.11. Тирана, 8 юни 1942 г.
[84]Пак там, оп.8, а.е.1097, л.43. Тирана, 5 юли 1942 г.
[85]Пак там, л.43, 44. Тирана, 5 юли 1942 г.
[86]Пак там, л.45-47. Тирана, 5 юли 1942 г.
[87]Пак там, л.48, 49. Тирана, 5 юли 1942 г.

рек, че новият закон за поданството в новоосвободените български земи принуждава албанците да емигрират, Б. Филов отговаря, че от българска страна няма интерес да се предизвика масово изселване на албанци от Македония, "тъй като то вероятно би имало за последствие изгонването на наши сънародници от Албания, което не е желателно за нас"[88].

През месец юли 1942 г. К. Църнушанов предава на Жидовец материал за българо-италианските отношения. Италианците, криейки се зад албанците, забраняват на населението да се нарича "българи", а позволявали само названието "македонци". Водели агитация сред местното население, че няма нищо общо с българите, а са някаква отделна народност, която е повече сродна с албанците. В Кичево италианците вършили обиски по къщите, изземали българските книги и сваляли снимките на българското царско семейство. Албанците и италианците насила записвали българските деца в албански училища, макар да не разбирали този език. Поради това българските деца от Струга и Тетово започнали да пристигат в Охрид и Скопие, като най-близки български градове, където могат да получат българско образование. Това е продължило само една година и сега италианците забранили всяко посещение на българското землище[89].

Всички обществени служби, и най-малките, били в ръцете на албанци, турци, цинцари и сърби, заселени от стара Сърбия през времето на Югославия, а само българи нямало в управите. Италианците чрез своето консулство в Битоля вършели явна пропаганда против българската държава и използвали всички противобългарски елементи - турци, гърци и цинцари[90].

Сред албанското население се разпространява усилена пропаганда, че в бъдеще страната ще се разшири на изток. Последната реч на граф Чано подхранвала надеждата, че албанците "скоро ще владеят и долината на р. Вардар". Във връзка с тази пропаганда положението на българите, живеещи в Албания се влошава. Тормозът, упражняван от страна на албанските власти, принуждавал българското население да напуска Албания и да се установява в България[91].

Впрочем агресивната итало-албанска пропаганда засяга и някои други етноси, живеещи в Македония. На 23 юли турският пълномощен министър в София посещава Б. Филов и поставя въпроса за албанските училища в Македония. Беркер научил, че италианците се готвят да издействат откриването в Скопие на албански училища, в които да се привлекат да учат не само албанчета, но и турчета от Македония. Турският министър заявил, че

[88]Пак там, ф.3к, оп.12, а.е.1694, л.1, 2. София, 9 юли 1942 г.
[89]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.1, dok.103, str.560. 1942. srpanj 18. Sofija.
[90]Ibidem, str.560, 561. 1942. srpanj 18. Sofija.
[91]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1001, л.54, 55. София, 22 юли 1942 г.

е съвсем нежелателно турски деца да ходят в албански училища. Затова било по-добре, за да се отклонят домогванията на албанците, а в Македония да се открият турски училища[92].

Военните действия в Египет и особено в Русия поглъщат изцяло вниманието на управляващите и общественото мнение в Италия. В Италия смятат, че една силна Русия, дори и не болшевишка, ще бъде постоянна заплаха за Проливите и за италианското господство в Средиземно море и Близкия изток, сериозна спънка за нейното проникване на Балканите. Трайното политическо систематизиране в зоните на "абсолютните" и "преките италиански интереси" не ще бъде обезпечено, ако съществува силна Русия. А тези зони обхващат Словения, Хърватско, Далмация, Йонийските острови, Албания, Черна гора и Гърция. Оттук именно произтича живият интерес към развоя на военните действия в Русия. Неизвестността, как те ще свършат, обяснява и италианското изчакване и въздържание да се даде окончателно устройство на областите, заети от нея на Балканите[93].

Според Д. Караджов е мъчно да се отговори на въпроса дали Италия напълно е изяснила своите намерения за окончателното политическо устройство на Балканите. Във всеки случай италианската политика се отличавала с "империалистически подбуди, динамизъм, голяма гъвкавост и приспособимост към моментите". За България това е от първостепенна важност, защото при окончателното уреждане на южните и югозападните граници и вземане на решение за бъдещето на Солун Италия ще иска да бъде чут "нейния авторитетен глас". Именно затова българските национални интереси и политическа мъдрост налагали да се създадат с всички средства условия за "абсолютно доверие на Италия към България, така че като запазваме своето традиционно приятелство с Германия, да може да разчитаме и на спонтанното благоразположение на Италия към нас"(!)[94].

Неустановеността на българската граница откъм Албания, както впрочем и останалите граници на "обединена" България, дават повод за злонамерени тълкувания и стават обект за използване от чуждата пропаганда. В издадената на 20 април 1942 г. германска политическа карта на Югоизточна Европа при обозначаване на границите прави впечатление, че: "1.границите на ония области от бивша Югославия, присъединени към Германия, са показани като окончателни, т.е. областта е окончателно присъединена към Германия; 2.също така и границите на онази част от Словения - областта Любляна - Сушак, която е присъединена към Италия, са по-

[92]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.319, 320. София, 23 юли 1942 г.
[93]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.36, л.91, 92. Рим, 31 юли 1942 г.
[94]Пак там, л.93-95. Рим, 31 юли 1942 г.

казани като окончателни; 3.областта Горна и Долна Лендава (Прекомурие) и Бачка, присъединени след погрома на Югославия към Унгария, са показани "под унгарско административно управление" – "unter ungarisher verwaltung"; 4.границите на Независимата Хърватска държава, на Словакия и пр. са показани като окончателни; 5.областите от Македония и Тракия, присъединени към България са показани "под българско административно управление" – "unter bulgarisher verwaltung"; границите на въпросните области са показани като временни; 6.Границите между България и Сърбия и между България и Гърция са показани не като държавни граници, а като разделителни линии (демаркационни), между окупационните сили[95].

В една друга германска карта, издадена на 1 февруари 1942 г., предназначена само за служебно ползване, границите на областите от Югославия, присъединени към Германия, са показани като окончателни, а границите на останалите държави – като временни нови граници.

Границите между България и Сърбия, между България и Албания, България и Гърция, са показани като разделителна (демаркационна) линия между окупационните сили. Даже малката поправка на българската граница при река Тимок не е означена като окончателна, а е показана като разделителна линия между окупационните сили[96].

В началото на 1943 г. от българска страна е отчетено активизиране на сръбската пропаганда в Македония, особено в сърбоманските центрове и села. Във връзка с опита на Д. Михайлович да разпростре мрежата си в Македония и Албания, ръководителят на германската разузнавателна служба в Македония проф. Зауер на 15 януари премества седалището си от Битоля в Скопие, засилвайки връзките си към Митровица, Тетово и Дебърско[97].

Областната дирекция в Битоля систематично проучва дейността на чуждата пропаганда. В строго поверителен доклад външно министерство е инфор-

[95]Пак там, а.е.48, л.14. Белград, 29 януари 1943 г.

[96]Пак там, л.14. Белград, 29 януари 1943 г.; В доклад до хърватското външно министерство Жидовец припомня, че своевременно е информирал Загреб за картата на Югоизточна Европа, публикувана в "Das Reich", в която Македония и Тракия се показват като земи под българско военно управление. Тогава проф. Цанков остро реагирал на това в Народното събрание. Интересното било сега, че изведнъж в българските книжарници се появява същата тази карта и се продава свободно в София. Фактът, че продажбата не се забранява, давал основание за различни тълкувания в България, които имат интерес да се разшири противогерманското разположение и съответно да се отслаби вярата в общата борба. - Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.153, str.203. 1943. veljaća 6. Sofija; На 25 март 1943 г. щабът на войската донася на Министерството на външните работи, че в Цариград се продавала германска карта на света от 1942 г., в която България била показана в старите си граници. - ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.51, л.131. София, 25 март 1943 г.

[97]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1106, л.12-15. Битоля, 18 януари 1943 г.

мирано, че "най-силна и най-дейна е итало-албанската пропаганда; на второ място стои английската пропаганда, в чиято помощ са всички гъркомански и франкофилски настроени елементи, както и евреите; румънската и турската пропаганди са слаби, а германците проявяват само разузнавателен интерес"[98].

До преди войната между Германия и Югославия италианското консулство в Битоля е имало добре организирана разузнавателна служба и голям пропаганден апарат. След разгрома на Югославия цялата пропагандна дейност е насочена "срещу българщината, провеждайки се идеята през 1941 г. за създаването на една Велика Албания, за която цел тогава е била разпространена и една карта, включваща в границите на Албания и по-голямата част от Македония"[99].

През лятото на 1942 г. идеята за присъединяването на Македония към Албания се изоставя постепенно "и се заменя с идеята за автономна Македония под италианско покровителство, като се е считало, че тя би могла да намери и доста привърженици всред българското население"[100].

Опитите на италианската пропаганда в Македония за сътрудничество с автономистите обаче не се увенчават с успех, поради италофобските настроения в цяла Македония, поради издевателствата, на които са подложени българите отвъд демаркационната линия[101].

По сведения на щаба на войската италианската легация в Белград развивала активна дейност сред живеещите в Сърбия албанци и македонски българи. Тяхното евентуално завръщане в Македония, особено в Тетово, Кичево и Струга се улеснявало. Това се правело с цел при евентуален плебисцит, тези албанци и българи да гласуват в полза на Италия. На изселниците обещавали заплащане на имотите в Сърбия, безплатно пренасяне на багажа, улеснения при издаването на паспорти. Обещавани били също и постове в управлението на Албания, пропагандирана била идеята за автономна Македония[102].

Кралското наместничество в Албания също активизира дейността си сред българското население. С подкупи и други средства търсело начин да вплете в мрежите си българското свещеничество и интелигенция, да ги убеди, че не са българи, а македонци и че Македония трябва да се бори за независимостта си под покровителството на Италия[103].

[98]Пак там, л.16, 17. Битоля, 18 януари 1943 г.

[99]Пак там, л.18-20. Битоля, 18 януари 1943 г.

[100]Пак там, л.21-23. Битоля, 18 януари 1943 г.

[101]Пак там, л.24, 25. Битоля, 18 януари 1943 г.

[102]Пак там, а.е.982, л.80. София, 5 март 1943 г.

[103]Пак там, а.е.1194, л.11. Тирана, 10 април 1943 г.

Отчитайки активността на чуждите пропаганди в Македония, в българското външно министерство си дават сметка, че при определени условия тази дейност може да се използва срещу България и от германска страна. В тази връзка през април 1943 г. главният секретар Д. Шишманов информира пълномощния министър в Берлин Сл. Загоров, че в последно време сред населението в Македония се застъпвала тезата, "че то представлява една напълно обособена етническа единица, която се рязко отличавала от другите съседни народи и следователно имала право на самостойно съществуване". Не било установено още от чии среди произлиза тази агитация. Подозира се, че е дело на италианската или комунистическата пропаганда, но не било изключено и двете да работят по отделно и за свои цели в едно и също направление. В подкрепа на тази теза, между другото се изтъквало и недоволството на българското население в Македония от българската власт[104].

Всичко това налага своевременно да се отбият ударите на въпросната пропаганда, която започнала да прониква по пътя на разузнавателните служби и сред германските официални среди. В тази връзка на Загоров са изпратени указания да отбива пропагандата, като обяснява, че тезата за обособен македонски народ е нелепа и е в противоречие с историята, етнографията и филологията. По отношение недоволството сред населението в Македония от българските власти Д. Шишманов пише, че то "в никакъв случай не би могло да се изтълкува като проява на отрицателно отношение спрямо постигнатото обединение". Българите в Македония посрещали болезнено всеки недостатък на управлението, "чиято задача не е улеснена от военната обстановка". В края на инструкцията се подчертава, че всички ръководители на бившата ВМРО, включително и нейния водач Ив. Михайлов,

[104]Пак там, а.е.982, л.128. София, 16 април 1943 г.; За недоволство на българското население в Македония се споменава и в един анализ на службата за сигурност на Райха, очевидно повлиян и от дейността на чуждата пропаганда. В началото на 1942 г. службата констатира, че вътрешното положение в България през последните месеци се е влошило, поради което Райхът трябвало да увеличи своето внимание към страната. Към тази напрегната обстановка се прибавя и македонският въпрос. По време на сръбското господство македонците успяват бавно, но сигурно да си извоюват известна негласна автономия. Политическата система на България обаче изключвала всякаква политическа активност, дори и положително сътрудничество. Правителството назначило напълно произволно хора в местните правителствени и общински служби. При това положение македонците започнали отново да се активизират. Нужно е само малък подтик, за да се развие македонският въпрос в един отрицателен проблем, който не бива да се подценява. До неотдавна македонските елементи се отнасяли положително към българите и отричали някогашната дейност на Иван Михайлов. Сега обаче отново се забелязва образуването на заинтересовани македонски групи. Различни източници съобщават, че от Загреб Михайлов е започнал отново да въздейства на македонците и да пропагандира идеята за автономия на Македония. Македонските групи в българската столица променили отношението си към тази дейност и показвали видимо симпатия към тези искания за автономия. - NAUS, T 120/1305, 485517. Berlin, 17.II.1942.

недвусмислено са застанали зад обединителната идея. Автономията била само една преходна фаза в период, когато не е могло и дума да става за обединението на Македония с България. Актуалният лозунг на момента бил: "един цар, един народ, една държава"[105].

Българите в Албания (август 1942 – юли 1943)

Положението в Албания през месец август 1942 г. е сложно. Факторите за това са многобройни. Самата италианска окупация е създала чувство на недоволство сред албанците. С неуспешната война срещу Гърция италианците губят своя престиж, за да се стигне до там, че "албанците не се боят повече от италианците". Войната със Съветска Русия води до появата на комунистически групи и атентати по болшевишки маниер. В Северна Албания властта се изправя срещу силните и влиятелни байрактари и бивши привърженици на Зогу като Абаз Купи и Мохарем Байрактар. В Западна Македония бандитизмът, насочен предимно срещу българското население, достига застрашителни размери[106].

Според оценката на генералния консул Ив. Сливенски едно общо въстание в страната е изключено, поради наличието на многобройни войски. Можело обаче да се очаква засилване на атентатите и бандитизма, поради слабостта на властта. Впрочем в Албания "бандитизмът, кога повече, кога по-малко, винаги е съществувал"[107].

Според офицера за свръзка при италианското командване в Тирана полковник Велчев националистическото и комунистическото движение в Албания се засилват и организират на борба за независима Албания. Усилено се говори, че падането на правителството е предстоящо. В разговор с националистически водач на българския офицер категорично е заявено, че албанският народ се готви и организира за освобождение от италианците[108].

Поставен е и въпросът дали българите симпатизират "на тази идея за не-

[105]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.982, л.128, 129. София, 16 април 1943 г. На 17 май 1943 г. македонският деец Й. Чкатров споделя с Жидовец, че вижда необходимост от засилване на единството между България и Хърватско. В днешните времена той е решително против всякакви мисли за автономия на Македония, която мисъл се използвала за своите цели от гърци, сърби и италианци. В днешно време, трябвало да се работи за обединение във Велика България, защото, ако се стигнело до поражение, можело да остане някаква малка България под Коста Тодоров или под комунизма. В такъв случай нямало да има никакво съмнение, че Македония и българското население в Македония завинаги ще бъдат унищожени, за което щели задружно да се погрижат сърбите и гърците. - Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, d.186, p.534. 1943. svibanj 24. Sofija.

[106]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1097, л.59, 60. Тирана, 17 август 1942 г.

[107]Пак там, л.60. Тирана, 17 август 1942 г.

[108]Пак там, а.е.1105, л.14, 15. Тирана, 17 август 1942 г.

зависимост и ако се наложи преследвани от властта да избягат в България, дали ще бъдат приети".

Същевременно в северната част на страната бандитите продължават своята дейност на изнудване, грабежи и заплахи над мирното българско население[109].

Извикан на доклад в София, полковник Велчев минава през Струга, Дебър, Гостивар, Тетово и Кичево. Среща се и разговаря с местни българи. Констатира, че в крайграничната зона българското население е зле третирано от местните албански власти и е толкова изплашено, че започва да се бои да изявява своята националност. Някои търсели начин да се преселят на българска територия[110].

По сведения на българското външно министерство околийският управител на Струга повикал всички тамошни видни българи, за да подпишат една декларация, в която се изтъква: "1.че са доволни от италианските военни власти и от албанската администрация; 2.че никой не ги е гонил; 3.че са свободни да се учат на своя матерен език; 4.че всички албански власти се отнасят еднакво към всички, без разлика на вяра и народност".

Такива декларации се събират и от българското население в Стружка област. Същото станало в Дебър и околията. В декларацията се говорело за "македонска националност" и "македонци".

Във връзка с горното на генералния консул в Тирана Ив. Сливенски е наредено да направи нужните постъпки по въпроса, като изрично подчертае, че този начин на действие няма да внесе успокоение отвъд демаркационната линия, тъй като много от това, което се твърди в декларациите, не отговаря на действителността. Същевременно декларацията ще има неблагоприятен отзвук и сред общественото мнение в България, където пристигащите постоянно тревожни сведения за лошо третиране на българите в Албания определено безпокоят[111].

На 9 септември 1942 г. Ив. Сливенски отправя до председателя на Министерския съвет на Албания една паметна бележка, с която от името на българското правителство протестира против начина на действие на албанските власти - чрез различни "хитрости и заплашвания" да склонят българските първенци от Струга, Дебър, Гостивар, Галичник, Тетово и други места да подпишат една декларация, съчинена от местните власти и отправена към "македонците" или към една "македонска народност" с пасажи "относно добрите обноски на местната администрация и ползуването с всички

[109]Пак там, л.15, 16. Тирана, 17 август 1942 г.
[110]Пак там, оп.15, а.е.39, л.18-22. Тирана, 11 септември 1942 г.
[111]Пак там, оп.8, а.е.1067, л.154. София, 4 септември 1942 г.

законни права и свободи" от местното българско население[112].

В отговор на това по нареждане на министър-председателя на Албания на Сливенски е връчена една паметна бележка, в която категорично се отхвърля българският протест като неоснователен. Нещо повече, изказват се "дълбоки съжаления за тоя неучтив и недружелюбен жест на българското правителство". На албанското правителство не било известно българското население да е било принудено да бяга масово от Албания, за да търси убежище на българска територия поради малтретиране от страна на албанските власти, докато напротив, албанското правителство се намирало "в необходимост да се грижи за издръжката на хиляди албански бежанци, принудени да напуснат своето огнище и всичките си имоти в България, за да се спасят от грубо насилие и погром"[113].

В заключение се казва, че "албанският народ е сигурен занапред, че е покровителствуван срещу всяка неправда от могъществото на Римската империя, в чиято орбита той влезе спонтанно като свободна сдружена държава; но той би желал да живее в сърдечно приятелство и със съседния български народ без излишни взаимни обвинения и без да се дава повод за основателни оплаквания нито от едната, нито от другата страна"[114].

Неумелата и безотговорна игра на италианците по отношение на Балканите е разкритикувана и от цар Борис. На 13 септември 1942 г. за разговор на четири очи е приет началникът на културния отдел в Министерството на външните работи на Германия Твардовски. Царят споделил, че италианците няма да се справят със ситуацията на Балканите и в близко бъдеще ще преживеят много неприятни изненади[115].

Във връзка с итало-албанско - българския граничен конфликт цар Борис изказва мнение, "че за българите албанците представляват един второстепенен народ от малоценни спекуланти, търговци на дребно и разбойници, дебнещи от засада". Извършената отстъпка от страна на България пред Албания би представлявало тежка вътрешнополитическа загуба на престиж, която ще даде извънредно неприятни отражения в други области. Той полагал неимоверни усилия да въздържи своите офицери в Македония, които енергично настояват за възмездие по отношение на албанската узурпация.

[112]Пак там, л.268. Тирана, 30 септември 1942 г.; Отношенията на България с Италия продължават да се напрегнати. В последно време се случват два тежки инциденти, когато от албанска територия в България навлизат въоръжени албански чети, между които е имало и италиански войници в цивилно облекло. Двата сблъсъка се станали около Шар планина, между Тетово и Скопие на 14 август и 8 септември. - Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.136, str.61. 1942. rujan 14. Sofija.
[113]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1067, л.269. Тирана, 30 септември 1942 г.
[114]Пак там, л.269, 270. Тирана, 30 септември 1942 г.
[115]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182104. Sofia, 21.IX.1942.

Двете български дивизии в Македония предстояло да бъдат подсилени незабелязано с по един полк[116].

Цар Борис изразява надежда фюрерът да разбере това положение и да не го накара да отстъпи в този спор, при който правото изцяло е на страната на България, тъй като именно тук неговият престиж е силно заангажиран. Българският монарх се изказва твърде отрицателно и за личността и дейността на пълномощния министър граф Маджистрати[117].

Третирането на българското население в Албания продължава да бъде лошо. Българите не са гледани добре от официалните албански власти, а също и от албанските банди, които необезпокоявани го нападат и ограбват. През октомври се събират редица статистически данни за населението в Албания. Раздадени са специални декларации, в които е трябвало ясно да се подчертае националността на лицето. Върху населението е упражнен голям натиск, за да се определи като албанско. В резултат на това всички турци се записват като албанци, а "една част от българите под страх на бъдещ тормоз са се писали албанци, сърби или македонци". Албанските власти третират сърбите от Албания много добре и ги привличат даже на работа като полицейски агенти, общински служители, учители и прочие[118].

През ноември 1942 г. е убит първенецът на българската колония в Тирана Димко Стефанов Матов, родом от Струга[119]. Обстоятелството, че убийството е извършено от органи на албанската фашистка милиция, която се ръководи от италианци и която се възпитава в противобългарски дух, според консула Ив. Сливенски, е ясно указание, че убийството е инспирирано от властта[120].

Принудено от обстоятелствата албанското правителство реагира с най-силния си коз. На уводно място в официоза в. "Томори" е публикуван апел за подпомагане на 3000 бежанци-албанци от България. Апелът е подписан от министър-председателя Мустафа Мерлика-Круя в качеството му на председател на комитета за събиране на помощи за албанските бежанци от България. Този апел, публикуван очевидно по внушение на кралското наместничество, е един официален и публичен документ, целящ да насъска албанците срещу България. Публикуването на апела един ден след погребението на Димко Матов не е случайно съвпадение. Въпросът за албанските бежанци е важен елемент в италианската пропаганда срещу България. Пър-

[116]Ibidem, Fr.182105-182106. Sofia, 21.IX.1942.
[117]Ibidem, Fr.182106. Sofia, 21.IX.1942.
[118]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1105, л.25-28. Тирана, 4 ноември 1942 г.
[119]Димко Стефанов Матов е племенник на Христо Матов, лидер и теоретик на ВМРО и на Милан Матов, един от ръководителите на антисръбското въстание в Западна Македония през 1913 г. - Огнянов, М. Македония - преживяна съдба. София, 2002, с.149.
[120]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1097, л.105, 106. Тирана, 25 ноември 1942 г.

вото, което внушава документът на всеки албанец, е "да не забравя никога, че българите са изгонили 3000 нещастни братя и не трябва да се съжалява толкова за убийството на един българин"[121].

По сведения на българския офицер за свръзка в Албания капитан Дудрев убиецът на Димко Матов е "заловен и арестуван, след това е бил освободен, повишен и награден с 30 наполеона и 1 чувал брашно"[122].

За министър-председателя Мустафа Мерлика-Круя убийството на Димко е едно "банално произшествие", каквито ставали стотици в Албания. В заключение на доклада си Сливенски оставя отговора на случилото се на компетенциите на българското правителство. Същевременно отбелязва, че след убийството "всички българи са били обзети от страх и че не ще смеят повече да манифестират техните български чувства, ще престанат да дохождат в консулството и ще се стараят да се приспособят, кой както може, към местните фактори"[123].

На 15 декември 1942 г. Б. Филов протестира енергично пред Маджистрати за албанските изстъпления и за окаяното положение на българските бежанци. Подчертава, че такова положение не може да се търпи и че всички тези албански жестокости имат най-нежелателно отражение върху отношенията не само на Албания с България, но и върху италианско-българските връзки.

Българският протест е приет за основателен. Маджистрати обещава да настоява в Рим на българите бежанци да се позволи да се завърнат по селата си. В отговор на този ангажимент Филов настоява за гаранции, че ако тези бежанци се завърнат, няма да бъдат отново предмет на изстъпления от страна на албанците[124].

Според новоназначения офицер за свръзка в Тирана капитан Дудрев, когато се говори за албанския народ, трябва да се държи сметка, че той е един народ, когото не свързват в едно цяло нито културни, нито исторически или каквито и да било други придобивки и традиции. Албанецът от Чамурия и албанецът от Косово остават чужди един на друг, защото липсват връзките помежду им. До голяма степен това се дължи на географския характер на страната, както и на липсата на историческо минало. И макар албанският народ да е един от най-старите на Балканите, в културно отношение, както и в политическо, той е най-изостанал от всички европейски народи[125].

[121]Пак там, л.107-109. Тирана, 25 ноември 1942 г.
[122]Пак там, оп.15, а.е.43, л.148. Тирана, 3 декември 1942 г.
[123]Пак там, оп.8, а.е.1097, л.110. Тирана, 25 ноември 1942 г.
[124]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.350. София, 15 декември 1942 г.
[125]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.44, л.7. Тирана, 16 декември 1942 г.

С най-голямо влияние сред албанското население са нелегалните националисти, които са за напълно независима Албания. Представител на италианското правителство заплашил националистите, че ако отказват да сътрудничат на албанското правителство, в Рим ще възприемат българското становище по отношение на спорните българо-албански въпроси. Именно затова, предлага Сливенски, един по-тесен допир от българска страна с албанските националисти, "би направило и Италия да бъде по-отстъпчива по отношение на нашите искания за Стружко - Дебърско - Тетовско". Даже и да не се постигнат някакви териториални придобивки, "това би дало възможност за запазване на българския елемент в тия краища, което трябва да бъде нашата главна цел"[126].

Териториалните искания на албанците по отношение на съседите им са всъщност искания на италианците с цел да имат известни предимства на Балканите, които биха им позволили да разпространят влиянието си върху целия полуостров. В това отношение особено внимание се обръща на Черна гора, тъй като с нейното централно разположение се явява удобен пункт за действие по всички главни направления на полуострова[127].

Към края на 1942 г. политическото положение в Албания остава неопределено. Тази неопределеност според офицера за свръзка при италианското командване в Тирана капитан Дудрев е силно повлияна от външни причини с международен характер като: събитията в Африка, бомбардировките над някои италиански градове. Всичко това провокира раздвижването на политически недоволните от италианската окупация, нещо, което веднага се използва от противниците на Италия. В речи и изявления, посветени на бъдещето на Албания, Идън, Хъл и Молотов заявяват, че предвоенните граници на страната ще бъдат възстановени. На тези декларации правителството в Тирана отговаря чрез няколко статии във в. "Томори". По повод на същите изявления говори и министър-председателят М. Круя пред Висшия корпоративен фашистки съвет на 23 декември 1942 година[128].

При анализа на всички тези речи, изявления и вестникарски статии капитан Дудрев прави някои "предположения": 1.В близко време в Албания се очаквали събития от голяма важност - подаването на оставка от правителството било само началото на този процес; 2.Омразата на албанците към италианците, породена след окупацията на страната, се използвала от неприятелите на Италия за създаване на затруднения; 3.Скритата игра между Албания и Италия, респективно между правителствата им, също се използвала от противниците на Италия, за да се разхлаби връзката меж-

[126]Пак там, л.8, 9. Тирана, 16 декември 1942 г.
[127]Пак там, л.13. Тирана, 16 декември 1942 г.
[128]Пак там, л.113, 118-127. Тирана, 7 януари 1943 г.

ду двете кралства. Докато албанците се стремели да си извоюват повече права и свободи за сметка на Италия, то последната се стремяла да насочи вниманието на народа и правителството в друга посока - новоприсъединените към Албания земи: Косово, Чамурия и др., застрашени от съседите ѝ; 4.Скритите цели и намерения на Италия на Балканите не свършвали само с осигуряването на политическите и етническите граници на Албания, а се изразявали "и в проявяване на излишни грижи за балканските ѝ "синове".

В подкрепа на последното "предположение" капитан Дудрев изтъква отпечатаната през юни 1942 г. от италианската кралска академия книга "Освободените албански земи, т.I, Косово", в която границите на областта са означени до Митровица - Прищина - Куманово - Скопие - Гостивар[129].

Вътрешното положение в Албания се оценява като неспокойно и несигурно. Специално Южна Албания, която в по-голямата си част е била театър на военните действия през гръцко-италианската война, създава много грижи на италианските окупационни войски. В много райони стават кръвопролитни схватки между албански четници от една страна и италианските войски и албански милиционери от друга. Противомерките на италианските окупационни войски се състоят в изпращането на контрачети, съставени в повечето случаи от албански милиционери. Доколко е ефективна тази тактика показвал фактът, че "повече от месец Южна Албания е в положение почти на война"[130].

Италианците поддържали връзка с водача на сръбските четници Дража Михайлович, с който имат споразумение за предоставяне на оръжие и осигуряване на политическа подкрепа за Сърбия след края на войната (вероятно за сметка на България). В замяна на това Д. Михайлович се задължавал да не безпокои италианците[131].

Дейността на българския генерален консул в Тирана Ив. Сливенски в подкрепа на българщината не е по вкуса на италианци и албанци. На 5 януари 1943 г. италианският пълномощен министър в София Маджистрати оказва натиск той да бъде отзован. Отстъпвайки пред италианското искане министър-председателят Б. Филов обещава да се съобрази с него в края на зимата. Италианската страна обаче не се задоволява с тази декларация, а настоява в кратък срок да се съобщи името на новия титуляр за поста в Тирана[132].

Откриването на мрежа на четниците на Дража Михайлович в Македония, която действа и отвъд демаркационната линия, мотивира германското

[129]Пак там, л.114. Тирана, 7 януари 1943 г.
[130]Пак там, л.114, 115. Тирана, 7 януари 1943 г.
[131]Пак там, л.116. Тирана, 7 януари 1943 г.
[132]Пак там, оп.8, а.е.1190а, л.2. София, 5 януари 1943 г.

разузнаване да предприеме усилия за разширяване на дейността и мрежата си на албанска територия. Във връзка с това от ръководителя на бюрото на абвера в София д-р Делиус са дадени съответни разпореждания на регионалната служба на проф. Зауер[133].

При посещението си в Албания проф. Зауер се придружава и от представителя на външно министерство в Битоля д-р Драгомир Димитров. Групата посещава Стружко и Корчанско. В манастира "Св. Наум" върху главната порта бил поставен надпис на албански език. В църквата надписите са запазени, както и апартамента на сръбския крал Александър, кулата и параклиса с всички сръбски надписи. От библиотеката обаче всички стари славянски и гръцки книги са изчезнали, с изключение на няколко сръбски. Игуменът на манастира по произход руснак, повикан на времето от Атон, през лятото на 1942 г. е убит. На негово място е назначен за игумен свещеник от Поградец, който твърдял, че е албанец, но според д-р Димитров вероятно бил от цинцарски произход. В манастира имало една книга, където посетителите се разписвали за направени дарения. Страниците "обаче на които са се подписвали наши българи посетители, прибавяйки по няколко думи на възторг за обединеното отечество и за монастира - са зачертани"[134].

По информация на д-р Д. Димитров от Тирана "всички албански среди, от италианските приятели до италианските врагове, считали, че при сегашната война и настоящето положение, в което се намира Албания - тя може да води само политика на изчакване, още повече, че изходът на войната не бил известен". Една победа обаче на Англия и нейните съюзници би възстановила Югославия в старите ѝ граници, което означавало загубата за Албания най-малко на Косово. При това положение в Тирана се считало, че една победа на Оста ще е по-благоприятна за Албания[135].

Самото присъединяване на Македония към България според албанците щяло да означава и окончателно присъединяване на Косово към Албания. Именно поради това водачите на албанската националистическа интелигенция и някои видни лица в Тирана считали, че "между България и Албания би било необходимо да съществуват приятелски и добросъседски отношения от еднакъв интерес за двете страни". В Тирана нямали никакви териториални аспирации спрямо някои области в Македония. Териториалните аспирации върху Македония всъщност били плод не на албанската, а на италианската политика, одобрена от някои албански шовинисти.

Тази информация според д-р Димитров обаче не се връзвала с шовинистичната пропаганда на в. "Томори" против България и българите, в резултат

[133]Пак там, а.е.1106, л.3, 4. Битоля, 16 януари 1943 г.
[134]Пак там, л.5-8. Битоля, 17 януари 1943 г.
[135]Пак там, л.9, 10. Битоля, 17 януари 1943 г.

на което лошото им третиране в Западна Македония продължава[136].

Когато в края на ноември 1941 г. правителството на Шефкет Верлаци е заменено с това на Мустафа Мерлика-Круя положението в Албания е вече твърде неблагоприятно за италианците. Фактически новият министър-председател търси от италианците концесия, а пред албанците развява знамето на външната опасност: сръбска, гръцка и българска, за да оправдае присъствието на италианските войски в Албания. В това отношение Круя се явява изразител на самата италианска политика чрез провежданата от него линия на еднакво зачитане на личната уния с Италия, която не трябва да се накърнява нито от италианска, нито от албанска страна. Провеждайки своята политика неумело и тиранично Круя скоро компрометира управлението. При това положение въпросът за оставката му се поставя още през август 1942 г., но нито една от консултираните тогава фигури не се съгласява да поеме толкова тежко наследство[137].

Първото посещение на генералния консул Ив. Сливенски при новия албански министър-председател Екрем Либохова преминава в сърдечна обстановка и взаимни уверения за приятелски отношения между двете страни. Българският дипломат се възползва от декларираната добронамереност и поставя въпроса за нерадостната съдба на българското население в Дебърско и Преспа. Наред с общата несигурност в Дебърския край, споменава и за многобройните арести в Преспанските села, "където десетки българи са били осъдени от специални полицейски комисии, заради "пропаганда в полза на България" или под предтекст на комунистическа пропаганда". На албанския премиер е разяснена българската позиция, че макар Италия да ръководи външната политика на страната, албанското правителство има интерес и трябва да полага грижи за създаването на добри отношения с България и в тази връзка носи своята отговорност, защото едно влошаване на отношенията "не ще има добри последствия преди всичко за самата Албания"[138].

За разлика от предшественика си Круя, Либохова се държал много предпазливо и сдържано; явно "неговата главна грижа не са трудните и неразрешими албански държавни работи, но неговото лично положение и лично спокойствие". Според Сливенски Либохова изглеждал твърде хитър, за да си създава излишни неприятности с едно вътрешно безизходно положение. При първа възможност щял да се оттегли от управлението[139].

Духът на италианските войски в Албания с всеки изминат ден пада поради

[136]Пак там, л.10, 11. Битоля, 17 януари 1943 г.
[137]Пак там, а.е.1192, л.6-9. Тирана, 24 януари 1943 г.
[138]Пак там, л.10, 11. Тирана, 25 януари 1943 г.
[139]Пак там, л.11. Тирана, 25 януари 1943 г.

събитията в Африка и самата Италия. Въпреки загубването на всякаква вяра в крайната победа и очаквания с нетърпение край на войната, капитан Дудрев констатира, че "разположението на италианските и албанските войски не е с оглед защищаване на Албания от един евентуален десант или въоръжен бунт в страната, а с оглед на едно завоевателно настъпление към Битолското поле и долината на р. Вардар"[140].

Политическото положение в Албания продължава да е нестабилно. Само след месец съществуване правителството на Екрем Либохова е сменено от правителство начело с Малик Бушати, бивш министър на вътрешните работи в правителството на Шефкет Верлаци[141].

В декларация новото правителство съобщава някои от концесиите, дадени от италианска страна. Двете правителства ще контактуват посредством делегати, имащи седалище в Рим и Тирана, поради това представителят на краля в Албания ще упражнява само кралски прерогативи. Албания щяла да получи право да назначава в някои страни дипломатически чиновници. Предстои и създаването на албанска дивизия в състав от около 15-20 хиляди войници. Жандармерията, полицията и пограничната митническа стража щели да станат напълно албански, командвани от албански офицери. Декларацията на правителството съдържа още нещо: албанското правителство и албанският народ поемали тежка отговорност - след като Италия предоставила тази концесия. На свой ред "Албания трябвало да докаже, че заслужава това доверие"[142].

По сведения на германската разузнавателна служба положението в Албания е нестабилно. В Южна Албания в областите Аргирокастро и Валона италианците губят контрол. Германският консул в Тирана даже изказал мнение, че "достатъчно е англо-американците да направят един десант с 300 души, за да въстане цялото население на Южна Албания и да изгони италианците"[143].

С оглед на това несигурно положение е и недоверието на германската разузнавателна служба, че италианците ще могат да се справят с един евентуален десант в областта на Корфу и по адриатическия бряг в Южна Албания и Северна Гърция. По мнение на разузнаването присъствието на германски войски в Южна Албания, независимо от политическата страна на въпроса, е необходимост. Анализът на германското разузнаване се основава и на факта, че "България, чието внимание в един такъв момент ще бъде привлечено от Турция, не би могла да действува напълно ефикасно в тази област,

[140]Пак там, оп.15, а.е.49, л.31-36. Тирана, 5 февруари 1943 г.
[141]Пак там, оп.8, а.е.1106, л.37. Битоля, 17 февруари 1943 г.
[142]Пак там, а.е.1192, л.21-24. Тирана, 24 февруари 1943 г.
[143]Пак там, а.е.1097, л.150-154. Скопие, 26 февруари 1943 г.

че на италианските войски в Албания не може сериозно да се разчита, поради което ако германското командуване не вземе своевременно мерки срещу подобна евентуалност по южната част на адриатическото крайбрежие в Южна Албания и Северна Гърция, ще трябва да се търси даването на решителен отпор някъде на река Сава"[144].

От германска страна е констатирано още, че италианските власти в Албания продължават да подхранват и изкуствено да насаждат сред албанците искания за части от Македония, както и да ги плашат с "някакви агресивни български намерения". Всичко това с цел да не се създадат предпоставки за разбирателство между албанци и българи[145].

Във връзка с положението в Македония от страна на италианското разузнаване е споделено, че предстои "да се влезе във връзка с автономистите и сепаратистите, които да се подпомогнат с оръжие и пари, за да образуват чети срещу комунистическите такива". По сведения на германското разузнаване в Тирана италианците имали доста сръбско оръжие, така че не била изключена възможността такова оръжие да е било предоставено и на комунистическите чети в Македония[146].

По сведения на един от секретарите на италианската легация в София - албанеца Атлас Кочи[147] в България имало около 220 000 албанци. От друга страна в Албания останали само около 60 000 българи. Тези данни са опровергани на 10 март пред хърватския пълномощен министър Жидовец от инж. Ночев от Битоля. Според него в Албания са останали около 180 000 българи, подложени на страшен терор от албанци и италианци. Този терор не се вършел официално, но все пак властите го търпели. Всичко това се вършело с очевидната цел българското население да се изтреби или прогони от тези райони. Като особено ярък пример инж. Ночев посочва случая със село Тресонче, където албанските разбойнически банди изнудват населението и убиват няколко българи, след което цялото население побягнало на българска територия. В последно време албанският терор още повече се увеличил. Що се отнася до твърдението на Кочи, че в България има около 250 000 албанци, инж. Ночев твърди, че това е невъзможно и до този брой може да се достигне, ако към албанците се прибавят и турците, цинцарите, власите и сърбите[148].

[144]Пак там, л.155. Скопие, 26 февруари 1943 г.
[145]Пак там, л.156. Скопие, 26 февруари 1943 г.
[146]Пак там, л.157. Скопие, 26 февруари 1943 г.
[147]Атлас Кочи е секретар на бившата албанска легация в София. Останал в България след окупацията на Албания от Италия, той е приет на служба в италианската легация със задача да се занимава с въпросите на бившите албански поданици в България. - NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182268. Sofia, 22.XII.1942.
[148]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.158, str.240. 1943. ožujak 13. Sofija.

Според информация на капитан Дудрев вътрешното положение на Албания става неудържимо, въпреки предприетите жестоки мерки за потушаване на бунтовете. Рим продължавал да прилага политиката на разделяне и взаимно изтощение вътре в страната и по границите ѝ. Умишлено създадените инциденти по черногорската граница не били ликвидирани, такива се подготвяли и към демаркационната линия с България. Напоследък освен албанците от спорните с България райони, Италия се стремяла да организира и въоръжи и сърбите и сърбоманите, които да са в помощ на албанците, ако българите пристъпят към окупация на Западна Македония[149].

Идеята за отхвърляне на италианската окупация на Албания е назряла. Не било изключено такъв опит да се предприеме при евентуален въоръжен конфликт между България и Турция. Вярвало се още, че при един опит за отхвърляне на италианците България като съюзник по линия на Оста би използвала случая да окупира Дебърско, Стружко, Кичевско и долината на Горни Вардар[150].

За подобряване на положението на българите обаче изгледи няма. Албанската власт, насъсквана от италианските официални власти, се отнася жестоко спрямо българското население. Безпричинните арести, обиските, налагането на глоби и актове, нанасянето на побой са обичайна практика[151].

Според известия на българския генерален консул в Тирана в последно време положението в Албания станало извънредно тежко. Имало опасност да започне общо албанско въстание против италианците, което идвало като последица от недоволството от италианската политика. Положението в цяла Албания се влошавало, а Драч се оценява като удобен обект за евентуален английски десант.

Коментирайки тази информация от Тирана, хърватският пълномощен министър Жидовец изказва мнение, че българската политическа общественост, познавайки положението в Албания, не приема италианската пропаганда, която се стреми да прикрие истинското положение в страната[152].

На 13 май привършват военните действия в Тунис. След поражението при Ел Аламейн и особено след стоварването на англо-американските войски в Алжир, съдбата на африканския корпус е решена. Овладяването на Северна Африка от съюзниците е сигурна база за предприемане на нападение срещу Европа. Според пълномощния министър Д. Караджов от трите направления - френско, италианско и балканско - като най-вероятно за нападение изглеждало второто. Поради това една хипотеза за предстоящо нападение

[149]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1098, л.15, 16. Тирана, 15 март 1943 г.
[150]Пак там, л.16. Тирана, 15 март 1943 г.
[151]Пак там, л.21-23. Тирана, 15 март 1943 г.
[152]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.159, str.248. 1943. ožujak 20. Sofija.

срещу Балканския полуостров отстъпва на заден план[153].

След ликвидирането на африканския фронт настроението в Албания е повишено. Правителството на М. Бушати дава оставка и на 12 май 1943 г. Е. Либохова полага отново клетва като министър-председател. Либохова вече е бил начело на едно правителство, което просъществува само 25 дни, от 19 януари до 13 февруари 1943 година[154].

В средата на месец май представител на албанските националисти прави сондажи при българския офицер за свръзка в Тирана. Албанците искат да получат оръжие от България. Капитан Дудрев уверил албанския представител, че български войски няма да окупират Албания. Оръжие е отказано да се даде. От разговора става ясно, че албанският комитет разполага само в Дебърско с 45 000 пушки и в удобен момент италианците щели да бъдат изгонени от страната. На разбойническите главатари щяло да бъде наредено да не закачат българското население[155].

В Албания все по-активно се намесва един нов елемент – германският интерес. Докато преди от италианска страна се е гледало на този германски интерес с неодобрение и мнителност, сега е налице известна промяна. В Тирана от известно време има германски офицер за свръзка с италианското командване, а ръководителят на германската разузнавателна служба в Македония проф. Зауер премества седалището си в албанската столица. През последните два месеца проф. Зауер провел редица срещи с албански националистически водачи, пред които изтъква, "че Германия не е забравила Албания, че се интересува от нейната съдба, както и че сегашното състояние не може да се счита за окончателно, но то не може да се промени докато трае войната и че след нейното свършване албанският въпрос отново ще се сложи, за да получи едно задоволително разрешение за албанците". Дотогава обаче "националният фронт" не трябвало да създава затруднения[156].

Всички тези действия на емисари на Третия райх се оценяват от българска страна като начало на промяна на германското становище спрямо албано-българските и итало-българските отношения по демаркационната линия, което не е в български интерес[157].

В един от първите си доклади от Тирана новият царски генерален консул К. Бояджиев дава своята оценка на албанската действителност. Всъщност албанските кабинети "особено от М. Мерлика-Круя насам съвсем не

[153]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.57, л.140-154. Рим, 31 май 1943 г.
[154]Пак там, оп.8, а.е.1106, л.129, 130. Битоля, 18 май 1943 г.
[155]Пак там, оп.15, а.е.56, л.63-65. Тирана, 16 май 1943 г.
[156]Пак там, оп.8, а.е.1106, л.130-132. Битоля, 18 май 1943 г.
[157]Пак там, л.133, 134. Битоля, 18 май 1943 г.

са толкова марионетъчни, колкото могат да изглеждат на пръв поглед". Италианско-албанското съжителство се оценява от българския дипломат, като еднакво полезно и обещаващо и за Италия, и за Албания. Това прекрасно се разбирало от всички албанци, "дори и от ония, които сега са нелегални и забягнали по гори и планини. Албанците критикуват и саботират италианците и дори се борят с оръжие в ръка срещу тях, но в тая борба винаги има известни рамки, които никога не се надхвърлят. Както в албанските правителства, така и в албанския обществен живот има нещо изкуствено и същевременно твърде загадъчно и дори непонятно. Тая загадъчност е важно и може би много необходимо защитно средство в борбата за самозапазване на албанския народ. Със своя верен първобитен инстинкт, албанският народ чувствува грандиозността и сериозността на днешния световен конфликт и се страхува да не изгори в него. Оттук и стремежът му да прибягва до всички най-скрити средства, само и само да може да надживее днешната страшна буря. У албанците всичко е изкуствено, престорено, неискрено и дори загадъчно: такова е и италофилството им, такова е и тяхното англофилство или американофилство или съветофилство. Албанците без разлика на политически убеждения и на верски различия, имат една единствена и върховна цел: да минат моста, да се запазят и спасят. Марионетъчното в албанската действителност е застъпено както в правителствата, които се редуват едно след друго на по-големи или по-малки интервали, така и в самото грубо и сиво албанско легално и нелегално катадневие. В правителствата има марионетки, които служат да заблуждават италианците, а в планините има други марионетки, предназначени да заблуждават англичаните, американците или болшевиците"[158].

На 3 юли в Тетово са избити най-зверски богатия местен българин Юрдан Кузманов и цялото му семейство: жена, дъщеря и син[159]. По този повод офицерът за свръзка в Тирана пише с болка и огорчение: "Има хора, които предчувствайки, че ще ги сполети голямо нещастие, са готови да направят всичко, щото то да сполети и другите. Италианската фашистка политика на Балканите е типично изражение на горното. Всякакви средства и начини за подобрение положението на българското население под албанска (италианска) власт на базата на взаимно разбирателство са изключени. Не са деянията на мирните българи, които нарушават реда и сигурността на "империята", а тяхното присъствие в пределите ѝ. И докато "империята" не изчезне от полуострова или българите от пределите ѝ няма да настъпи никаква промяна в положението на българите"[160].

[158]Пак там, а.е.1192, л.57-60. Тирана, 25 май 1943 г.
[159]Пак там, оп.15, а.е.59, л.12. Тирана, 9 юли 1943 г.
[160]Пак там, оп.8, а.е.1194, л.51. Тирана, 14 юли 1943 г.

Преговорите по демаркационната линия

В началото на октомври 1942 г. са определени делегациите, дневният ред и всички процесуални въпроси от страна на Италия и България във връзка с предстоящите преговори по определяне на демаркационната линия в Западна Македония. Начело на италианската делегация е генерал Л. Далмацо, командващ Девета италианска армия, а на българската генерал В. Бойдев, командващ Пета армия[161].

[161]Гоцев, Д. Из документалните записки на о.з. подполковник Вълко Антонов Яначков за териториалното разграничение между България и Италия във Вардарска Македония 1942-1943 г. - В: Македонски преглед, №3, 2004, с.115, 116;

По данни на българските административни власти, извлечени от местните регистри, присъединената към България част от Македония през 1941 г. има приблизително 1 073 061 жители. От тях българи са 625 941, турци, албанци, цигани и др. - 185 457, сърби - 248 663, евреи - 8 000, цинцари и др. - 5 000. - Сирков, Д. Българският национално-териториален проблем по време на Втората световна война. В: Българската народност и нация през вековете. Материали от научна конференция. Ч.2. София, 1988, с.132.

По сведения на Географския институт цялата територия на югославската част от Македония (без Срумишко) е 22 085 кв. км, а частта от Западна Македония, присъединена към Албания, е 3 842 кв. км. - ЦДА, ф.258к, оп.2, а.е.3499, л.1. София, 28 януари 1942 г.

От Охридската околия на бивша Югославия отвъд демаркационната линия под италианска окупация при албанска администрация остават 38 селища. В тях населението е изцяло българско. Само около 1%, т.е. няколко семейства са албанци или турци. Единственото селище, където няма българи - това е край манастира "Св. Наум".

Положението на българското население в Охридско отвъд демаркационната линия е сравнително търпимо, с изключение на големите затруднения и лишения от стопанско и материално естество. Албанската пропаганда, следствие липсата на местни албанци, не намира изходни точки за развитие, поради което не дава резултат. - АМ, ф.Областна дирекция Битоля, л.335. Битоля, 5 септември 1942 г.

Стружко се състои от 44 селища. В тях българското население е компактна маса и възлиза на около 63%. Албанското и мюсюлманското население възлиза на около 31%, а власите са 6%. По сведения на Областната дирекция в Битоля положението на българите под италианска окупация е търпимо, но е необходимо да се подпомогне изхранването му в края на зимата и през пролетта. В Стружко албанската пропаганда е доста дейна и при провеждането си има пълната подкрепа и съдействие на италианците. Откриват се албански училища в Струга - основно и търговско. На българчетата, учили през предходната година в Охрид, Ресен и Битоля, се забранява повече да учат там. Молбите да се отмени това решение не са уважени. Нещо повече, около 300 българчета са записани в албански училища. - Пак там, л.346. Битоля, 16 септември 1942 г.

В Галичко българското население е компактно и представлява около 67% от цялото население. В Дебърския край българите са около 41%, а албанците около 40%. В Гостиварско българското и албанското население е почти по 50%. Положението на населението не е добро. Поради планинския терен в района земеделието е слабо развито, затова и населението в голямата си част е "печалбарско". Изключителните условия затрудняват гурбетчийството, поради което населението е принудено да се изселва. Освен това друга причина за този процес е върлуването на разбойнически банди "качаци", както и на албански националистически чети от привърженици на Зогу, които тормозят, отвличат и ограбват преди всичко българското население. - Пак там, л.331, 332. Битоля, 5 октомври 1942 г.

Информация за предстоящите в Тирана българо-италиански преговори по демаркационната линия своевременно е предадена на германската легация в София[162]. Във връзка с преговорите началникът на българския щаб на войската отправя молба да бъде предоставена една карта с описание на Виенската линия. Спазвайки изричното указание на фон Рибентроп да не взема отношение по българо-италианския спор за демаркационната линия, Бекерле моли за указание по този въпрос[163].

На 15 октомври на германския военен аташе в София е съобщено от щаба на войската, че италианците поставят нови искания, за да започнат преговорите по граничната линия. България била изтеглила намиращия се западно от Горно село пост. Сега станало известно, че преди да започнат преговорите, италианският командващ в Албания заявил, че българите трябва да изтеглят допълнително и своите постове от хребета на Коджа Балкан до мястото на техните зимни позиции от миналата година[164].

България е неприятно засегната от факта, че преди започването на преговорите се поставят нови искания. В София имало мнение да се отклони искането на италианците, дори и да не му се отговори.

Ако се изпълнело новото италианско искане, мината с хромни залежи "Езерина", експлоатирана от фирма "Круп", щяла да остане на албанска територия. На тази мина, от особено значение за германската военна индустрия, досега винаги е имало български пост[165].

На запитването на германския военен аташе в София до командването на Вермахта дали може да удовлетвори желанието на началника на щаба на българската войска за предаване на една карта с Виенската линия е

Положението на българското население отвъд демаркационната линия с Албания достатъчно точно се илюстрира от доклада на областния училищен инспектор на Битоля К. Църнушанов. Всеки ден през границата към Охрид преминават със и без разрешение изгонени хора, едва сварили да вземат някаква покъщнина. Времето щяло да покаже "дали българската държава прави добре дето търпи това варварско проявление към българите отвъд или трябва да счете предизвикателствата за достатъчни, за да протестира енергично и да се организира още по-енергично, по един или друг начин защитата на тия българи". - ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1067, л.194, 195. Битоля, 10 октомври 1942 г.

[162]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182126. Sofia, 7.X.1942; На 8 октомври 1942 г. германският военен аташе Х. Брукман осъдил пред Жидовец италианската политика на Балканите с най-остри думи. В отговор на това Жидовец запитал, има ли нещо вярно в твърдението, че през пролетта на следващата година се очаква Италия да сключи сепаративен мир. - Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, d.138, p.75, 76. 1942. listopad 10. Sofija.

[163]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182121. Sofia, 1.X.1942.

[164]Ibidem, Fr.182128-182129. Sofia, 15.X.1942; Село Горно село се намира на 20 км източно от гр. Призрен. - Попов, генерал-лейтенант Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. Ч.I. Дейност на българското главно командване от 1939 г. до започването на Отечествената война срещу Германия 1944 г. София, 1993, с.130.

[165]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182129. Sofia, 15.X.1942.

отговорено, че "първоначално Виенската линия е била нанесена на карта с мащаб 1:1 000 000 и при пренасянето ѝ върху изпратената в София на 7 октомври карта с мащаб 1:100 000 тя представлява линия с широчина 2 см". Това нанасяне в никакъв случай не можело да бъде тълкувано като окончателно споразумение. Изпратената карта можело да бъде показана на българите и италианците, след като изрично им се подчертае горното.

Изпращайки тази информация в Берлин, Бекерле пита дали външното министерство е съгласно с това, тъй като става въпрос за едно дипломатическо действие и тъй като предаването на картата противоречи с даденото по-рано указание Бекерле да се въздържа напълно в бъдеще по въпросите, свързани с мина "Езерина"[166].

На 19 октомври 1942 г. българската комисия за определяне на демаркационната линия между Албания и България, начело с генерал Бойдев, пристига в Тирана. Комисията започва определянето на линията от север на юг, като италианците настояват границата да започва от връх Св. Илия, който е триграничен пункт. От българска страна се настоява този пункт да бъде окончателно определен в съгласие с германците. Линията източно до Качаник слиза на кота 554, като Качаник остава на българска територия. Италианците приемат всички коти до мината "Езерина". Главният спор е за връх Конярник, на изток от Кичево. От италианска страна се оспорва и връх Вертешка на югозапад от Ресен[167].

На следващо заседание смесената комисия постига съгласие по демаркационната линия от кота Св. Илия до кота 1624 (16 км на изток от Дебърско) и от Охридското езеро, южно от Охрид до старата гръцко-югославска граница при кота 2334. По спорните въпроси е взето решение комисията да се събере отново на 4 ноември в Скопие[168].

Подписването на постигнатото благоприятно за България споразумение се отлага в последния момент поради разногласие по точка втора, за която италианците настояват за своя редакция: "Комисията е единодушна да изтъкне, че характерът на демаркационната линия е изключително военен т.е. без каквото и да е отношение към бъдещите граници между двете страни". Италианският генерал изтъква, че искането за чисто военния характер на демаркационната линия, както и че тя не предрешава въпроса за бъдещите граници между България и Албания, се дължало на натиска на албан-

[166]Ibidem, Fr.182130. Sofia, 17.X.1942; Българската делегация за уточняване на Виенската линия заминава през октомври 1942 г. за Тирана. Според мередавен италиански източник по голяма част от въпросите било постигнато предварително съгласие. - Ibidem, Fr.182142. Tirana, 26.X.1942.

[167]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.40, л.176. Тирана, 21 октомври 1942 г.

[168]Пак там, а.е.41, л.1. Тирана, 24 октомври 1942 г.

ското правителство, което изглежда иска да остави въпроса за границите открит[169].

На 26 октомври 1942 г. завършва първото заседание на българо-италианската гранична комисия. От работата в комисията става ясно, че италианците не ще отстъпят от заетите територии в западната част на Македония и градовете Тетово, Гостивар, Кичево, Дебър и Струга ще останат под албанска власт. Това е и причината официален протокол за проведените преговори да не се подпише[170].

На 28 октомври 1942 г. българският пограничен пост №3 започва изграждането на своя зимен заслон на 8 км североизточно от Тетово. В същото време в Тетово се появил един взвод италиански пехотинци, водени от лейтенант, който поискал незабавно освобождаването на този пост, тъй като по неговите думи, принадлежал към италианска територия. Българският офицер съобщил, че изпълнява заповед. Въпреки това, след известно време италианците откриват огън, на който по заповед българите също отговарят. И двете страни дават по няколко жертви, има и ранени.

Поведението на италианците в момент, когато се водят преговори за установяване на демаркационната линия, отново засилва напрежението в българо-италианските отношения[171].

По информация на главния секретар на външно министерство Д. Шишманов, предадена на Бекерле, преговорите в Тирана довели по повечето от въпросите до споразумение. Различия в мненията съществували само по някои точки[172].

По отношение на демаркационната линия от пункт 1624 до Охридското езеро не е постигнато съгласие. Италианците предлагат да отстъпят един планински терен югозападно от Гостивар. Това обаче не е прието, тъй като този район е населен само с албанци и тази отстъпка би утежнила защитата на демаркационната линия от българска страна. Източно от Кичево италианците претендират за един район с 18 български села с около 6 000 жители. Българското правителство отказва да отстъпи този район на италианците, тъй като това е чисто български район. Североизточно от Охрид италианската делегация предлага Виенската линия да бъде изместена на около 10 км напред в българския район. Българското правителство отхвърля и това предложение, тъй като по принцип не желае да допусне такава голяма промяна на Виенската линия и поради това, че намиращите се в този район

[169]Пак там, л.2. Тирана, 24 октомври 1942 г.
[170]Гоцев, Д. Цит. съч., с.121.
[171]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.18244-182145. Sofia, 31.X.1942.
[172]Ibidem, Fr.182147. Sofia, 4.XI.1942.

гори са нужни за населението на Охрид и Ресен[173]

Италианското правителство поискало в протокола да се приеме един член, в който специално се изтъква, че установената сега демаркационна линия има изключително военен характер и в никакъв случай не предрешава установяването на бъдещата граница между двете страни. Българското правителство отказва да приеме този член. Определено е следващият кръг от преговорите да продължи на 7 ноември в Скопие[174].

Във връзка с демаркационната линия граф Маджистрати предава във външно министерство, че по изричното желание на дуче е дадено нареждане на италианската делегация да включи и района на Пещани на юг от Охрид в българска територия, така както е било уговорено по време на посещението на министър-председателя Б. Филов в Рим предишната година. Тази поправка обаче трябвало да стане едва след постигане на споразумение по всички други въпроси във връзка с демаркациионната линия[175].

Смесената българо-италианска комисия за определяне на демаркационната линия между Албания и България се събира отново в Скопие и провежда заседания от 8 до 26 ноември 1942 г. От италианска страна е поискано Кичевския и Брежанския сектори да се разглеждат като едно цяло. Очевидно идеята е да се създаде възможност за компенсации между тия два сектора. Българската изходна позиция по целия сектор от кота 1096 до Охридското езеро е заетата от българските войски линия. При така поставените искания в Албания попадат 14 села, които според статистиката са с преобладаващо българско население от около 5 000 души, както и с. Брежани с околните гори, от които се продоволстват Охрид и Ресен[176].

Италианската теза е аргументирана с топографския принцип – да се следват най-високите върхове и била, както и с нуждата да се даде повече въздух на Кичево. Всъщност истинските им съображения са повече стратегически. Те искат да заемат на всяка цена връх Конярник, а в Брежанския сектор – да навлязат дълбоко по билото на Плакенската планина, за да държат в клещи Охридския простор[177].

Българската теза изтъква етнографския принцип: населението в областта е българско, приобщено е вече политически, административно и стопански към България и интересите му налагат оставането му на българска територия. Отделянето на чисто български села и присъединяването им към

[173]Ibidem, Fr.182148-182149. Sofia, 4.XI.1942.
[174]Ibidem, Fr.182149. Sofia, 4.XI.1942.
[175]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.342, 343. София, 7 ноември 1942 г.
[176]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.45, л.99, 100. София, 14 декември 1942 г.
[177]Пак там, л.100. София, 14 декември 1942 г.

Албания ще създаде смут сред българското население край границата и ще има за последица нови инциденти. Като се има предвид режимът на преследване, на който са подложени българите в Албания, с нищо не би могло да се оправдае пред българското обществено мнение отстъпването на чисто български населени места на Албания[178].

На 17 ноември 1942 г. граф Маджистрати съобщава във външното министерство, че в общи линии при преговорите в Скопие щяло да бъде постигнато съгласие, обаче италианската делегация получила категорични инструкции от генерал Далмацо да не отстъпва по въпроса за демаркационната линия при Кичево. Българското предложение линията да мине през долината било неприемливо, понеже създавало възможности за военни инциденти. Ето защо линията трябвало да мине по билото. Италианците се отказвали от предложената компенсация в северната част на пограничната територия. Що се отнася до повдигнатия въпрос за отстъпване на територия при Охрид, италианците смятали въпроса за лесно уредим.

След информацията на граф Маджистрати Б. Филов инструктира генерал В. Бойдев по телефона, че ако италианците много настояват за изменение на демаркационната линия при Кичево, българската делегация да отстъпи, обаче срещу съответни компенсации при Охрид. Българската делегация да не скъсва преговорите, ако италианците се покажат неотстъпчиви, а да остави тази инициатива на противната страна[179].

Временното прекъсване на преговорите в Скопие е поискано от българска страна. Министър-председателят Б. Филов изказал пред Бекерле своята надежда за германска подкрепа пред италианците. В изпълнение на инструкция от Берлин легацията обаче се държи напълно резервирано по въпроса за българо-италианските преговори[180].

Италианската делегация все още се намира в Скопие, когато междувременно започват разговори по същия въпрос между Б. Филов и италианския пълномощен министър[181]. На срещата е уговорено окончателно споразумение за Кичевския и Брежанския сектори. В Кичевския сектор се възприема италианската линия, като по този начин девет села с около 2 700 души минават в Албания, а пет остават в България. В замяна италианците отстъпват

[178]Пак там, л.101. София, 14 декември 1942 г.

[179]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.345. София, 17 ноември 1945 г.; На 17 ноември 1942 г. Филов е записал в дневника си, че преговорите, които се водят с италианците за демаркационната линия, рискуват да пропаднат. В участъка срещу Кичево били направени доста отстъпки, но италианците искали повече, макар населението в този участък да е чисто българско. - Филов, Б. Цит. съч., с.540.

[180]NAUS, T 120/244, R.1, Fr.182167. Sofia, 21.XI.1942.

[181]Ibidem, Fr.182176. Sofia, 22.XI.1942.

с. Голямо и Мало Църско с население около 1 800 души[182].

Третото заседание на смесената българо-италианска комисия се провежда от 11 до 30 март 1943 г. отново в Тирана със задача да установи останалата част от демаркационната линия, включително и през Охридското езеро[183].

На 17 март с телеграма до министър-председателя генерал Бойдев съобщава, че отказва да подпише протокола, "защото италианците смятат демаркационната линия по самия бряг на Охридското езеро, без да дадат да се използуват водите". При такова положение населението щяло да е подоволно да остане под албанска власт, за да лови риба, отколкото да мине към България, без да може да влиза в езерото. Бойдев моли за инструкции дали да подпише при такива тежки условия[184].

Със следваща телеграма до Б. Филов генерал Бойдев предлага от българска страна да се иска една четвърт от водната площ на езерото, пропорционално на българския бряг. Това становище е било застъпено от него, но е отхвърлено от представителя на италианския министър на външните работи[185].

Италианците отново бавят, този път с аргумента, че нямат инструкции от Рим. В отговор на това Бойдев предлага на Филов в случай, че италианците откажат да разискват, преговорите в Тирана да се прекъснат, а българската делегация да си замине[186].

Неотстъпчивостта на италианците по въпроса за Охридското езеро ангажира и пълномощния министър Д. Караджов. Българското становище е изложено подробно на министър Л. Пиетромарки. Той моли работата по приемането на сухопътната демаркационна линия да продължи, "като делимитацията на водите на Охридското езеро се извърши в най-скоро време заедно със свързания, според италианското становище, с него въпрос за право на риболов в полза на България и хидравличните постройки, резервирано за Албания".

С това, според Караджов, въпросът за определяне на делимитационната линия нямало да бъде предрешен. Пиетромарки моли за няколко дни отсрочка на преговорите, за да съгласува въпроса с мненията на специалистите и албанското правителство. Изказва и лично мнение, "че риболовът не трябва да бъде ограничен само във водите на езерото под български суверенитет, а да се извършва съгласно специална спогодба дори извън тези води"[187].

[182]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.45, л.101, 102. София, 14 декември 1942 г.

[183]Гоцев, Д. Цит. съч., с. 122.

[184]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.50, л.176. Тирана, 17 март 1943 г.

[185]Пак там, а.е.51, л.58. Тирана, 19 март 1943 г.

[186]Пак там, л.86. Тирана, 21 март 1943 г.

[187]Пак там, л.103. Рим, 23 март 1943 г.; л.115. Рим, 24 март 1943 г.

Следващият ход на италианците е да съобщят в смесената комисия, че въпросът за демаркационната линия в Охридското езеро е отнесен до италианския пълномощен министър в София и не може да се разисква в Тирана. Предлагат още да се подпише отделен протокол за приключването на работата относно участъка "Св. Илия" – кота 1044 със забележка, че окончателният протокол може да се подпише само след като се уреди въпроса за Охридското езеро[188].

На 26 март Пиетромарки съобщава на Караджов, че италианското правителство настоява за подписване на протокола за демаркационната линия от смесената комисия в Тирана и е съгласно с желанието на българското правителство незабавно да се пристъпи към разрешаване на висящите въпроси, засягащи Охридското езеро.

Сухопътните граници на клина при Охрид, върху който италианското правителство е признало суверенитета на България, били вече уточнени. За уточняване остават три въпроса: 1.Определяне на съответните водни повърхности като част от демаркацията, без това да предрешава точното определяне на границата; 2.Уреждане правото на риболов от крайбрежното население; 3.Признаване правото на Албания да разполага с водите на Охридското езеро за построяване на водноелектрически съоръжения[189].

По-късно на същия ден Караджов развива българското становище пред Пиетромарки, началника на отдела за Албания и юрисконсулта на Министерството на външните работи. Българското становище за пропорционално определяне на ползваните от България води да стане на базата на пропорционалното владеене на бреговата ивица е възприето по принцип. Обещан е и бърз отговор[190].

Същия ден надвечер третият секретар на легацията в Рим Петър Увалиев предава по телефона в София текста на проектоспогодбата: "Италобългарската комисия определя като временна демаркационна линия върху Охридското езеро следната: От точката, в която демаркационната линия северно от Охрид допира брега на езерото, следва перпендикуляра на средната линия на езерото до средата с тази последната; следва средната линия до точката на срещата с перпендикуляра, тръгващ от точката, в която демаркационната линия, южно от Охрид, допира брега на езерото; следва този перпендикуляр до казаната точка.

Правото на риболов от българска страна ще се извършва върху българските води, ограничени от гореказаната линия.

[188]Пак там, л.58. Тирана, 24 март 1943 г.
[189]Пак там, а.е.52, л.5. Рим, 26 март 1943 г.
[190]Пак там, а.е.51, л.136. Рим, 26 март 1943 г.

Кралство Албания ще има пълното и изключително право да разполага с всички води на Охридското езеро за създаване, използуване на водноелектрически съоръжения"[191].

На 30 март в Тирана е подписан окончателният протокол за определяне на демаркационната линия между Албания и България. По отношение на Охридското езеро за база е възприето пропорционалното начало. Според генерал Бойдев, по този начин едни бъдещи решения ще изхождат от една благоприятна обстановка[192].

По повод подписването на итало-българската конвенция в. "Томори" в броя си от 31 март публикува една благоприятна за България статия. Щастливото приключване на преговорите било доказателство за приятелството, което свързва народите от нова Европа. Същевременно в статията се подчертава, че "споразумението подписано в Тирана има изключително военен характер и не се отнася до бъдещите политически граници на албанската държава; при все това неговото значение е наистина забележително, доколкото то показва съществуващия дух на сътрудничество между Италия и младия български народ"[193].

В следващ брой в. "Томори" отново се връща към Тиранската спогодба. Припомня, че се касае за едно военно споразумение, което определя военно-демаркационната линия между имперската и българската войска. Следователно това бил един договор "с технически характер", нещо което не намалявало значението му, защото показвало духа на приятелство между двата балкански народа[194].

По-друга оценка за българо-италианските отношения в Албания дава офицера за свръзка в Тирана капитан Дудрев. Според италианското схващане, Албания не била застрашена откъм Адриатика. Заплахата идва откъм басейна на р. Вардар. Натам било насочено вниманието ѝ, натам била насочена и подготовката ѝ. Особено ясно се очертало това по време на преговорите по определяне на военната демаркационна линия между България и Албания. За връх Св. Илия и връх Конярник италианците били готови да прекъснат преговорите, ако не им бъдат отстъпени, тъй като тези два върха осигуряват големи стратегически предимства. Въпросът за демаркационната линия през Охридското езеро забавило преговорите с още две седмици. Само лошият ход на фронта в Тунис ги накарал да приемат тя да бъде с временен характер, т.е. ако събитията вземат друг ход, не ще бъде

[191]Пак там, л.135. Рим, 26 март 1943 г.
[192]Пак там, а.е.52, л.26. Тирана, 30 март 1943 г.
[193]Пак там, оп.8, а.е.1190а, л.12. Тирана, март 1943 г.; а.е.1194, л.16. В. "Томори", 31 март 1943 г.
[194]Пак там, а.е.1194, л.17. В. "Томори", 1 април 1943 г.

изненада, ако те пожелаят отново тя да върви по брега на езерото, вместо през него[195].

Целта на всички тези машинации е уж да се защитят интересите на албанците, като в същото време се задоволят стремежите на Италия за все по-дълбоко проникване в Балканския полуостров и създаване на недоволство в българското население срещу държавната власт в България[196].

Още на другия ден след заминаването на българската делегация във в. "Томори" е обнародвано едно съобщение за подписване на споразумението. Това съобщение изглежда е било за някого много неприятно, защото на следващия ден е обнародвано второ, което разяснява какво означава военна демаркационна линия, поне според същия вестник. Всъщност второто съобщение цели да подскаже, че имперските интереси далеч не свършват до тази линия, а се простират някъде по-далеч[197].

Обстоятелството, че в Тирана пребивава българска делегация за подписване на протокол по определяне на военната демаркационна линия между България и Албания, може би е причината българското население под албанска власт да почувства едно временно облекчение от произвола на албанските разбойници ("качаци"). Последното обстоятелство подсказва, че посегателствата над живота, честта и имота на българското население, не са само дело на албанските разбойници, а имат първопричината си някъде по-нагоре[198].

По договор българо-италианската спогодба трябва да влезе в сила от 15 юни 1943 г. По взаимно съгласие обаче датата е отложена за 15 юли същата година, когато части от 15-а пехотна българска дивизия ще заемат с. Пещани и няколко други населени места[199].

* * *

Очакваната промяна в границата след подписването на Тиранското споразумение предизвиква вълна от недоволство сред местните българи. Областният училищен инспектор на Битоля К. Църнушанов в писмо до министъра на народното просвещение дава израз на тези настроения: "Голямата надежда, че ще вървим на запад, за да си възвърнем и другите български места, се счупва за простия българин, който вижда че ние даваме жертви, въпреки че взимаме край брега на Охрид нещичко. Боя се, че нов прилив от

[195] Пак там, л.4-6. Тирана, 10 април 1943 г.
[196] Пак там, л.6. Тирана, 10 април 1943 г.
[197] Пак там, л.6, 7. Тирана, 10 април 1943 г.
[198] Пак там, л.10. Тирана, 10 април 1943 г.
[199] Гоцев, Д. Цит. съч., с.127.

българи-бежанци ще започне и ще нанесе нови болки. Ние се стараем да успокояваме с убеждаването, че това е временно положение. Но фактът, че границата се коригира стратегически и се водят на дребно промени, говори на всекиго, че тука има нещо лошо. Не можем да знаем намеренията на външната ни политика. Навярно друго не е било възможно. Ние ще продължаваме да поддържаме вярата в добрия краен изход за нашата народност под ръководството на нашия мъдър Цар"[200].

След изменението на военно-демаркационната линия между Македония и Албания, селата Челопек, Орландци, Крушица, Рабежин, Дупяни, Колушино, Пътевец, Св. Врач, Речени и Подусел остават на албанска територия. Веднага срещу българското население, на брой около 5 000 души започват актове на терор. Вследствие на него около 2 500 българи напускат родните си селища. Организацията на българите от Кичевската област, към която принадлежат въпросните села, изпраща до началника на царската канцелария Св. Поменов писмо, с което протестира от името на тамошните българи заради това, че правителството е пожертвало българското население от 10-те села, което е било принудено да напусне домашните си огнища. По нареждане на царя секретарят на царската канцелария Балан препраща това писмо до Б. Филов[201].

На 21 април делегация от албанските околии Тетово, Гостивар, Галичник, Кичево, Струга и Дебър, начело със скопския областен директор д-р Раев и придружаващите го Б. Бунев и арх. Б. Огнянов, е приета от министъра на вътрешните работи П. Габровски, а след това и от министър-председателя. Делегацията прави пред Б. Филов обстойно изложение по положението на присъединените към Албания селища, като изтъква, че терорът върху българското население в албанските крайгранични области се е засилил след изменението на българо-албанската демаркационна линия. Пред този терор българското население бяга в Македония. Числото на бежанците след април 1941 се изчислява на 12 000 души. Делегацията настоява пред министър-председателя учредяването на служба за подпомагане на българските бежанци от Албания. Б. Филов обещал да занимае Министерския съвет с въпроса[202].

На 6 юли 1943 г. цар Борис приема на тържествена аудиенция новия италиански пълномощен министър в София Мамели. В речта си Мамели изтъква, че чрез албанско-българската граница Италия и България станали още по-близки. В отговор на това царят казал с фина алюзия, че България също вярва в справедливото уреждане на Европа, за което днес европей-

[200] ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1280, л.16. Битоля, 4 май 1943 г.
[201] Пак там, а.е.1197, л.84. София, 21 април 1943 г.
[202] Пак там, л.84, 85. София, 21 април 1943 г.

ските народи се борят. Българската политическа общественост възприела този пасаж в речта на царя в смисъл, че и в бъдеще остава искането за Западна Македония, където някои райони с българско население остават в Албания[203].

На 14 юли 1943 г. генерал В. Бойдев и генерал М. Мондини подписват в Охрид протокол, в допълнение на протокола, подписан в Тирана на 30 март по определяне на демаркационната линия. Решено е от 15 юли войските на България и Италия да започнат заемането на новата демаркационна линия, както е определено в спогодбата. При всички случаи на неразбирателство между двете погранични власти, въпросите ще се отнасят за разрешение към съответните командири на дивизии, като всички се въздържат да създават инциденти[204].

На 15 юли българската войска начело с генерал Бойдев влиза в село Пещани на Охридското езеро и в останалите села наоколо, които според споразумението с Италия преминават към България. Филов споделил, че България не може да е доволна от тази нова демаркационна линия край Пещани, защото макар селото и да минава към България, все пак остава в Албания район, в който се намират много посеви. За това не се е помислило, когато са водени преговорите. Сега обаче този въпрос стоял на дневен ред. Въобще цялата демаркационна линия не отговаря на националните искания на българите, защото много български краища остават в Албания. Поради това, положението се смята за едно временно решение и в България са уверени, че ще се стигне до по-добро разрешение в бъдеще[205].

[203] Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.175, str.398. 1943. srpanj 12. Sofija.

[204] ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.988, л.88, 89. Охрид, 14 юли 1943 г.

[205] Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.176, str.407. 1943. srpanj 17. Sofija; Филов споделя още и задоволството си от посещението на Македония. Говори за тежкото положение в Костур и че би било добре българската войска да заеме цяла Южна Македония, която още се намирала под гръцка власт и частично под италианска окупация. Това засега за съжаление било невъзможно, защото трябвало да се вземат предвид гръцкото правителство, германско-италианските отношения на Балканите и италианската чувствителност. Българската войска можела много лесно да окупира този район, който е чисто български. Достатъчно било да се изпратят само малки български отряди, за да се поддържа реда. Българската общественост остро коментирала факта, че българската войска още не влиза в Костур. В Южна Македония живеели под гръцко управление все още около четвърт милион българи. Не само, че в тези райони няма българска войска, но нямало и българска управа, забранени са българските училища и църкви. - Ibidem, sv.2, dok.176, str.406. 1943. srpanj 17. Sofija.

3 В КЛОПКАТА НА ВОЕННАТА КОНЮНКТУРА (СЕПТЕМВРИ 1943 – СЕПТЕМВРИ 1944)

На 25 юли 1943 г. Мусолини е отстранен от власт. Въпреки че новото правителство на маршал П. Бадолио прокламира продължаване на войната, Д. Караджов информира външно министерство, че "промяната има за цел да отстрани пречките в лицето на Мусолини и на фашистката партия за търсене контакт с противника, целящ да осигури най-благоприятни условия за Италия"[1].

Оставката на Мусолини прави силно впечатление в Албания. Изказва се предположението, че ако Италия започне преговори за мир, условията след отстраняването на Мусолини ще бъдат по-благоприятни за страната. Същевременно самите албанци са крайно резервирани и се страхуват да не би след изтеглянето на италианските войски, германците и българите да навлязат в Албания[2].

Според месечното разузнавателното известие на щаба на войската военно-политическите събития през юли се развиват под влияние на четири фактора: "руската лятна офанзива на Източния фронт; англосаксонският десант на остров Сицилия; промяната на фашисткия режим в Италия и усилената война на нерви, изразена чрез масовите въздушни нападания, главно върху градовете и цивилното население на Германия и Италия"[3].

В Албания правителството на Е. Либохова, въпреки липсата на авторитет, продължава да ръководи политиката на страната. Кралският наместник генерал А. Париани работи усилено за постигане на пълно разбирателство между италианци и албанци, "като насочва вниманието на албанците извън

[1] ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.60, л.54. Рим, 26 юли 1943 г.; а.е.61, л.104-110. Рим, 31 юли 1943 г.

[2] Пак там, а.е.60, л.87. Тирана, 27 юли 1943 г.

[3] Пак там, а.е.62, л.172. Разузнавателно известие №7. София, 18 август 1943 г.

пределите на Албания, главно към българите". С тази цел посетил Косово, където държал речи против съседите на Албания. Предвиждало се и негова обиколка из българските земи в Албания – Кичево, Дебър и др.

В земите, населени с българско население, течението за автономна Македония е засилено, с което италианци и албанци се стремят да разколебаят духа на тамошните българи[4].

На официалните италиански интерпретации, че Италия ще продължи да се бори и че това, което се е случило в страната има за цел само да подобри положението ѝ, никой в България не вярва. Предполага се, че отстраняването на Мусолини ще даде такъв резонанс в Италия, че по-нататъшната борба ще е невъзможна[5].

Унгарският пълномощен министър в София Юнгерт-Арноти споделил, че след разгрома на Италия Германия ще трябва да се ангажира на много фронтове, защото с излизането на италианците от Далмация, Албания, Западна Гърция ще се образуват навсякъде празни пространства, което може веднага да се използва от неприятеля, а германците не могат да отбраняват. По-нататък унгарският дипломат се пита, какво ще стане, ако България се "отклони". Тогава Унгария, Румъния, Словакия и Хърватско не ще могат да се държат. Арноти нито веднъж не обвинява Италия, а отбелязва, че до днешното положение е довела погрешната политика на Хитлер и Розенберг, националсоциалистическата партия, както и започването на войната против Съветска Русия, което също било голяма грешка[6].

В България има усещане, че положението в Италия няма да се задържи дълго. Ст. Балан смята, че разгрома на Италия е неизбежен и откровено критикува досегашната италианска политика към Хърватско и България. Царят също така разкритикувал италианската политика, както и унгарската срещу Хърватско[7].

На 5 август 1943 г. Жидовец води продължителен разговор с Филов. Очевидно било, че италианците допуснали тежка грешка в разчетите си. Вярвали, че като махнат Мусолини и фашизма ще могат да излязат от войната и да постигнат почетен мир. Днешното положение на Италия е безнадеждно, защото от една страна не може да се съгласи с безусловна капитулация, докато от друга – не е и в състояние да продължи войната. Тази италианска катастрофа била ценен подарък за малките народи, а и за България[8].

[4]Пак там, л.176. Разузнавателно известие №7. София, 18 август 1943 г.

[5]Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945. Svezak 2. Priredila Nada Kisić Kolanović. Zagreb, 2003, dok.191, str.566. 1943. srpanj 27. Sofija.

[6]Ibidem, str.568, 569. 1943. srpanj 27. Sofija.

[7]Ibidem, dok.192, str.575. 1943. kolovoz 12. Sofija.

[8]Ibidem, str.576. 1943. kolovoz 12. Sofija.

До катастрофа в Италия все пак нямало да се стигне веднага. Поради това решителни събития в юга и югоизтока на Европа можело да се очакват някъде към пролетта на 1944 г. Сега една от най-важните задачи била да не се допусне оръжието, с което разполага италианската войска на Балканите, да попадне в ръцете на партизаните и въобще бунтовниците от различни народи. Във връзка с това Филов смята, че най-важната задача на момента е да се ликвидира италианската войска на Балканите. Работата обаче била деликатна поради вътрешното положение в Италия[9].

След промяната в Италия положението в Албания се изостря. Чети от всички оттенъци – комунисти, националисти, привърженици на Зогу, както и разбойнически банди се обединяват за общи действия и обграждат столицата. Сборният им пункт е около град Круя, свързан символично с героичните борби на Скендер бег срещу османското нашествие, където заседават и възнамеряват да образуват временно албанско правителство, което да провъзгласи независимостта на страната и да даде знак за обща борба против италианците. В отговор но тези действия италианското командване докарва нови войски в Тирана[10].

От 5 август 1943 г. с указ на кралския наместник цялата територия на кралство Албания се обявява за военно-оперативна зона с всички произтичащи от това последствия относно наказателния закон[11].

В редовния си доклад българският царски офицер за свръзка при италианското главно командване в Албания съобщава в София, че началник-щабът на Девета италианска армия му съобщил "една доста радостна вест". Ако тя се реализира, най-деликатният въпрос в българо-албанските отношения щял да се разреши. Според италианския офицер следвало да се очаква в най-скоро време, че "и малкото българи останали вън от пределите на майката-родина ще се приобщят към нея". Това според капитан Дудрев показвало, че "Мусолини, който искаше да мине за голям приятел на българите е бил най-големият им неприятел в същност"[12].

Слухове, в които е замесена България, се разпространяват и в Гърция. От германска страна се твърди, че български войски навлезли в Албания и заедно с германските войски заели Дурацо, Тирана и пр. Това споделил директорът на "Дойче Нахрихтен" пред българския аташе по печата. Същевременно се изтъква, че българите били най-верните съюзници на Германия. Тенденцията според пълномощния министър К. Вачов е явна: "да се

[9]Ibidem, str.576, 577. 1943. kolovoz 12. Sofija.

[10]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.60, л.123, 124. Тирана, 30 юли 1943 г.; а.е.61, л.129. Тирана, 5 август 1943 г.

[11]Пак там, а.е.61, л.126. Тирана, 5 август 1943 г.

[12]Пак там, оп.8, а.е.1194, л.57. Тирана, 5 август 1943 г.

въздействува на италианците и същевременно да се сплашат гърците"[13].

На 9 август щабът на войската информира външно министерство, че положението на българите в Преспанско се е влошило. Албанското правителство набирало новобранци – младежи от 21 до 23 години. Не желаейки да служат в албанската армия, 22 души българи избягали в Ресен, където останали въпреки заплашителните писма от комунистите-четници[14].

На 10 август, в навечерието на поредната среща с Хитлер, цар Борис споделя с Филов безпокойството си да не се поиска от България по-голямо участие. Уточнява се да не се приемат повече ангажименти. Филов не допуска, че ще се иска повече, тъй като германските войски били влезли вече в Струга и отивали към Дебър. Според Филов, германците трябвало да дадат свободата на албанците. Царят възприема тази идея и щял да се опита да я внуши при разговорите си в Германия[15].

След завръщането си от Германия цар Борис споделя, че "не е никак доволен от сегашното си пътуване". Всъщност според Филов нямало причини за толкоз песимизъм. Германците поискали две български дивизии да бъдат разположени в Северна Гърция и евентуално Албания със задача да пазят тила на германските войски в Гърция и по албанското крайбрежие[16].

Събитията в Италия дават отражение не само в стара Албания, но и в територите на бивша Югославия с компактно българско население, които са под италианска окупация при албанска администрация. Поради усложненото положение в Албания от началото на август германски войски започват да се съсредоточават по албано-българската демаркационна линия, държейки изчаквателно поведение. Такива войски има в Кумановско, Скопско, Прилепско, Битолско и Охридско. Същевременно германската разузнавателна служба, която е в контакт с албанските водачи, ги приканва към

[13]Пак там, оп.15, а.е.61, л.159. Атина, 9 август 1943 г.

[14]Пак там, л.168. София, 9 август 1943 г.

[15]Филов, Б. Дневник. София, 1990, с.599.

[16]Пак там, с.601; За плановете на цар Борис след завръщането му от Германия интересна подробност споделя хърватският пълномощен министър в София Вл. Жидовец. На 16 август 1943 година цар Борис приема хърватския дипломат във връзка с окончателното му отпътуване от страната. Връчен му е Великият кръст на ордена за гражданска заслуга. След церемонията царят споделя за плановете на правителството да лансира отново в политиката Ив. Михайлов. Пред хърватския дипломат е обрисуван план за сътрудничество на база присъединяването на цяла Западна Македония към България. Според Жидовец царят искрено вярвал, че разгрома на Италия дава възможност за това при осигуряване поддръжката и на ВМРО. От съдържанието на разговора Жидовец прави извода, че в него се крие "важно поръчение както за Павелич, така и за Ванчо Михайлов". Смъртта на българския монарх очевидно прекъсва развитието на тази инициатива. – В. "Днес", бр. 997 от 17 август 1943 г.; Kisić-Kolanović, N. Ivan Vanča Mihajlov: makedonski revolucionar uskraćen za domovinu i korijene. In: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, №1, 2002, str.125, 126.

успокояване на страната с обещанието за едно благоприятно разрешаване на въпроса за албанската независимост и свобода[17].

В доклад до министър-председателя представителят на външно министерство в Битоля разглежда ситуацията в Албания след отстраняването на Мусолини и отражението на тези събития върху съдбата на българското население там. Д. Димитров оценява, "че следваната в Албания политика на толериране, на приобщаване – често в наша вреда – и усилията на задоволяване, както и големите италиански материални жертви, са претърпели пълно и окончателно фиаско"[18].

Албанската общественост открито манифестира, че Италия военно и политически е вън от строя, че е въпрос на седмици нейната капитулация и че Оста политически и военно вече не съществува. В резултат на това Германия губела войната. С оглед на това положение албанската общественост се намира в "изчаквателно" положение и се въздържа от крайни решения. Германската разузнавателна служба оказвала силен политически натиск върху албанските водачи, но същевременно се очаква в близко бъдеще англо-американските войски да дебаркират на източното крайбрежие на Адриатика. Все пак в Албания си дават ясна сметка, че и след капитулацията на Италия и след изтегляне на италианските окупационни войски от Албания Германия пак ще остане за известно време господар на Балканския полуостров, поради което за нейните военни и политически интереси трябва да се държи сметка[19].

Считайки Албания за особено невралгична точка на Балканите, особено при демонстрираната италианската безпомощност, германското разузнаване от месеци развива в страната "тайно една политическа дейност, покриваща се с разбиранията за албанската независимост и противоречаща на италианските интереси". Тази дейност на германските разузнавателни служби в момента била засилена с обещания за независимост в настоящите граници и при условие за сътрудничество[20].

Разбирайки деликатността на положението и в очакване на една германска декларация за албанската независимост, албанската общественост се опитва да играе не само на англо-американската, но и на германската карта, с оглед най-вече на получените чрез Италия териториални придобивки, още повече, че косоварите, които са пряко засегнати, вземат дейно участие в албанския политически и обществен живот[21].

[17]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1280, л.69-71. Битоля, 14 август 1943 г.

[18]Пак там, а.е.1106, л.147. Битоля, 17 август 1943 г.

[19]Пак там, л.148, 149. Битоля, 17 август 1943 г.

[20]Пак там, л.149. Битоля, 17 август 1943 г.

[21]Пак там, л.150. Битоля, 17 август 1943 г.

Във връзка със събитията в Италия и отражението им в Албания германците веднага реагират със съсредоточаване на войски и материали по албано-българската демаркационна линия. През Македония навлизат германски въздушни войски, които заемат летищата в Албания. Според оценка на германското разузнаване наложително било заемането и на някои важни стратегически пунктове. Това обаче още не е предприето, "за да не се дразни италианската чувствителност и мнителност по отношение на Албания" и за да не се ускори италианското решение за капитулация[22].

От германска страна се показва голяма загриженост за Адриатическото крайбрежие и Северозападна Гърция, които не са укрепени сериозно. Италианските войски са деморализирани и на тях не може да се разчита при евентуален англо-американски десант. С не много големи усилия съюзниците бързо можѐли да проникнат до Охрид и Скопие, "поради което е необходимо час по-скоро да бъдат тампонирани тия посоки към крайбрежието, ако на него за късо време не биха могли да бъдат направени укрепления в по-голям мащаб". Във връзка с това германската разузнавателна служба счита, че от българска страна трябва да има около Прилеп поне още две дивизии в резерв, ако се наложи на сегашните две дивизии в Македония да действат[23].

Към горните аргументи Д. Димитров прибавя и обстоятелството, че Македония с хромовите си руди е един извънредно важен обект за германската военна индустрия - единственият в Европа, на когото могат да разчитат, тъй като хрома, който получават от Турция е в незначително и несигурно количество[24].

Понастоящем в Македония във връзка със събитията в Италия сред населението и по-голяма част от чиновничеството съществувала "една психоза, че сега е моментът ние да заемем останалите под чужда власт български земи, като вземем по-дейно участие". Тези настроения се забелязват от германската разузнавателна служба и в тях се създало впечатлението, че българското население в Македония няма търпение за едно по-дейно участие във войната за освобождението на поробените братя[25].

Предвид неясното положение и вероятността Италия да напусне лагера на Оста, както и неминуемото двувластие и хаос, които ще настъпят в Албания и от друга страна, значението на Албания с оглед на отбраната на Балканите, от германска страна е съобщено поверително на българския консул в Тирана Хр. Минков, че се вземат мълчаливо всички необходими предвари-

[22]Пак там, л.150, 151. Битоля, 17 август 1943 г.
[23]Пак там, л.151. Битоля, 17 август 1943 г.
[24]Пак там, л.151, 152. Битоля, 17 август 1943 г.
[25]Пак там, л.152. Битоля, 17 август 1943 г.

телни мерки за отбраната на албанските брегове и поддържането на реда в страната. Като първа мярка е предприето заемането и приспособяването на албанските летища за действия от голям мащаб. За тази цел от известно време в страната пребивавали 3 000 германски специалисти от въздушните войски. Пилоти и самолети обаче все още нямало.

В Албания, според българския дипломат, цари привидно спокойствие. Положението е сериозно, но не трагично. Всичко е в зависимост от положението в Италия и Средиземно море. Българите в Албания очаквали с нетърпение българска окупация[26].

По сведения на областния директор в Битоля в селата на Преспанско, Стружко и Охридско отвъд демаркационната линия "почти няма италиански войскови части". Това обстоятелство дава възможност на нелегалните чети да действат безпрепятствено по българските села. Под предлог, че ще се борят за свободата на Македония насилствено били мобилизирани местните български младежи[27].

Вследствие на хаоса в Албания, положението на българското население зад демаркационната линия е критично. Българите са в недоумение какво да се прави и накъде да се обърнат. Албанските административни и общински власти от селата са се оттеглили в Струга, оставяйки цялата местност, наречена Дебърца, в пълно безвластие. С това албанците постигат двойна цел: "да покажат на нелегалните, че им оставят свободна за действие тази част, а от друга страна да могат да покажат на германските войскови части, които влизат в Струга, че в този край българското население е комунистическо, за да накарат германците да предприемат репресивни мерки спрямо него и да обезверят и обезкуражат българското население"[28].

Без подкрепа на практика съдбата на българското население е оставена на произвола на нелегалните чети начело с Петър Пирузев и неговите другари, които пропагандират "своята акция като борба за свободата на Македония и даже изричат присъди против някои, които не са техни съмишленици". Така например "един добър по-стар българин, Неде Велянов от с. Слатински чифлик, се осмелил да им противоречи и им казал, че не може да разбере за каква автономна Македония се борят те заедно със сърби, които до вчера, докато беше Македония под сръбско, никога не са обелили зъб и не са се заемали за такава борба, за автономна Македония". Нелегалните групи издавали и мобилизационни покани, подписани от П. Пирузев, с които насилствено се мобилизират по-младите и способни да носят оръжие

[26]Пак там, оп.15, а.е.62, л.146. Тирана, 21 август 1943 г.
[27]Пак там, оп.8, а.е.1280, л.73. София, 21 август 1943 г.
[28]Пак там, а.е.1106, л.160. Битоля, 24 август 1943 г.

мъже[29].

След пристигането на някои германски части в района българското население в Струга се окопитило и желае да види подобряване на своето положение и освобождаване от тормоза и малтретиранията от страна на албанските власти и от увлеченията на комунистическите чети[30].

Наблюдавайки от Белград, българският генерален консул Ст. Шопов констатира, че тежестта на политическите и военните интереси на Балканите са съсредоточени върху Албания и нейното крайбрежие. Германските власти в Белград смятали, че "именно там трябвало да се очаква ударът, който щял да бъде насочен от страна на англо-американските сили и който щял да реши политическото и военно положение на Балканите"[31].

Албанските въстаници, според някои германски сведения – няколко десетки хиляди, очаквали Италия скоро да бъде разгромена. След заемането от страна на англо-американците на южните италиански области, оттам, а именно от района на Бриндизи – Бари, щели да извършат десант на албанското крайбрежие[32].

В самата Албания било забелязано напоследък засилване на движението на бившия крал Зогу. От друга страна станалите в Кайро разговори между Зогу и националистическия водач Фан Ноли, създавали сред албанците впечатление, че Англия ще подкрепи стремежа им към самостоятелност. Вследствие на това въстаническото движение получава нов тласък. Около Дебър голям брой въстаници се готвели да се съединят с намиращите се северно от Тирана подобни групи[33].

Въобще албанците, преизпълнени с желание да се освободят от италианското владичество, са готови да прибягнат към всякакви средства. В своето мнозинство албанското население било добре настроено към германците, но трябвало да се отчита и неговия манталитет. Албанците били свикнали лесно да се приспособяват към събитията и да държат винаги с по-силния. Поради това, "в случай на съюзнически десант на албанското крайбрежие би трябвало да се смята, че албанците ще съдействат само на германските сили и то дотогава, докато са убедени в надмощието на германската отбрана над англо-американските сили"[34].

Все пак на албанците могло да се разчита, ако от германска страна се направят някои обещания относно бъдещата самостоятелност на Албания

[29]Пак там, л.160, 161. Битоля, 24 август 1943 г.
[30]Пак там, л.161, 162. Битоля, 24 август 1943 г.
[31]Пак там, а.е.1239, л.48. Белград, 26 август 1943 г.
[32]Пак там, л.48, 49. Белград, 26 август 1943 г.
[33]Пак там, л.49. Белград, 26 август 1943 г.
[34]Пак там, л.50. Белград, 26 август 1943 г.

и особено относно нейното разширение за сметка на Сърбия в областта Косово. С това щели да се предвардят някои евентуални английски предложения, още повече че очевидно те не могат да съдържат клаузи в ущърб на Сърбия[35].

За разлика от официалната власт в София представителите на бежанските братства от неосвободената част на Македония реагират незабавно. На 1 септември 1943 г. областният директор на Скопие д-р Д. Раев изпраща на министър-председателя Б. Филов "за сведение" едно изложение до Адолф Хитлер, подписано от председателите на Тетовско-Гостиварското, Дебърско-Кичевското, Стружкото и Галичко-Реканското братство, както и от представителя на бежанските братства от гръцка Македония[36].

В изложението се припомня, че след разгрома на Югославия и Гърция, западната част на Македония, с 280 000 жители, в преобладаващата си част българи, включваща околиите Тетовска, Гостиварска, Дебърска, Галичка, Кичевска, Стружка, части от Охридска и Ресенска (Преспанска) е попаднала "под ново още по-тежко робство – под владичество на албанци, с които българите от тия краища, които представляват болшинството, векове с пушка в ръка са отстоявали своя живот, чест и имот", а околиите Леринска, Кайлярска, Воденска и Енидже-Вардарска с около 400 000 българи са останали под гръцко административно управление[37].

В документа се подчертава, че след като италианската власт не се е оказала достатъчно силна да въведе ред и подсигури спокойствие в окупираните от нея части от Македония, македонските българи са единственият елемент на сигурност в района. Поради всичко това "и в интерес на по-доброто осигуряване на германската въоръжена сила от крайбрежния Адриатически вал и с цел за спестяване на излишни жертви, налага се бързото въвеждане на българска военна и административна власт в поменатите околии, както и обезоръжаването на всички албанци и гърци андарти". С един такъв акт, завършва изложението, ще се даде възможност на многохилядните бежанци да се завърнат по своите родни огнища[38].

На 2 септември Минков съобщава от Тирана, че "чисто българското село Гломбочане на Преспанското езеро от 52 къщи с около 500 души население" е било изцяло изгорено от италиански войски, които преследвали албанска чета. Покрай опожаряването италианците оплячкосали всичко и населението е останало без храна. Населението моли настоятелно за помощ, най-първо за храна и пари, за да възстанови жилищата си преди зи-

[35]Пак там, л.50, 51. Белград, 26 август 1943 г.
[36]Пак там, а.е.1197, л.41. Скопие, 1 септември 1943 г.
[37]Пак там, л.41, 42. Скопие, 1 септември 1943 г.
[38]Пак там, л.42. Скопие, 1 септември 1943 г.

мата. От своя страна българският консул в разговор с висшето италианско командване моли да се пощадят българските преспански села в Албания, "тъй като населението е най-мирното и не участва във въстанически акции на албанците срещу италианците"[39].

По сведения на генералното консулство в Тирана италиански войски са опожарили и селата Никифорово и Леуново. Цяла Албания е обхваната от вълнения. Най-несигурно е в областта Дебърца, Галищник, Гостивар, Кичево, Тетово, където вървлуват големи чети, като тази на Цен Елес, брояща 600 души и много други, в които има сръбски офицери ренегати, българи, власи, евреи и др. Между Дебър и Тетово съобщенията са прекъснати. Властта е безсилна. Чети от "комунисти и разни други" се движат необезпокоявани из целия район и тормозят главно българското население. Въобще положението на българското население е тежко. Подложено на тормоз от страна на четите, "убивано, ограбвано от разбойници, крадци и незащитено от никаква власт". Албанската власт не съществува, италианската е проблематична.

Генералното консулство, взело присърце интересите на българското население, прави всичко възможно за неговата защита пред италианското командване[40].

В следваща телеграма Минков дава по-релефна картина на положението в Албания. Четите на бунтовниците стават все по-дръзки. Действат главно в зоната на Дурацо, Тирана, Буреле, Пишкопея и Дебър с цялата околност. Привидно спокойствие, ред и власт има само в градовете и в близките до тях села. Извън тях "царува безвластието и терора на въстаниците, на башибозуците и на обикновените разбойници и крадци. Като се прибави към всичко това и всеобщата омраза на албанците към италианците, и тяхната ксенофобия и пробуждащата се ненавист на мюсюлманите (главно в масата в Дебърско и областта Струга) против православните, картината е пълна. Яка им душа на българите, останали под албанска власт".

Такова е положението в Албания, която е пред въстание с оглед на събитията в Италия и в Средиземно море. На този фон английската пропаганда се шири ежедневно, "като самите албанци със своята политическа наивност, смятат и вярват, като че ли Албания е център на Европа и като че ли англо-американците воюват, за да създадат Велика Албания"[41].

[39]Пак там, оп.15, а.е.63, л.98. Тирана, 2 септември 1943 г.
[40]Пак там, а.е.64, л.72. Тирана, 8 септември 1943 г.
[41]Пак там, л.31. Тирана, 9 септември 1943 г.

Българският въпрос в Албания след капитулацията на Италия

Още по време на съюзническия десант в Италия Германия прави усилия да увеличи военната си ангажираност в Европейския югоизток. Причините за това са главно две: опасността от евентуално нахлуване на англо-американските сили на Балканите, както и страхът от разрастващата се съпротива, обхващаща все повече райони. Макар и увеличени, особено след капитулацията на Италия, германските сили не са достатъчни, за да покрият застрашените територии и затова, особено в Сърбия, се прибягва наред с военните и към политически мерки. Правят се опити за по-пълно използване на вътрешните резерви, като особено внимание се отдава на възможността да се обединят всички сили, склонни да сътрудничат на германските окупационни власти. Тази тежка задача е поверена на опитния стопански деец и дипломат д-р Херман Нойбахер, който с директива, подписана от Хитлер в края на август 1943 година, наред със задачите в Румъния и Гърция, получава и специални пълномощия за Сърбия, Черна гора, Македония, Санджака, Албания, а от март 1944 година и за Унгария[42].

Преместването на върховното командване за целия Югоизток от Солун в Белград се оценява от германските военни среди като стъпка напред към по-ефективно ръководство на региона[43].

С капитулацията на Италия през септември 1943 г. проиталианското правителство в Албания е заменено от лица с прогерманска ориентация. Сформиран е изпълнителен комитет, който да представлява новото временно албанско правителство. Новосформираният изпълнителен комитет извършва всички формални действия за свикване на Националното събрание на Албания, което трябва да избере новото албанско правителство. На 18 октомври 1943 г. е свикано Националното събрание и след това е избрано Наместничество на Албания и Регентски съвет начело с Мехди Фрашери. Избрано е също така и ново албанско правителство начело с Реджеп Митровица[44].

Новото албанско правителство набързо обявява "независимостта на страната и освобождението от италианската окупация". Всички стратегически точки в Албания са заети от германски войски, които установяват цялостен контрол. Според замисъла на германското министерство на външните работи в Албания няма нужда да се създава специално германско

[42]Lukać, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope 1941-1945. Treći deo. Beograd, 1987, p.558; Neubacher, H. Sonderauftrag Südost 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten. Göttingen, 1956, S.133, 134.
[43]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1239, л.52-55. Белград, 9 септември 1943.
[44]Тодоровски, Гл. Западна Македонија за време на окупацијата (1941-1944). Скопје, 1998, с.215.

"че Европейската крепост вече е разбита и следователно настъпва краят на войната". От 8 септември Италия не съществува вече като самостоятелна държава, нито като военна сила. Същевременно страната е арена на военни действия и на вътрешни безредици, "главната причина за които са безволието на италианския народ и на неговите управници"[51].

Към 10 септември военното положение в Италия е следното: маршал Ромел с 10 дивизии държи здраво положението в Северна Италия; маршал Кеселринг е окупирал в Средна Италия важните центрове и разполага с 5–6 дивизии; В Южна Италия 3–4 германски дивизии задържат противника. Почти цялата италианска войска е обезоръжена и е престанала да съществува като военна сила. Някои италиански части са се обявили за фашисткото правителство на Мусолини и се бият редом с германските войски. На Балканите и остров Родос италианските сили са обезоръжени след малки инциденти. Не било изключено стоварването на англо-американски войски и по адриатическия бряг или в Гърция. Изобщо поведението на Италия влошава общото стратегическо положение на Оста в Средиземноморието и принуждава Германия и нейните съюзници "към не много очаквани и желани военни комбинации"[52].

Тежките дни, които преживява Италия, поставяли на изпитание унията с Албания. Отношенията между двете кралства се оценяват като крайно натегнати. Апелите на кралския наместник в страната към албанците да се примирят с положението не дават никакъв резултат, въпреки заплахата от строги санкции. Именно поради това Албания е обявена за "зона на военни действия"[53].

На 14 септември строго поверителният бюлетин на германската телеграфна агенция съобщава, че специалният пълномощник на Райха Нойбахер е приел в Тирана новообразувания след капитулацията на Италия албански национален комитет, който декларирал, че поема отговорността за сигурността на населението в територията на "независимата албанска държава". Нойбахер приел тази декларация за по-нататъшно изпращане на германския министър на външните работи фон Рибентроп. Представителите на албанците изразили големите си симпатии към Германия и нейния водач и изказали надеждата, че Райхът ще признае албанската независимост[54].

След капитулацията на Италия българското население в Македония смята, "че е настъпил благоприятния момент да бъдат присъединени към майката-отечество и ония краища от Македония, които още не са включени в грани-

[51] Пак там, а.е.64, л.128-131. София, 14 септември 1943 г.
[52] Пак там, л.132-135. София, 14 септември 1943 г.
[53] Пак там, л.136-139. София, 14 септември 1943 г.
[54] Пак там, л.140. Берлин, 17 септември 1943 г.

щите на българската държава". Настроението в полза на това искане е толкова силно, че на 12 септември в Скопие бежанците от неосвободените райони, броящи около 10 000 души, заедно с много граждани на града спонтанно манифестират. Представителят на бежанците Борис Бунев в словото си на спонтанния митинг от името на всички бежанци от неосвободените краища, както и от името на населението от останалата част на Македония, отправя молбата да бъдат присъединени към България градовете Тетово, Гостивар, Кичево, Дебър, Галичник и Струга. Още същия ден бежанците излъчват една шестчленна делегация, която да се яви пред българските министри и да ги информира за исканията на скопското гражданство. Делегацията пристига в София на 12 септември вечерта, но поради министерската криза не е приета от никой министър[55].

Въпросът, който най-много вълнува населението в Македония, е положението в неосвободените краища. Общо е мнението, че "по никой начин не бива да се изпусне този благоприятно стекъл се момент за пълното осъществяване на нашия национален идеал в Македония". Тъй като до момента нищо не е направено по този въпрос, впечатлението е, че министерската криза е попречила да се предявят подобни искания в Берлин[56].

По преценка на областния управител на разположение Н. Коларов "ако ние не преместим западната си граница в Македония на бившата албано-югославска граница, би се сметнало от самото население, че правителството не е обърнало достатъчно внимание на този въпрос, тъй като се носят слухове в Македония, че германците от своя страна били разположени да удовлетворят това наше искане". Този въпрос - от голямо национално значение - Н. Коларов моли да бъде разгледан на заседание на правителството. Едно благоприятно разрешение на въпроса, според него, щяло да е "един много добър актив за нашето правителство, още в първите стъпки на неговото управление"[57].

В допълнение на доклада си Н. Коларов пише, че с цел да се разколебае духа и убие вярата на българското население към българската държава, е бил разпространяван слуха, "че българските войски вече били изпразнили половината част от Македония. Едновременно с албанската агитация са били засилени и агитациите на комунистите, които вече открито се изразявали в една политическа формулировка: да се създаде от Македония една автономна държава". Комунистите подчертавали като особено силен аргумент и обстоятелството, че до сега българската държава нищо не била

[55] Пак там, оп.8, а.е.1197, л.75, 76. София, 15 септември 1943 г.
[56] Министерската криза очевидно не е попречила докладът да бъде проучен, което личи от подписите на министър-председателя Д. Божилов и министъра на външните работи С. Киров върху документа. - Пак там, л.75. София, 15 септември 1943 г.
[57] Пак там, л.77, 78. София, 15 септември 1943 г.

направила за присъединяване на тези краища, което комунистическите агитатори отдават на слабост и предстоящо пълно разложение на държавата. По-нататък Н. Коларов припомня безнадеждното положение, в което е изпаднало българското население и поставя въпроса "как е възможно българската държава досега да не е направила нищо, ако не за присъединяването на тези краища, то поне за защита на местното население, предоставено изцяло на произвола и безчинствата на албанските разбойнически банди".

В заключение Н. Коларов настоява, че в случай на невъзможност да се осъществи присъединяването на неосвободените краища към майката-отечество, то да се направи всичко необходимо да бъде осигурена защитата на тамошното българско население чрез германски или български войскови части[58].

На 16 септември 1943 г. офицерът за свръзка в Белград контраадмирал С. Иванов в обстойно изложение до щаба на войската прави анализ на военно-политическото положение в Европейския югоизток. Информацията е представена и на вниманието на министъра на външните работи.

Започналата окупация на Албания от германските войски първоначално се натъкнала на затруднения от италианските части. Това скоро е преодоляно, като италианските войски са неутрализирани, а всички по-важни обекти: летища, складове, пътища и пр., са заети от германските войски. Заети са също и важните пристанища Валона, Семанто, Дурацо, Сан Джувани ди Медуа и крепостта Скутари, както и прилежащите части от брега. Останалата част от германските войски, предназначени за окупацията на Албания и за отбраната на бреговете, продължават да навлизат в страната. Съобразно с предвидения план след 2-3 дни Албания ще бъде окончателно окупирана[59].

Албанското население в повечето случаи приема дружелюбно германските войски, очаквайки от тях своята бъдеща независимост. Веднага след окупирането на страната германският дипломатически представител за Югоизтока Х. Нойбахер посещава Тирана, където под негово ръководство е образувано независимо албанско национално правителство. От Германия е обещано освобождаване на страната от задълженията ѝ към Италия, като Албания стане "независима държава, естествено под влиянието на Германия". Освобождаването на Мусолини и образуването на новото фашистко правителство под негово ръководство, според уверенията на генерал Фьорч, "няма с нищо да повлияе на сега създаденото положение в Албания и за в бъдеще Германия няма да допусне влиянието на Италия както в Албания, така и на Балканския полуостров"[60].

[58] Пак там, л.74. София, 16 септември 1943 г.
[59] Пак там, оп.15, а.е.65, л.19. Белград, 17 септември 1943 г.
[60] Пак там, л.20, 21. Белград, 17 септември 1943 г.

Впрочем положението в новоокупираните от Германия албански територии е доста сложно. При преминаването на германските войски в тази територия италианските войски са обезоръжени напълно, а албанските административни власти се разбягват. В Преспанско настъпва пълно безвластие, следствие на което нелегалните чети овладяват пространството. Изплашено, българското население започва да напуска селата и да се насочва към Ресен. Предвид на това положение български предни постове в Преспанско на 10 септември преминават границата и започват да преследват нелегалните чети, като същевременно обезоръжават някои от италианските постове. Това настъпление на българските части е вследствие и на "поканата, направена от страна на командуващия германската дивизия в Охрид – генерал Уц, изпратена до командира на дивизията в Битоля генерал Маринов – българските войски да последват германските при окупирането на Албания и да окупират до старата албанска граница". До 12 септември българските части напредват до линията Лесковец и Сливница, а оттатък Галичица по брега на Охридското езеро до село Търпезица. Никаква съпротива не е оказана нито в Преспанско, нито на източния бряг на Охридското езеро. Областният управител на Битоля видял "с каква радост и с колко сълзи това измъчено българско население посрещаше войската ни, убедено вече, че неговите мъки са свършени. Видях и се убедих, че това чисто българско население е радостно, че вижда най-после своята родна войска"[61].

Отвъд демаркационната линия, в Охридско-Стружкия край обаче, положението е критично за българското население. Местното албанско население и албанските разбойници не подбират средства, "за да малтретират, плячкосват и убиват най-добрите наши села и най-добрите тамошни българи". Така например на 8 септември голяма група от 150 албанци напада и опожарява богатото село Белчища. При нападението са убити 25 селяни. Същото се случва в село Извор, Кичевско и на гара Пресек. Петър Пирузев с четата си наблюдавал всичко това безучастно и не направил никакъв опит да защити населението, дори когато някои от селяните го помолили за помощ и закрила. В село Ботун албански разбойници убиват "видният и корав българин Климе Павлов"[62].

В окупираните от българските войски преспански села владее пълен ред и спокойствие, докато в Стружко безредието продължава и по всичко изглежда, че българското население се е принудило вече (понеже не може да се надява на помощ отвън) да се самозащитава и образува контрачети. В Дебърско положението също е отчайващо. Българското население оттатък демаркационната линия очаква облекчаване на положението си след

[61] Пак там, оп.8, а.е.1280, л.99, 100. Битоля, 17 септември 1943 г.
[62] Пак там, л.100. Битоля, 17 септември 1943 г.

разширяване на окупационните мерки от страна на България, но с изненада узнава за издадената наредба от германските военни власти да бъдат оттеглени българските военни поделения, които са изпратени в Преспа и към Челопек. Съзнавайки голямата отговорност от такава една постъпка, областната дирекция в Битоля с телеграма до външно и вътрешно министерство настоява, българските войски да не се изтеглят от новоокупираните територии, а ако това е невъзможно, "да се осигури от германски части честта, живота и имота на тамошното българско население". За голямо съжаление българските войскови части, "приети в Преспа с толкова много ентусиазъм и радост от населението" са принудени след издадената наредба да се оттеглят и да оставят местното българското население на произвола на нелегалните и албанските разбойнически чети[63].

Във връзка с това германско нареждане, окачествено от областния директор на Битоля Хр. Миладинов като "неуместно", на 14 септември помощник-областният директор д-р К. Робев в разговор с висш германски военен споделя, че това нареждане е в разрез "както с германските интереси, така и с българските национални интереси, защото германците оставят своя гръб в тази зона напълно незащитен, тъй като тя е пълна с несигурни елементи, които още от по-рано са убивали и сега убиват хора и разрушават пътища и мостове и могат да нанесат големи щети, както на населението, така и на самата германска войска". На германския офицер е изтъкнато още, че българските национални интереси ще бъдат сериозно компрометирани от една такава мярка, "защото българското население ще бъде много разочаровано, а даже може би и ще мисли, че именно германците са пречка в този случай за неосъществяването на неговия блян при толкова близка възможност". На така отправения от българска страна упрек е отговорено, че въпросът е политически и зависел от договора за демаркационата линия, подписан от фон Рибентроп и граф Чано, който още е в сила, още повече сега след като Мусолини пак е на сцената[64].

В заключение на доклада си, адресиран до областния директор Хр. Миладинов, д-р К. Робев отново настоява за адекватни действия от българското правителство, "понеже нашето население остава без нужната подкрепа, а ще остане и с много лошо впечатление ако не се направи нещо за бързото възстановяване на нашите окупационни власти в онези предели, докъдето поне бяха стигнали и защото иначе то ще бъде разочаровано и даже може би ще бъде изложено на най-зверски престъпления". Освен това албанците полагат усилия, както в Германия, "така и в други важни централи да запазят за себе си тези ценни за българщината кътища и се стремят да убе-

[63]Пак там, л.101, 102. Битоля, 17 септември 1943 г.
[64]Пак там, л.102. Битоля, 17 септември 1943 г.

дят надлежните, че тези места трябва да бъдат оставени на Албания и по никакъв начин да не се допускат български войскови части да ги окупират". От друга страна албански елементи се стараели, даже в съгласие с нелегалните групи, да оформят основата "за някаква автономна Македония, с която биха искали да подмамят населението, като му казват, че половината от Македония била вече освободена"[65].

Правителството в София и положението на българите в Албания

На 18 септември 1943 година пълномощният министър в Берлин Сл. Загоров информира държавния секретар Г. А. Щеенграхт за преследванията, на които са подложени българите в пограничната област с Албания. С цел да се окаже защита на населението българското правителство възнамерява да окупира въпросните територии и по тази линия търси съдействието на Райха. Според Щеенграхт повдигането на този въпрос очевидно е свързано с предявяването на претенции към райони, обозначени по-рано като български. Ето защо, за да се обвърже по-тясно новото правителство в София, той предлага въпросните територии да бъдат отстъпени на България[66].

Реакцията на Берлин спрямо българското предложение е бърза. Още на следващия ден на Сл. Загоров е съобщено за германското съгласие българите да окупират областите, в които се наблюдават вълнения[67].

В разговор с Бекерле обаче, външният министър С. Киров остро реагира на действията на своя пълномощен министър. С шифрована телеграма Загоров бил инструктиран да моли за защита на българското население от германските войски, тъй като България нямала възможност да изпрати свои там[68]. Очевидно българското правителство се придържа към политиката на покойния цар Борис, който на подобно германско предложение за окупиране на части от Албания в началото на август същата година лаконично отговаря: "нямаме нужда от тетовски ябълки в това горещо време"[69].

На 20 септември 1943 г. регентите приемат Божилов и Киров по въпроси на външната политика. По отношение на събитията в Албания и "големите настоявания на някои македонски кръгове да се възползуваме от това смутно положение и да завземем Струга, Кичево и Тетово" решават да се изчака

[65]Пак там, л.104. Битоля, 17 септември 1943 г.
[66]Тошкова, В. България и Третият райх (1941-1944). Политически отношения. София, 1975, с.157; PA.AA., Bd.6, S.181137-181138. Berlin, 18.IX.1943; ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.65, л.6. Берлин, 18 септември 1943 г.
[67]PA.AA., Bd.6, S.181145. Berlin,19.IX.1943.
[68]Ibidem, S.181146-181147. Sofia, 20.IX.1943; Тошкова, В. Цит. съч., с.157.
[69]Филов, Б. Цит. съч., с.593.

поради опасността от усложнения и за да не се предизвиква Турция[70].

Същия ден Бекерле е помолен от министър-председателя Д. Божилов д се застъпи за българското малцинство в Албания пред германското прав телство. За германския дипломат остава загадка, защо българският пълно мощен министър в Берлин представя нещата противоположно, а реакцият на българското правителство противоречи на въжделенията на българск народ, който "именно в тамошните области Струга, Тетово, Гостивар, К чево вижда още старобългарски земи, чието присъединяване към Българ е горещо желание, особено на македонските кръгове". В тази връзка с внушителната демонстрация в Скопие на 13 септември, на която се настоя за присъединяване на Западна Македония към България[71].

На по-друго мнение по българските претенции спрямо Западна Македония е специалният пълномощник за Югоизтока Нойбахер. С оглед на трудната политическа ситуация в Албания той настоява да не се третират терито риални въпроси, за да се избегнат усложнения с албанското национално правителство. Нойбахер препоръчва да му се даде мандат за уреждане на албано-българските инциденти, за чието предотвратяване трябвало да се работи[72].

По същия повод Б. Филов отбелязва в дневника си, че въпросът е важен "понеже в Македония много настояват да вземем българските градове в Албания". За това настоявали и областните директори Раев и Миладинов, повикани на доклад в София. За Филов присъединяването на Западна Македония обаче би било авантюра, а "външната политика не бива да се диктува от улицата, както това беше в 1913 година"[73].

Продължаващите безредици и насилия над българското население в Албания, както и "желанието на улицата" за присъединяването на Западна Македония принуждават българското правителство да поддържа активност по въпроса. С вербална нота до Берлин се описват безвластието и хаоса, които владеят в Албания и се отправя особено настоятелна молба германското правителство да поеме защитата на българското население[74].

Германската позиция по въпроса за съдбата на българското население в Албания еволюира. На 23 септември Щеенграхт уведомява Бекерле, че при всяко засягане на този проблем трябва да се въздържа и веднага да докладва в Берлин. Развитието на нещата в Албания били от такова естество, че всякаква инициатива от страна на Германия по въпроса за българските

[70]Пак там, с.619.

[71]PA.AA., Bd.6, S.181150-181151. Sofia, 20.IX.1943.

[72]Ibidem, S.181148-181149. Belgrad, 20.IX.1943.

[73]Филов, Б. Цит. съч., с.620, 621.

[74]Тошкова, В. Цит. съч., с.157; PA.AA., Bd.6, S.181156-181157. Sofia, 22.IX.1943.

малцинства там е изключена[75].

По нареждане от София Загоров прави нови постъпки в Берлин относно положението на българите в Албания. Освен това германското правителство е помолено да внуши на албанския национален комитет да се преустановят издевателствата над българското население. Загоров съобщава, че се очаквало да бъде публикувано комюнике, в което Германия взема становище по албанската независимост. Текстът щял да бъде даден от Х. Нойбахер, който води преговори в Тирана[76].

На 25 септември 1943 г. Бекерле предава в българското външно министерство съобщение от Берлин. На 27 септември новообразуваното фашистко републиканско правителство под председателството на Мусолини ще има първото си заседание. Фюрерът, с писмо до Мусолини, признал новото правителство. Мусолини е помолил германското правителство да съобщи горното на българското правителство, както и молбата му за признаване на новото италианско правителство. От българска страна на Бекерле е обяснено, че решението на този въпрос е от компетенцията на цялото правителство[77]. На 27 септември българското правителство взема решение да признае правителството на Мусолини[78].

За да се избегне една крайно нежелателна за политическата обстановка в Албания и особено за престижа на националното правителство, въоръжена интервенция на български войски на албанска територия в района на Тетово, специалният пълномощник за Европейския югоизток Х. Нойбахер предлага на българското правителство да се съобщи, че германска военна комисия веднага ще се запознае на самото място с положението на граничното население и ще вземе съответни мерки за прекратяване на "неуредиците". При предстоящото си посещение в Тирана Нойбахер щял да подложи на силен натиск националното правителство за възстановяване на реда в района[79].

[75]NAUS, T 120/241, R.5, Fr.181169. Berlin, 23.IX.1943.

[76]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.65, л.102. Берлин, 25 септември 1943 г.

[77]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.386, 387. София, 25 септември 1943 г.; По-рано през деня Д. Шишманов пита Бекерле дали Германия ще признае републиканското правителство на Мусолини и дали съществува опасност дуче да предяви старите италиански претенции към Франция, Албания, Далмация и т.н. Според Бекерле Германия вече е признала правителството на Мусолини, но не съществува никаква опасност дучето да предяви старите си искания. Това той сам признал в речта, която държал при освобождаването си. Освен това Бекерле застъпил становището, че, докато съществува италианският фронт, англо-американците едва ли ще се опитат да направят десант на Балканите, а по западния бряг на Франция. - Пак там, с.386. София, 25 септември 1943 г.

[78]Пак там, с.387. София, 27 септември 1943 г.; Митев, Й. Италиано-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини (септември-ноември 1943 г.). - В: Известия на военноисторическото научно дружество, т.3, 1967, с.64-71.

[79]NAUS, T 120/241, R.5, Fr.181170. Athen, 28.IX.1943.

Промяната в Италия, както и утежненото положение на българското население в неосвободените части на Македония са водещи аргументи в посланието на Управителния съвет на Македонския научен институт до министър-председателя Д. Божилов. Към българското правителство е отправен апел да намери "подходящ начин, по който да се повери защитата на това нещастно българско население на родолюбивата българска войска и администрация". Само по-този начин всички македонски българи ще получат заслужената с кръв и сълзи свобода и ще се постигне цялостното обединение на българския народ[80].

Бързо променящата се военнополитическа обстановка в Югоизтока е обект на доклада на контраадмирал С. Иванов до външно министерство от 28 септември 1943 г. Според него капитулирането на италианските войски е дало възможност на партизаните в Независимата хърватска държава да увеличат огневата си мощ чрез пленяване на оръжие от деморализираните и отстъпващи части. Пристанищата на адриатическия бряг – Дубровник, Сплит, Шибеник и Зара били здраво в германски ръце. Северно от Зара обаче хърватското крайбрежие все още се контролирало от комунистическите сили с главен град Сен.

Хърватските адриатически брегове са добре защитени срещу евентуален десант на англоамериканците. В Южна Италия, в пристанищата Бари и Бриндизи не е забелязано съсредоточаване на военни и транспортни кораби, т.е. няма и никакви сериозни признаци за подготовка на десант. Черногорският адриатически бряг също бил добре укрепен; подобна оценка се дава и по отношение на албанското крайбрежие[81].

С особена загриженост С. Иванов третира въпроса за положението на българското малцинство в Албания. В областта на Тетово - Кичево - Гостивар македонските българи са подложени на терор от страна на албански банди, които палят и ограбват селата, отвличат и убиват хора. Поради политически съображения германското военно командване не предприемало нищо за закрила на българите и за омиротворяване на района. Според С. Иванов за запазването на българските интереси е наложително да се предприемат енергични дипломатически постъпки, понеже Албания получила вече своята независимост, а германските власти, които я били признали, не са много склонни да се месят във вътрешното ѝ положение[82].

На 4 октомври германският пълномощен министър в Атина фон Алтенбург съобщава на главния секретар на външното министерство Д. Шишманов за проведен телефонен разговор с Х. Нойбахер в Тирана. На албанския

[80]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1197, л.33-37. София, 28 септември 1943 г.
[81]Пак там, оп.15, а.е.66, л.8. Белград, 28 септември 1943 г.
[82]Пак там, л.9. Белград, 28 септември 1943 г.

временен комитет било обърнато специално внимание върху насилията, на които е подложено българското население в Албания. Този комитет поел ангажимента, при първа възможност, безредиците и насилията в Струга, Кичево, Дебър и т.н. да бъдат прекратени от албанските власти.

Тези палиативни мерки на германския емисар са отхвърлени най-енергично от българска страна. В България нямат доверие в действията на албанския комитет и не вярват той да предприеме нещо в интерес на българското население. В интерес на Германия, "която е поела косвено задълженията да въведе ред в Албания е да направи това, що се отнася до българските градове, като прати там германски гарнизони от по 100-150 души, които единствени ще са в състояние да пазят поне до известна степен реда в казаните градове"[83].

Същия ден фон Алтенбург съобщава на Филов за желанието на германското правителство регентите, а след това и министър-председателят и министърът на външните работи да направят посещение в Германия. Съобщава и за молбата на Нойбахер българските войски да не влизат в Албания, докато не се изясни положението. Нойбахер смятал претенциите за Струга и Тетово за основателни. Отговорът на Филов е повече от дипломатичен: "ние сами виждаме колко неудобно би било нашето навлизане в Албания в момента, когато се провъзгласява нейната независимост с подкрепата на Германия и че за нас е важно да се осигурят преди всичко интересите на българското население с появата на германски войски, което според нашите сведения вече ставало"[84].

Зад тези аргументи на Филов прозира нежеланието за повече ангажименти в Югоизтока. Още в края на септември заедно с другия регент Михов е решено да се започне системна и енергична дейност в три направления: "1.да се доказва с всички средства, че сме вземали само наши земи; 2.да се поддържа, че ние ще отбраняваме и ще се борим за нашето обединение, както сме правили и досега, безразлично кой ще бъде победител в световния конфликт; 3.да се започне следствие срещу незаконните забогатявания, които много дразнят обществото"[85].

С вербална нота от 11 октомври 1943 г. външно министерство уведомява германската легация за положението в Леринско, Костурско, Преспанско, Стружко и Кичевско.

В Леринско и Костурско българското население редовно е тормозено от андартските чети. В цяла гръцка Македония се забелязвало увеличение на гръцкия полицейски кадър. Околностите на Струга, Дебър и Охрид са най-

[83]Пак там, оп.8, а.е.1280, л.118. София, 4 октомври 1943 г.
[84]Филов, Б. Цит. съч., с.623, 624.
[85]Пак там, с.621.

засегнати от грабителските и разбойнически издевателства на албанските чети. Албанските въоръжени чети вършели безчинства по Стружко, докато нелегалните комунистически чети продължавали своята рушителна дейност в Дебърско. Грабят населението и мобилизират насилствено младежи. Кичево е напълно в ръцете на комунистическите чети, а в околността вилнеят албански разбойнически банди. Числото на четниците постоянно нараства, а четите се насочвали към българската граница с явното намерение да предприемат нападение. На 25 септември при с. Другово на 5 км от Кичево били спуснати двама англичани и един българин, а на следващия ден на голямо събрание в Кичево, българското и албанското население било подканвано към единство и сплотеност за обща борба против германци и българи. Англичаните оказали психологически натиск като казали, че до 20-30 дни щели да предприемат въздушен и морски десант[86].

Положението на българското население в неосвободената част на Македония се подлага на цялостна оценка в писмо, изпратено от Всебългарския съюз "Отец Паисий" до министър-председателя Д. Божилов[87].

Новите сведения, които пристигат от Албания, говорят, че положението на българското население там се влошава. Неговият живот, имот и чест са незащитени от никаква власт. Подобно положение българите "не са преживявали дори при миналите насилнически режими в Македония"[88].

Според председателя на съюза проф. Г. П. Генов, "ако това положение продължава още дълго време, една голяма част от това население, дори може би цялото или почти цялото, ще потърси убежище в България, което би било равносилно на пълното опразване от българския елемент на тази част от Македония, в която живеят българи от столетия и то тъй добри наши сънародници, както всички останали". Независимо от това, в останалата част на Македония българското население ще бъде смутено, "защото у него ще се създаде убеждението, че българската власт е безсилна да защити своите сънародници и ги оставя на произвола на съдбата". Всичко това може да има особено отражение върху българското население в настъпващите месеци, когато войната може да се пренесе наблизо, особено в западната част на Балканския полуостров. Интересът на българската държава диктува при настъпващите усложнения, "българската власт да се покаже бдителна, дейна, решителна, загрижена за съдбата на всички българи, където и да се намират те. Още повече, че български войски има отдавна в други части на бившата Югославия, където няма никакви българи"[89].

[86]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1280, л.112-114. София, 11 октомври 1943 г.
[87]Пак там, а.е.1197, л.54. София, 12 октомври 1943 г.
[88]Пак там, л.54, 55. София, 12 октомври 1943 г.
[89]Пак там, л.55. София, 12 октомври 1943 г.

В заключение Управителният съвет на съюза изказва надежда, че "българското правителство ще може да намери подходящите начини и средства да защити сънародниците, като същевременно запази и престижа на българската власт, застрашен с компрометиране в тази част на Македония"[90].

Правото на самостоятелно съществуване, признато на Албания, до голяма степен щяло да бъде определено от преценките на Х. Нойбахер. Германският пълномощник за Югоизтока заслужавал особено внимание и преди всичко постоянно наблюдение поради неговите чести движения в района на Европейския югоизток, които можели да открият ходовете на германската политика на Балканите[91].

Междувременно ситуацията в Албания не се стабилизира. Българското население продължава да бъде изложено на издевателства, а българското правителство да води колеблива политика по въпроса. На 15 октомври с Бекерле отново е воден разговор за положението на българите в Западна Македония. За пореден път е изяснено, че българското правителство не храни доверие към Албанския национален комитет и счита за необходимо "в посочените райони германските части да поемат защитата на българските градове под албанско управление с настаняване по 100-150 германски войници"[92].

По същия въпрос пълномощният министър Загоров говори и с държавния секретар в германското министерство на външните работи. Нойбахер бил говорил вече по този въпрос и германското правителство щяло да установи гарнизони в застрашените райони. Имало обаче "технически" затруднения. Очертавала се нуждата от значителни войскови части, каквито мъчно можели да се отделят. Все пак нещо щяло да се предприеме[93].

Засилена активност на българското правителство констатира в доклад от 21 октомври 1943 г. новият хърватски пълномощен министър в София Ст. Перич. Министърът на вътрешните работи Д. Христов се стремял да ограничи партизанското движение. Министърът на външните работи Киров е освободен. Главна причина за това не е сериозното му заболяване от ангина пекторис, а някои неуместни изявления на неговата съпруга в Анкара преди заминаване за София, както и натискът от страна на Германия. С неговото избиране за министър на външните работи се приписвало по-голяма свобода във външната политика и придвижване в посока към англо-американците чрез обявяване на неутралитет, нещо което германците не могат да по-

[90]Пак там, 55, 56. София, 12 октомври 1943 г.
[91]Пак там, оп.15, а.е.67, л.28, 29. Белград, 15 октомври 1943 г.
[92]PA.AA., Bd.6, S.181225, Sofia,15.X.1943; ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1198, л.2. София, 15 октомври 1943 г.
[93]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.67, л.75. Берлин, 22 октомври 1943 г.

здравят. Да се реализира това попречила сериозната болест на Киров и неговото желание да напусне поста си. На негово място идва Д. Шишманов, изразен чиновник без собствени външнополитически амбиции. Българите, не желаейки да дразнят съюзниците и Турция, отхвърлили германското предложение да окупират и анексират западния район на Македония с Тетово, Струга, Кичево[94].

Посещението на Филов и княз Кирил при Хитлер дава повод за всевъзможни коментари. Така например софийският кореспондент на "Газет де Лозан", цитиран и от агенция Ройтер съобщава, че в българската столица се водели важни политически и военни разисквания по германския план за Балканска конфедерация. Тези разговори започнали още при посещението на регентите в главната квартира на Хитлер. Добре осведомени среди смятали, че се е разисквало по: 1.вземането на предохранителни мерки срещу евентуална турска намеса в световния конфликт; 2.предприемането на отбранителни мероприятия вследствие въздушните нападения на съюзническата авиация над България; 3.ревизирането на българските граници, като от България се искат известни отстъпки в полза на Сърбия; 4.поемане на защитата на част от Албания и Черна гора от българските войски[95].

В София действително се наблюдава известно раздвижване. На 22 октомври Филов приема фелдмаршал М. фон Вайкс, който вече е водил разговори в щаба на войската във връзка с подсилването на българските войски в Беломорието. За това посещение регентите са предупредени още по време на посещението си в главната квартира на Хитлер. Между другото фелдмаршал Вайкс обещава да изпрати германски гарнизони в Стружко и Кичевско за защита на българското население[96].

На 22 октомври министър Шишманов приема фелдмаршал Вайкс. Изтъква пред него, че от германска страна трябва незабавно да се стори необходимото за защита на живота, честта и имота на българското население в Кичевско, Дебърско, Тетовско и т.н. Подчертава и че дезинтересираността на Германия пред насилията, които се извършват над българите прави тежко впечатление в България и хвърля сянка върху Германия. Същевременно правителството било поставено в твърде неудобно положение, "тъй като от всички страни му се прави укора, че то не окупира военно областите в Албания, където има българи".

Фелдмаршал Вайкс не възразява, но, за да можело да изпрати германски гарнизони в българските градове, трябвало да има съгласието на фюрера[97].

[94]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.194, str.592-594. 1943. listopad 21. Sofija.

[95]ЦДА,ф.176к, оп.8, а.е.1205, л.2.

[96]Филов, Б. Цит. съч., с.633, 634.

[97]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.397. София, 22 октомври 1943 г.

При всичките си посещения в София - при регентите, при министър-председателя и при външния министър, фелдмаршал Вайкс е запознаван с обезпокоителното положение на българското население в Албания. За да успокои обстановката обещал да провери, дали не е възможно да бъдат изпратени във въпросните околии няколко германски поделения[98].

На 22 октомври 1943 г. пълномощният министър Загоров отново посещава германското външно министерство. Пред главния секретар Щеенграхт заявява, че българското правителство за пореден път е принудено да постави въпроса за българското население в Албания. Албанците извършвали "злобни посегателства върху него", поради което българите се опасяват, че от местните раздори могат да произтекат сериозни противоречия между Албания и България. Българското правителство счита, че подобно развитие е нежелателно и затова отново излиза с молба във въпросните райони да се изпратят малки войскови контингенти[99].

В доклад от 22 октомври 1943 г. пълномощният министър Зонлайтер изказва мнение, че снизходителният курс на българското правителство към комунистите не бил една чисто вътрешнополитическа мярка, а акт, който можел да се определи от едно още по-предпазливо външнополитическо поведение, отколкото досегашното[100].

Същото се отнасяло и до факта, че българите отказали да окупират македонската териториална ивица на Албания, "въпреки че, както се говорело, са получили разрешение за това. Многото театрално организирани демонстрации на населението в този район, от името на които са изпращани делегации и петиции в Скопие да протестират от неподносимото отношение на албанците, не са използвани от правителството да бъдат превърнати в действителност с помощта на оръжието, когато е имало удобна възможност за това. Говорело се упорито, че това е направено с оглед да не се дразнят англо-американците[101].

На 25 октомври 1943 г. в албанския вестник "Комби" (Нация) е публикувана статия озаглавена "Ние и българите"[102]. Езикът и злобата, с които е написана въпросната статия, говори ясно за манталитета на албанските "интелектуалци" и албанските ревандикации по отношение на Македония. Българите, "останали под албанско владичество, се радвали на всички права на свободни граждани" в Тетово, Гостивар, Кичево, Струга, Галич-

[98]NAUS, T 120/241, R.5, Fr.181256. Sofia, 28.X.1943.

[99]Ibidem, Fr.181239. Berlin, 22.X.1943.

[100]Ibidem, Fr.181241-18142. Berlin, 22.X.1943.

[101]Ibidem, Fr.181242-18143. Berlin, 22.X.1943.

[102]Публикацията е в отговор на статията "Българи под робство", поместена на 18 септември 1943 г. в скопския в. "Целокупна България".

ник, Дебър, както и около Преспанското езеро. Докато 600 000 (!) албанци, от Скопие, Качаник, Куманово, Прилеп, Прешово, Велес, Битоля, Охрид и др., останали в ръцете на българите, страдали и не получавали никакви права[103].

Тази статия, според българския консул в Тирана, е ясен знак за неприятностите и трудностите, пред които ще се изправи България при уреждане на различните спорни въпроси с Албания. Това напомняло, че е време да се вземат мерки и се приготвят всички аргументи, за да се отбият албанските претенции. Минков припомня, че в албанските среди, "ксенофоби по начало, се забелязва и едно силно течение против славизма и един голям страх от едно евентуално сближение или разбирателство между нас и сърбите в бъдеще"[104].

Без да се полемизира, според Минков, трябва "да се отговори много сдържано и по един достоен начин в нашата преса на горепоменатата статия, като се изтъкнат всички исторически, национални и геополитически доводи, които говорят за българското население в Македония, както и за неделимостта на зоната Тетово, Дебър, Струга от територията на Македония"[105].

На 30 октомври българският пълномощен министър Загоров за четвърти път прави постъпки в германското външно министерство, относно защитата на българите в Албания. По този повод държавният секретар Щеенграхт съобщава, че между Берлин и генерал фелдмаршал Вайкс вече били уговорени мерките за удовлетворяване на българската молба[106].

Във връзка с българското искане командването на германската армейска група "Е" нарежда да се вземат необходимите мерки за запазване на сигурността на българското население в областта западно от разграничителната линия с Албания. Предстои заминаването на специална комисия със задача да проучи на място нуждите на българското население с оглед запазването на сигурността, спокойствието и безопасността му[107].

На 2 ноември пълномощният министър Загоров е информиран за албано-български граничен инцидент при Ливовище, при който от българска страна са пленени няколко албанци. От германска страна е обещано да се удовлетвори българската молба за настаняване на малки германски части в населените от българи албански гранични райони. За постигане на действително омиротворяване било също така необходимо да се предприемат мерки и от

[103]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1192, л.79, 80. Тирана, 28 октомври 1943 г.
[104]Пак там, л.77, 78. Тирана, 28 октомври 1943 г.
[105]Пак там, л.78. Тирана, 28 октомври 1943 г.
[106]Пак там, оп.15, а.е.68, л.10. Берлин, 30 октомври 1943 г.
[107]Пак там, оп.8, а.е.1280, л.146. София, 2 ноември 1943 г.

българска страна[108].

Междувременно щаба на войската съобщава, че "албанските разбойнически шайки продължават да безчинстват и изстъпленията им по жестокост надминават тези на кърджалиите през турското робство". Под претекст, че гонят партизанските чети на Петър Пирузев, "чрез огън, убийства, обезчестявания, грабежи и пр. искали да заличат всичко българско в Кичевския край". Албанците били напълно разграбили селата Ловчани, Подвис, Малковец, Поповец, Кленовец, Иванчища, Елковец, Бържани, Пополжани, Видряни и пр. Само в Кленовец били застреляни 50 души мъже, жени и деца. В района на 10-ти граничен участък на българска територия преминали 303 семейства от селата Турие, Малковец, Юдово, Душегубица, Поповец и Кленовец[109].

На 4 ноември 1943 г. министър-председателят Д. Божилов и министърът на външните работи Д. Шишманов посещават Германия. В анализа си Хитлер споделя, че въпреки отпадането на Италия, не изпитва никаква тревога за положението на различните фронтове. По отношение на Балканите не виждал грозяща опасност. От България не поисква нищо, "нито пряко, нито косвено чрез някакъв намек". Препоръчва само повече бдителност[110].

По-късно българските министри са приети и от фон Рибентроп. Разговорът се води главно за съдбата на българското население в Дебър, Кичево, Гостивар и т. н. От германските войски, окупирали Албания, е поискано да вземат незабавно мерки за защита на живота и честта на българите. От изложението на фон Рибентроп става ясно, че това ще стане и че вече е наредено войските от SS да се натоварят с тази задача[111].

На 5 ноември 1943 г. фелдмаршал Кайтел информира външното министерство в Берлин, че в резултат на настоятелните протести на българския министър-председател фюрерът е обещал прочистването на района Тетово - Дебър - Струга - Кичево - Гостивар от комунистите и изграждането на отряди за местна самоотбрана с германска помощ и под закрилата на германските въоръжени сили.

При необходимост командващият югоизтока спешно щял да прочисти територията от бандитите и да задържи в окупация въпросните селища с помощта на въоръжените сили до момента, когато местните отряди за самоотбрана бъдат в състояние да поемат в ръцете си обезпечаването на сигурността и омиротворяването на района[112].

[108]NAUS, T 120/241, R.5, Fr.181269-18270. Berlin, 2.XI.1943.
[109]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.68. София, 2 ноември 1943 г.
[110]Пак там, оп.8, а.е.979, л.6, 7. София, 12 ноември 1943 г.
[111]Пак там, л.8, 9. София, 12 ноември 1943 г.; Филов, Б. Цит. съч., с.636, 637.
[112]NAUS, T 120/241, R.5, Fr.181275. KR GWNOL, 5.XI.1943.

Според съобщение на българското военно министерство български части преминават на две места българо-албанската демаркационна линия и окупират областите източно от Кичево със селищата Сърбица, Премка и Челопечи, както и района, който се затваря от селищата Пещани, Трапезица, Лесковец, Азамати, Мала Црука и демаркационната линия.

Българското военно министерство обосновава тези действия с необходимостта да се обезпечи сигурността на пътищата Кичево - Прилеп и Охрид - Битоля. Окупацията очевидно има за цел да осъществи поставеното от дълго време насам българско искане за защита на българското население от албанските издевателства.

Все още нямало сведения за окупирането на българската национална светиня манастира "Св. Наум", както и за концентрация на войски в направление на Струга[113].

В началото на декември 1943 г. германски части предприемат акция за прочистване от комунистически банди на Кичевския и Охридско-Стружкия терен отвъд демаркационната линия. След прочистване на района от германска страна е предприето в българските общини създаване на местно управление, подчинено на албанската администрация само формално, но всъщност под покровителството на германското военно командване. Целта е да се даде възможност на местните българи да се самоуправляват и да се избегне албанско вмешателство в чисто българските села[114].

По повод информацията, че на българите в Албания се дава възможност да организират местни сили за самоотбрана под германско покровителство, българското правителство реагира едва през февруари 1944 г. На областния директор на Битоля е отговорено в смисъл, че "по въпроса своевременно е говорено на компетентните германски места". Дава се инструкция да се работи по формулата: "германско управление в нашите краища, останали в Албания при най-близко участие на българския елемент"[115].

В отговор на горното областният директор на Битоля докладва, че всички усилия са насочени именно в духа на инструкцията. За голямо съжаление обаче, германското управление в българските земи, останали в Албания, не давало задоволителни резултати по отношение закрилата на българския елемент. Германската комендатура в Струга въпреки уверенията, че полага много усилия, за да защити българското население, стояла твърдо на становището, "че се намира в приятелска страна - Албания - и се ограничава в повечето случаи само с формални и политически интервенции пред албанските власти за станали произшествия и албански издевателства върху нашето население, за които ѝ е донасяно както от наша страна, така и от страна на пострадавшето българско население там, без да предприема никакви решителни мерки, за да респектира албанските власти, а се задоволява само с още по-учтивите и политически лукави обяснения на албанците".

[113]Ibidem, Fr.181277. Berlin, 6.XI.1943; С оглед на по-сигурна охрана на шосетата Кичево - Прилеп, Кичево - Битоля и Битоля - Охрид, на 1 ноември 1943 г. е направена малка корекция на разграничителната линия в района срещу Кичево и в участъка Охрид - Битоля. - Попов, генерал-лейтенант Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. Ч.I. Дейност на българското главно командване от 1939 г. до започването на Отечествената война срещу Германия 1944 г. София, 1993, с.131.

[114]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1280, л.145. Битоля, 10 декември 1943 г.

[115]Пак там, л.144. София, 15 февруари 1944 г.

При такова положение голяма част от вината за изселването на българите от Дебър, Дебърско и Кичевско пада върху германското управление и върху неговата слабост, която дебърските албанци успяват да използват в ущърб на българите[116].

* * *

С капитулацията на Италия, България получава реална възможност да присъедини частите от Македония, които след април 1941 са окупирани от италианските войски и стават част от Албания. Но такава стъпка не е предприета. Страхът от нови ангажименти в Югоизтока пречи на българските държавници да осмислят разликата между действията на окупационния корпус в Сърбия и евентуалното присъединяване на Западна Македония с градовете Тетово, Струга, Гостивар, Кичево - райони, в които живее българско население.

Все пак капитулацията на Италия е използвана. България присъединява в района на Преспа около 20 български села, коригирана е и границата при Охрид с още два и половина километра, с което българската светиня, манастирът "Св. Наум" остава на българска територия[117].

Българите и "Независима" Албания

На 4 октомври 1943 г. Временният изпълнителен комитет в Тирана нотифицира с циркулярно писмо генералното консулство на България за прокламирането отново на независимостта на Албания. Съобщава и състава на самия комитет[118]. След консултации с румънския и турския си колега Хр.

[116]Пак там, л.143. София, 25 февруари 1944 г.

[117]Тодоровски, Гл. Окупацијата на Западна Македонија (1941-1944). [второ дополнето и проширено издание]. Скопје, 1982, 126, 127.

[118]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1192, л.72. Тирана, 4 октомври 1943 г.

Минков отговаря идентично с тях, че писмото е прието "по принцип"[119].

Положението в Албания, въпреки обявяването на "независимостта" на държавата, продължава да е хаотично. Временният изпълнителен комитет, в състав от 6 души, който с германска благословия поема управлението, полага усилия да нормализира обществения живот в страната. Но тази власт е илюзорна и се простира само в Тирана и по охраняваните от германските войски съобщителни артерии[120].

В самата Тирана стават по няколко убийства на ден, "както някога в София през време на македонските братоубийствени борби". Временният изпълнителен комитет обаче не разполага нито с войска, нито с жандармерия, няма и полиция. Германците настояват да се осигури ред, но не се месят във вътрешните работи на страната, грижат се само за своите военни цели и поради това са "крайно толерантни и търпеливи", само съветват и съдействат да се създаде "каквото и да е редовно управление", като искат да дадат възможност на самите албанци да докажат, че заслужават независима държава и че могат сами да се управляват[121].

По начало всички албанци били англофили, не вярват в германците и в тяхната победа и очакват в скоро време англо-американски десант в Албания или на източното крайбрежие на Адриатическо море[122].

От политическите течения, според консула Минков, с най-слабо влияние са т. нар. "националисти" (Бали комбетар) начело с Митхад Фрашери, "60 годишен, голям интелектуалец - фантаст, писател - поет, бивш пълномощен министър, притежател на най-голямата библиотека по балканските въпроси и собственик на богата книжарница в Тирана". След десанта в Сицилия М. Фрашери забягнал в планината, където "издигнал знамето на националната революция" за провъзгласяване на независима Албания. С този си акт той смятал, че "Албания се е наредила активно на страната на англо-американските демокрации, че е записала и тя една историческа страница в борбата срещу Хитлера и Оста и че така ще си е осигурила добри позиции при бъдещата мирна конференция за уреждане положението на Балканите". М. Фрашери обаче направил погрешно политическата си сметка с очаквания десант: С настъпването на есента и липсата на обикновен комфорт не било изключено "той безславно, наскоро да се прибере в Тирана". Влиянието на националистите било слабо, като се простира главно в Тирана сред некомунизираната още интелигенция[123].

[119]Пак там, л.73. Тирана, 10 октомври 1943 г.
[120]Пак там, л.61. Тирана, 12 октомври 1943 г.
[121]Пак там, л.61, 62. Тирана, 12 октомври 1943 г.
[122]Пак там, л.63. Тирана, 12 октомври 1943 г.
[123]Пак там, л.63, 64. Тирана, 12 октомври 1943 г.

Втори по-влияние са партизаните на Зогу или т.нар. зогисти. Те са много силни в Тирана и в областта на Тирана - Круя - Шияк и Дурацо, както и в зоната на Дебър и Мат, т.е. в централна Албания. Почти цялата селска мюсюлманска маса в тези области върви със зогистите. В Дебърско се подвизават байрактарите зогисти със своите добре въоръжени банди, които са със силно влияние в района. В родното място на Скендер бег - Круя, управлява "старият бандит Абаз Купи, произведен майор в жандармерията на Зогу"[124].

Най-силни и най-организирани са комунистите, завладели масово младежта от всички среди в градовете и селата, главно в Тирана, Елбасан, Берат, областта на Корча и Валона, както и в Южна Албания, Аргирокастро, Химара, където са почти пълни господари на положението. Водач на комунистите в Албания е Сейфула Малишова, прекарал няколко години в Москва. Комунистите действали отделно от националистите и зогистите, искали да минат за покровители на селското и бедно население, тероризират градовете и селата, осмелявали се да влизат и в сражения с германските войски[125].

Вследствие на всичко това Албания представлява "един кошер от оси, които бръмчат и всички жилят, до които човек ще направи по-добре да се не приближава. Албания боледува от тежката болест на хаоса и безвластието. Ще може ли да я излекува Временният изпълнителен комитет с помощта и съветите на германците"[126].

На 20 октомври Бекерле е информиран за молбата на албанския национален комитет Германия да поеме защитата на интересите на албанската народностна група в България, особено по отношение на българския закон от 10 юли 1942 г., който предвижда изселване на някогашните югославски поданици, които са пожелали да получат чуждо гражданство[127].

Това предложение се отхвърля от Бекерле. Своите възражения аргументира със съществуващата опасност, след като стане известен този факт, албанците в Македония, на брой около 50-60 000 души, да излязат с многобройни искания и оплаквания, които досега са пазени в мълчание. При съществуващата "дълбока омраза между албанците и българите" не било изключено да се стигне до трайно накърняване на германските отношения с България[128].

По отношение на т.нар. "изселване" на небългарските поданици, Бекерле

[124]Пак там, л.64. Тирана, 12 октомври 1943 г.
[125]Пак там, л.64, 65. Тирана, 12 октомври 1943 г.
[126]Пак там, л.67. Тирана, 12 октомври 1943 г.
[127]NAUS, T 120/241, R.5, Fr.181234. Специален влак, 20.X.1943.
[128]Ibidem, Fr.181237-181238. Sofia, 22.X.1943.

припомня, че още на 1 октомври 1943 г. Министерският съвет е взел решение за отлагане на срока му до 1 април 1944 г. Външното министерство потвърдило, че отлагането на срока се отнася и до албанците[129].

Въпреки "похвалните и искрени" усилия на Временния изпълнителен комитет в Тирана да обедини албанците и да нормализира положението в държавата, особени успехи не са постигнати. За това допринася както умелата английска пропаганда, така и "слабото политическо и гражданско възпитание, корумпираните политико-обществени среди, доколкото ги има, индивидуализмът, партикуларизмът и егоизмът в албанския характер и главно, дълбоко залегналото чувство във всички, че играта на Германия е изгубена"[130].

Албанските "интелектуалци" смятали, че чрез хаоса и анархията в страната се услужва на англичаните, а германските позиции на Балканите отслабват. По този начин и те, албанците, "воювали" на страната на "демокрациите", за което вярвали, че ще бъдат възнаградени при крайната победа. С това си осигурявали позициите срещу Сърбия и Гърция и възможността да запазят сегашните си "етнически" граници, като даже ги закръглят за сметка на Македония, където населението в Скопие, Тетово, Куманово, Велес, Прилеп, Битоля, Ресен, Струга, Охрид в голямото си мнозинство било "чисто" и по "съзнание" албанско. Смятало се, че и Москва била много благодарна и щяла да ги протежира[131].

След като Временният изпълнителен комитет с германска подкрепа застава начело на "управлението" в Тирана и обявява отново независимостта на страната, положението не се променя особено. На 16 октомври в Тирана се открива Велико народно събрание, което "набързо" приема някои закони и избира четирима регенти. Предстои избиране на министри и назначаване на правителство от Регентския съвет[132].

Една от първите стъпки, които предприема германският емисар Х. Нойбахер за консолидиране на Балканите, е свързана с Албания[133]. След големи мъки "и с помощта на немски акушери" на 8 ноември в Тирана е съставено правителство на "новопровъзгласената албанска държава". С изключение на министър-председателя Реджеп Митровица и външния министър Мехмет Коница, всички останали албански министри са съвсем неизвестни и нови за албанската общественост. Общото за тях е, че повечето са германски

[129]Ibidem, Fr.181238. Sofia, 22.X.1943.
[130]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1192, л.85-87. Тирана, 24 октомври 1943 г.
[131]Пак там, л.87-89. Тирана, 24 октомври 1943 г.
[132]Пак там, л.74-76. Тирана, 28 октомври 1943 г.
[133]Пак там, а.е.1239, л.60, 61. Белград, 5 ноември 1943 г.

възпитаници и минават за убедени германофили[134].

Задачата, с която престои да се справя новото правителство, е тежка. Разрухата е тотална, а деморализацията е обхванала всички слоеве на обществото. Албания е в тежка криза. Запасите от храни са на привършване, скъпотията ежедневно расте, а златото на страната, което е било депозирано в Рим, е иззето от германците и отнесено в Берлин[135].

В първата си реч, определена от Хр. Минков като "симптоматична", Р. Митровица не отправя и дума на благодарност към германците, които разоръжиха и изгониха италианците от страната. Министър-председателят рисува ясна и вярна картина на албанската действителност и на стремежа и волята да се създаде "Целокупна" и "Голяма Албания". На тази реч, според консула Минков, трябва да се обърне особено внимание, "защото тя може да ни послужи като прекрасен и официален реквизитоар срещу самите албанци, които по всичко личи, ще се явят с големи и упорити искания срещу нас един ден, в желанието да късат части от Македония и се задържат в заетите вече области, където систематически са прокарвали, по-рано заедно с италианците, прокарват и сега официално и неофициално, ако искате и по инстинкт, политиката на омаломощаване и изгонване на българския елемент и както разбирам от някои приказки на немците; мъчат се да ги спечелят и убедят, че в тези области грамадното болшинство от обитателите са албанци и че трябвало да стане размяна на населенията, тоест, да се изселят напълно българите от там, и тъй да се закрепи голяма Албания с още по-големи претенции за бъдещето"[136].

По сведения на българското консулство албанските ръководни кръгове разпространяват сред германците всевъзможни слухове, че българите в окупираната от тях зона в Македония са размирен елемент и са с комунистическа ориентация. Повод за това им давали действията на известния комунист, българин от Охрид Пирузев, пленил с четата си няколко германски войници[137].

В разузнавателното си известие от февруари 1944 г. щабът на войската констатира, че във външно-политическото положение на Албания не са настъпили съществени промени. Политическите среди продължавали сътрудничеството си с германските власти, но не престават да живеят с мисълта и надеждата за по-скорошното им освобождаване от окупатора чрез англо-саксонска подкрепа. Албанците се стремели да злепоставят българското население пред германските власти, за да си създадат предпоставки

[134]Пак там, оп.15, а.е.71, л.87, 88. Тирана, 14 ноември 1943 г.
[135]Пак там, л.91. Тирана, 14 ноември 1943 г.
[136]Пак там, л.91, 92. Тирана, 14 ноември 1943 г.
[137]Пак там, л.93, 94. Тирана, 14 ноември 1943 г.

за продължаване на непрекъснатия тормоз и изтребление на българите в намиращата се на албанска територия българска земя[138].

В документа се подчертава и враждебното отношение, което албанците имат към българите. Още с пристигането на границата се чувствала омразата, която албанците питаят към българския народ. Над българите е упражняван непрекъснат контрол от съвсем некомпетентни длъжностни лица, обикновено офицери – местни турци, които в миналото са били чираци на българските занаятчии. Почти във всички български села службите се заемат изключително от местни турци, които с верския си фанатизъм тормозят останалото там българско население.

От друга страна и сърбите провокират българите пред германските и албанските власти. Страхът сред българите от албанци, турци и сърби е голям, особено като се има предвид, че те са успели да заграбят и укрият голямо количество оръжие и бойни материали от италианците след капитулацията на Италия[139].

Албанците се опитват да унищожат и българската религия, като забраняват на българите да имат в къщите и дюкяните си икони, календари, кандила и др. Избиването на невинни българи, отвличането на жени и девици са чести, въпреки многократно отправяните протести до германските власти. Вследствие на всички тези прояви от страна на албанци, турци и сърби, живеещите в Албания българи масово напускат своите огнища и бягат към България или пък в планините.

Албанските аспирации не стигат дотук. В Албания продължава да се разпространява карта, включваща в територията на страната голяма част от България[140].

Борбата между комунисти и националисти продължавала. На много места обаче тези движения се преливат и борбата се насочва изключително срещу невинното българско население, таксувано като комунистическо. От щаба на войската се очаква все пак, отправените до германските власти в Албания постъпки за спиране на албанските безчинства, да дадат в най-скоро време резултат[141].

В разговор с хърватския дипломат Ст. Мознер министърът на външните работи Д. Шишманов разяснява, че българското правителство все още не е взело становище към последните промени в Албания, т.е. към образуването на национално правителство. България има редица въпроси, които трябва да

[138] АМВР, ф.18, оп.1, об.13444, л.497. Разузнавателно известие №2. София, 20 февруари 1944 г.
[139] Пак там, л.497, 498. Разузнавателно известие №2. София, 20 февруари 1944 г.
[140] Пак там, л.498. Разузнавателно известие №2. София, 20 февруари 1944 г.
[141] Пак там, л.498, 499. Разузнавателно известие №2. София, 20 февруари 1944 г.

реши, на първо място от териториален характер, но не бърза. Съществувало впрочем желание за сближаване с националното правителство. България продължавала да подържа в Тирана консулско представителство и военен аташе[142].

Съгласно поверителен доклад на германския генерал в Албания до командващия на войските в Югоизтока, причина за граничните инциденти на албанско-българската граница се дължат на изтеглянето напред с 3 км извън демаркационната линия на българския граничен полк в Охрид. При това българите се позовавали на споразумението от 30 март 1943 г. между България и Италия, подписано в Тирана. Във връзка с това германският генерал в Албания предлага по дипломатически път да се информират албанците за окончателно договорената демаркационна линия[143].

На 8 март 1944 г. пълномощният министър фон Алтенбург поставя пред Д. Шишманов въпроса за уреждане на споровете между Албания и България. Това се налагало от факта, че албанците предявили пред германците редица въпроси, засягащи България, които не могат да се уредят без една пряка връзка между двете страни. Фон Алтенбург подсказва, че положението може да се нормализира чрез акредитирането към германската легация в София на един албански чиновник, приемлив за българското правителство. Същевременно не е упражнен натиск за официално признаване на новото албанско регентство и правителство[144].

По същото време в Загреб истинска сензация предизвиква картата на "Велика Албания", публикувана в бр.54-55-56 на албанския вестник "Косова", орган на Косовския комитет. Безмерните претенции на албанците предизвикват учудване, а дадената им възможност да се изразяват след заемането на страната от германските войски – недоумение.

Вестникът, очевидно издаван с обилни средства, е богато оформен: "картата и картината върху нея на богинята на победата с албанско знаме в ръка са печатани цветно, страниците на вестника са доста много и поместените статии носят подписите на редица видни албанци"[145].

В желанието си да осигурят ред и спокойствие в албанското пространство, германските власти приканват албанското население към сътрудничество с уверението, че Албания ще бъде "самостоятелна, независима и голяма държава". Тези обещания естествено провокират желание за присъединяване на Западна Македония, като свободно се разпространяват нарочно

[142] Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.196, str.600. 1944. ožujak 1. Sofija.
[143] NAUS, T 120/73, R.3, Fr.57566. Tirana, 4.III.1944.
[144] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.431, 432. София, 8 март 1944 г.
[145] ЦДА, ф.176к, оп.20, а.е.365, л.19. Загреб, 9 март 1944 г.

изготвени карти с бъдещите граници на Албания.

За момента албанската власт се стремяла да поддържа добри отношения с българите, "разбира се неискрени, което проличава от все още голямата враждебност, с която албанците се отнасят към българското население живеещо в Албания"[146].

Борбата в страната между комунисти и националисти продължава. Германците подкрепят националистите. При тези борби най-много страда българското население, измъчвано и от двете страни. В резултат на предприетите от българска страна енергични протести пред германските власти, в Тетовско и Стружко е обещано да бъдат взети следните мерки: 1.Районите на Тетово и Струга ще бъдат сведени до една област, която ще има свой префект в Тетово; 2.Общините с преобладаващо албанско население ще имат албанец кмет и българин секретар; 3.Общините с преобладаващо българско население ще имат за кмет българин и секретар албанец; 4.В чисто българските населени места между Кичево и Струга ще се формира местна охрана, която ще бъде подчинена на българските кметове. В 4 села тази охрана вече е формирана. Достъпът на албанската жандармерия в тези места е забранен.

В резултат на предприетите мерки се очаква подобрение на положението на българското население в района[147].

Навлизането на съветските войски в Бесарабия и Буковина дава своето отражение и върху албанската общественост. Безпокойството за утрешната съдба на Албания е обзела всички. Убеждението, че германците са зле и мъчно ще се задържат на Балканите, е завладяло ръководните кръгове. Албанците търсят изход и мислят за осигуряване на сегашните граници на страната.

В тази връзка председателят на регентския съвет Мехди Фрашери проявил интерес за настроенията в България и становището по отношение на Македония и Тракия във връзка с руското напредване и английската политика. Изказал и опасенията си за участта на Балканите, ако болшевиките успеят. Осъжда и английската политика, която щяла да докара русите в Средиземно море.

Фрашери намира, че позициите на сърбите и гърците в Лондон са силни, поради това се търси закрилата и сътрудничеството на България, т.е. на войската ѝ. Албанците щели да помагат. Фрашери иска да узнае и становището на България, ако Русия наложи идеята за автономна Македония в проектираната балканска федерация. Иструктиран от София, българският консул отговаря, че "за нас този въпрос не съществува и ние сме решени твърдо да завършим нашето национално обединение и да не позволим на сърби и гърци да се настанят отново в Македония и Тракия". Видимо доволен от чутото Фрашери, както и друг път направил декларация, че Македония е българска. Според Минков, Фрашери - бивш висш турски сановник в Македония, можел да бъде полезен при защитата на българската национална кауза[148].

[146]Пак там, оп.15, а.е.75, л.97. Разузнавателно известие №3. София, 2 март 1944 г.
[147]Пак там, л.97, 98. Разузнавателно известие №3. София, 2 март 1944 г.

По повод един разговор с албанеца А. Кочи, външният министър Д. Шишманов заявил на Бекерле, че българското правителство в никакъв случай няма да се съгласи последният да открие паспортна служба в София. Българското правителство не е съгласно Кочи да извършва своята дейност самостоятелно. Това можело да се прави само под надзора и в рамките на германската легация[149].

Шишманов споделя също така, че албанското правителство се е обърнало към България с въпроса за признаването на Албания. Въпреки че напоследък България има основание да бъде недоволна от отношението на Албания към българските малцинства, този въпрос щял да бъде разгледан в Министерския съвет. В тази връзка от Германия е поискана информация кои държави са признали до момента Албания[150].

На 12 юни 1944 г. специалният пълномощник за Югоизтока Нойбахер води разговор с българския генерален консул в Тирана. Минков се обявил за нормализиране на отношенията между България и Албания. През следващите дни щял да отпътува за София и да постави пред министър-председателя въпроса за признаване на независимостта на Албания. Дал на Нойбахер да разбере, че е целесъобразно и правителството на Райха официално да повдигне този въпрос в София[151].

Като изхожда от добрите отношения на Германия с България, специалният пълномощник за Югоизтока Нойбахер не позволил от територията на българска Македония да се рекрутират мюсюлмани-доброволци за SS дивизията "Скендербег". На генерала от SS Фицхум е дадена инструкция да не приема такива молби, "тъй като това неминуемо ще доведе до интервенцията на българското правителство"[152].

През юни 1944 г. щабът на българската войска отчита, че положението в

[148]Пак там, а.е.76, л.2. Тирана, 28 март 1944 г.
[149]NAUS, T 120/73, R.3, Fr.57660. Sofia, 13.IV.1944.
[150]Ibidem, Fr.57660-57661. Sofia, 13.IV.1944; На 22 май 1944 г. главният секретар на външното министерство още веднъж моли Бекерле да му съобщи кои държави досега са признали Албания. - Ibidem, Fr.57777. Sofia, 22.V.1944.
[151]Ibidem, Fr 57860. Специален влак, 16.VI 1944. Във връзка с това на Бекерле е наредено да разбере неофициално какво е направил и постигнал по този въпрос българският генерален консул пред своето правителство. - Ibidem.
[152]Ibidem, Fr 57909. Belgrad, 30.VI.1944.

Албания не се е подобрило. Германското командване продължава да взема мерки за укрепване на отбраната на албанския адриатически бряг. Надеждите за формиране на боеспособна албанска войска не са се оправдали и повече не се разчита на това. Положението на българското население след въвеждането на самоотбраната малко се е подобрило[153].

На среща с българския дипломат в Белград Шопов Нойбахер споделя, че е твърде загрижен за положението в България, особено от засилването на комунистическото движение. Нойбахер предава за външния министър П. Драганов, "че според него за успешното защитаване на общите ни интереси било целесъобразно образуването на един блок, състоящ се от Хърватско, България и Албания". Затова отново настоява българското правителство да признае самостоятелността на Албания, което щяло да се посрещне добре в Берлин[154].

На 12 юли П. Драганов е информиран от Бекерле, че в Берлин са решили да изпратят пълномощен министър в Тирана. Независимата албанска държава била призната вече от Хърватско и Словакия. Непризнаването на албанската независимост според Бекерле можело да доведе до закриването на българското генерално консулство в Тирана[155]. На 14 юли отношенията на България с Албания и правото на А. Кочи да визира паспорти са разисквани и с регентите[156].

В разговор, проведен с албанския "представител" Кочи, Драганов споделя, че новото българско правителство се придържа към политика, която да осигури "Балканите за балканските народи". България желаела да поддържа добри отношения с Албания, но неуреденият граничен въпрос пречел на нормалните контакти и било добре да се постигне разбирателство по него. Ако това не се постигнело, други щели да определят границите. На Кочи е разрешено "засега" да изпълнява задачата си като началник на паспортното бюро[157].

На 24 юли 1944 г. главният секретар на външното министерство съобщава на Бекерле, че след посещението на българския генерален консул в Тирана, българското правителство се е съгласило да открие албанско паспортно бюро с главна фигура А. Кочи. Все още обаче не е взето решение за признаването на Албания от България[158].

[153]ЦДА, ф.176к, оп.8, а.е.1310, л.69, 70. Разузнавателно известие №26. София, 21 юни 1944 г.

[154]Пак там, оп.15, а.е.83, л.86-88. Белград, 6 юли 1944 г.

[155]Драганов, П. Дневник на Първан Драганов бивш министър на външните работи от 12 юни до 1 септември 1944 г. Съставителство: Г. Мишков, Т. Добрянов. София, 1993, с.30.

[156]Пак там, с.32.

[157]Пак там, с.34.

[158]NAUS, T 120/73, R 3, Fr 57957. Sofia, 24 VII 1944. Дипломатическите отношения с Албания са възстановени официално в края на 1945 г. - Матеева, М., Хр. Тепавичаров. Дипломатически отношения на България 1878-1988. София, с.70, 71.

Опитите на Иван Михайлов да участва в решаването на македонския въпрос

Променената обстановка в Европейския югоизток води до промяна и в германската политика в региона. Макар и увеличени, особено след капитулацията на Италия, германските сили не са достатъчни, за да покрият застрашените територии и затова се прибягва наред с военните и към политически мерки. Относно "опасните кокетирания на Белград с Германия" Ив. Михайлов споделя с пълномощния министър в Загреб Й. Мечкаров информацията си за плановете, които сърбите кроят за Македония. Те били готови в случай, че България остане свързана с Германия "да разпространят долу, в Македония пропаганда в полза на Русия". Ако пък забележели опит на България да прекрати сътрудничеството си с Германия, сърбите щели да предложат на германците свои въоръжени групи за Македония. Според Ив. Михайлов този вариант е бил конкретно обсъждан при посещението на генерал Недич в главната квартира на Хитлер[159].

Сменяйки темата на разговора, Ив. Михайлов пита как новото българско правителство би погледнало на евентуалното му завръщане в България и не би ли сметнало, че той "се връща да води политическа дейност и борба, че би искал да използва днешното положение на страната". В отговор на това Мечкаров припомня думите на Б. Филов, казани по-рано по същия повод, че българското правителство няма никакво намерение да преследва Ив. Михайлов. От думите на Михайлов Мечкаров остава с убеждението, че той няма сериозни намерения да се завръща в страната, а поставянето на въпроса има значение по-скоро на сондаж към позицията на новото българско правителство[160].

Въпросът за защитата на българското население извън границите на България е поставен отново на дневен ред в края на ноември 1943 година. Този път инициативата не идва от страна на българското правителство, нещо което засилва безпокойството му и кара Божилов и Шишманов настойчиво да търсят информация. На 22 ноември Бекерле е поканен на разговор от министър-председателя и министъра на външните работи. Повод за това е, че същия ден Божилов е посетен от пратеник на Ив. Михайлов с предложение неговите сподвижници "да започнат борба в гръко-македонските области и да възстановят там спокойствието и сигурността в германски дух". За целта от българското правителство се иска да освободи от военна повинност 500-1000 българи, които да се използват на гръцка територия,

[159]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.65, л.143, 144, 154. Загреб, 22 септември 1943 г.

[160]Пак там, л.144. Загреб, 22 септември 1943 г.

като е представен и поименен списък. Освен това се искат и парични средства, за да се организира преподаването на български език в училищата и богослужението от български свещеници. Необходимите за това парични средства трябвало да се предоставят на Ив. Михайлов, който щял да действа по указание на българското правителство, а като отплата на България ще бъдат отстъпени Солун и околността му[161].

На упрека на Божилов, че в България отдавна имат информация за контакти на Ив. Михайлов с германски инстанции и че наскоро е бил в Берлин за консултации, Бекерле предпазливо отговаря, че е изключено "официално ведомство в Германия да е водило преговори и правило уговорки с Михайлов". Никой в Райха нямало да си позволи да води преговори зад гърба на съюзническото българско правителство с лица от български произход. Шишманов дипломатично възразява, че от българска страна също не се допуска подобно нещо, но че е вероятно някоя местна или цивилна служба да е преговаряла с македонския водач в духа на мисията Нойбахер[162].

С телеграма до външното министерство в Берлин, обозначена с гриф "много бързо", Бекерле предава молбата на Божилов и Шишманов да узнаят нещо повече за действията на Михайлов. Лично Бекерле смятал, че се касае за собствена инициатива на Михайлов. Давайки вид, че е получил германска подкрепа, той правел опити да спечели за България цяла Македония и отново да укрепи влиянието си там[163].

В следваща телеграма Бекерле обръща внимание, че българите са особено предпазливи към всичко, свързано с ВМРО, така че техните министри държат случая да се запази в строга тайна от македонския водач, както и от неговите хърватски приятели и съмишленици[164].

В разговор с Шишманов на 27 ноември Бекерле го информира, че още не е получил отговор от Берлин, но от разследванията, които е направил, смята, че се касае за изграждане на български отряди за самоотбрана в гръцко-македонската област, подобно на тези в албанските гранични райони, за което българите са дали съгласието си в главната квартира на Хитлер[165].

В случая Бекерле има предвид доклада на д-р Делиус относно "Създаването на македонски доброволчески отреди в Северна Гърция". Според доклада в началото на ноември д-р Делиус е посетен от идващия от Загреб обершурм-

[161] PA.AA., Bd.6, S.181302-18130. Sofia,22.XI.1943.

[162] Ibidem, S.181303-181304. Sofia,22.XI.1943. На 13 и 19 август 1943 г. Мечкаров съобщава на външно министерство, че Ив. Михайлов за около една седмица е отсъствал от Загреб. - ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.62, л.56,101. Загреб, 13 - 19 август 1943 г.

[163] PA.AA., Bd.6, S.181303-181304. Sofia,22.XI.1943.

[164] Ibidem, S.181305. Sofia,23.XI.1943.

[165] Ibidem, S.181306-181307. Sofia,27.XI.1943.

банфюрер Хайдер, на когото имперското ръководство на SS е възложило да организира доброволчески отряди в гръцка Македония, които да бъдат причислени към SS. Инициативата за тези отряди се приписва на Ив. Михайлов. В същото време д-р Делиус обръща внимание, че подобни опити остро се осъждат от българска страна[166].

На 8 декември Бекерле посещава Д. Шишманов във връзка с отправеното по-рано запитване относно някакво споразумение между водача на ВМРО Ив. Михайлов и германските власти в западните области на полуострова. В тази връзка го запознава с една телеграма на държавния секретар Щеенграхт. В нея се казва, че никакви разговори на официални германски лица не са водени с Ив. Михайлов. Имало обаче стремеж сред местните германски власти в гръцка Македония да образуват съпротива срещу комунистите, като се въоръжат сигурни лица, живеещи в тези области. На тази акция не е било отдадено никакво политическо значение, ето защо твърдението на Михайлов, че се е споразумял с германците, е необяснимо. Германският пълномощник Нойбахер не знаел нищо за подобно споразумение. На него била известна само инициативата на германските формации в гръцка Македония.

Сам Бекерле е убеден, че има недоразумение. Възможно било от хората на Ив. Михайлов да е воден разговор с някой местен началник в гръцка Македония или в Загреб, относно отбраната на Костурско, Леринско и т.н. При това представителите на Михайлов "са си въобразявали", че разговарят с лица, които имат пълномощия от Берлин или най-малкото от Нойбахер. Но за всичко това нито Берлин, нито Нойбахер знаят нещо[167].

Същия ден Бекерле изпраща до Берлин телеграма с гриф "Държавна тайна!". Съгласно получената по-рано инструкция той е информирал Шишманов, че идеята за създаването на отряди за самоотбрана в гръцка Македония е на второстепенни(!) инстанции, а за водените от Ив. Михайлов преговори с ведомството на Химлер българският външен министър въобще не е информиран. Но Шишманов явно правел връзка между засилената германска активност в Северна Гърция и мисията Нойбахер и настоявал за сведения относно задачите му и кръга на неговата компетентност. Безпокойството на българите, според Бекерле, е предизвикано от информация, изхождаща от Нойбахер, че имало планове за бъдещо сътрудничество между генерал Недич и хърватското правителство, а това са неща, "които много интересуват и засягат българското правителство"[168].

[166] Ibidem, S.181309-181313. Sofia,27.XI.1943; Зографски, Д. Македонија 1940-1943 год. според некои германски документи. В: Гласник, Скопје, № 3, 1971, с.66.

[167] Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.413. София, 8 декември 1943 г.

[168] PA.AA., Bd.6, S.181323. Sofia, 8.XII.1943.

Шишманов, позовавайки се на любезното указание, дадено от фон Рибентроп в негово присъствие (по време на посещение в главната квартира на Хитлер), "според което плановете на пълномощния министър Нойбахер, доколкото са интересни за България", трябва да им бъдат редовно съобщавани чрез Бекерле, настоява за регулярна информация. За същото моли в телеграмата си до Вилхелмщрасе и Бекерле, отново позовавайки се на голямото внимание и недоверие, с което българското правителство следи всички процеси на Балканите[169].

Сведенията, които се получават в германското външно министерство за безпокойството, с което българското правителство гледа на активизирането в последно време на ВМРО и подозрението, че Ив. Михайлов се ползва с подкрепата на местни държавни органи, карат държавния секретар Щеенграхт да иска разяснения от Нойбахер[170].

В паметна бележка от 12 декември, адресирана до фон Рибентроп и препратена за сведение до Бекерле, пълномощният министър Нойбахер предоставя исканите сведения. Между 11 и 13 септември Нойбахер бил информиран за възможността да се използват "македонците-националисти, членове на ВМРО" в Северна Гърция. Офицерът от SS Хайдер, с когото разговарял в Берлин, смятал за възможно използването на няколко хиляди членове на ВМРО за създаване на доброволна милиция в овладяната от партизанite северногръцка територия. Нойбахер подкрепил подобни действия, но същевременно обърнал внимание, че "ВМРО преследва великомакедонски цели и че неговите стъпки се следят с най-голямо недоверие от българското правителство". Затова е необходима гаранция, че македонските доброволци ще се използват само против комунистическата съпротива, а всякакви други политически или пропагандни цели ще се избягват. Освен това подчертава, че македонците-националисти са склонни към крайни действия, което налагало подразделенията на тази милиция да се поставят под контрола на германски офицери. След този разговор Нойбахер нямал повече информация за развитието на случая. Едва по-късно узнал, че Ив. Михайлов се е обърнал към българското правителство "да предостави за целите на акцията в Северна Гърция, която ще донесе териториални облаги за България, подофицери от българската армия, както и парични средства за българските училища и църкви". Тази интервенция затвърдила подозрението му, че в Северна Гърция ВМРО преследва великомакедонска политика. За подобна "опасност" Нойбахер устно информирал помощника на Химлер Калтенбрунер и го помолил да вземе съответни мерки[171].

[169]Ibidem, S.181323-181324. Sofia, 8.XII.1943.

[170]Ibidem, S.181334. Berlin, 12.XII.1943.

[171]Ibidem, S.181335-181336, Berlin,12.XII.1943; На 18 декември управляващият консулството в Белград Ст. Шопов води разговор с д-р Х. Нойбахер. Тъй като има сведения, които

Въпреки взаимното недоверие между българското правителство и Иван Михайлов, както и между българи и германци, в Егейска Македония се създава доброволческа част. Тя е въоръжена и екипирана от германците и въпреки че в състава ѝ има няколко български офицери и подофицери, е под германско военно командване[172].

Водените от германска страна разговори с Ив. Михайлов са дълбоко засекретени. В цитираните от Д. Зографски спомени на сътрудника на германските тайни служби Валтер Хаген има податки, че през 1943 година на Хитлер е поднесен меморандум, в който се иска създаването на независима македонска държава с център Солун. Това обаче би довело до неизбежно влошаване на отношенията с България и би застрашило германските интереси в Югоизтока[173].

На 23 февруари 1944 г. българският офицер за свръзка при германското командване в Солун донася на щаба на войската, че по сведения на македонския деец Спиро Василев (връзка между Костурското благотворително братство в София и Костурския комитет в Македония) през декември 1943 г. Ив. Михайлов е имал среща с Хитлер. На тази среща е било уговорено Ив. Михайлов да застане начело на българите в гръцка Македония, ако българското правителство се съгласи на това и даде 500 души македонци за ядрото на бъдещата македонска милиция. От германска страна е било обещано въоръжаването на милицията. По същото време представители на

няма възможност да провери, според които Иван Михайлов е водил разговори в Загреб с германските тайни служби и бил осигурил покровителството на българското население в Албания и Гърция. Шопов пита Нойбахер, дали знае нещо за това. Извънредният пълномощник категорично опровергава подобни разговори да са били водени с официални германски лица. Възможно било Иван Михайлов да е имал среща с някои германски офицери, но ако са водени някакви разговори, то те изразявали само частното мнение на тези лица. Доколкото Нойбахер знаел, Иван Михайлов предложил чрез българското правителство да се въоръжи българското население, за да се брани от албанските и андартските чети. Нойбахер се изказал твърде неласкаво за личността и характера на Ив. Михайлов, когото нарекъл "школуван терорист". В доклада си до външното министерство в София Шопов споменава още, че негов познат германски офицер, натоварен със специални задачи в Албания преди няколко дни казал, че според някои непроверени сведения, Иван Михайлов се намирал в Кичево, образувал там чети и подготвял безредици. Шопов предава в София тази информация с пълна резерва. - ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.70, л.54, 57, 58. Белград, 18 декември 1943 г.

[172]Strugar, V. Sistem bugarske okupacije u Jugoslovenskim oblastima (1941-1944). - Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova, I. Beograd, 1980, s.282.

[173]Зографски, Д. Македонија во балканската политика на Третиот Рајх. В: Гласник, Скопје, № 1, 1974, с.21; За същото пише в мемоарите си и В. Шеленберг. Според него още от 1941 г. германското разузнаване разработва идеята за самостоятелна македонска държава. В тази връзка е и воденият в Берлин разговор на В. Шеленберг с Ив. Михайлов в края на август 1943 г. Едва през 1944 г. обаче идеята за независима Македония влиза в действие. - Шелленберг, В. Мемоары. Москва, 1991, с.270, 271.

македонската организация имали среща с министър-председателя Д. Божилов, който им дал уверение, че ще подкрепи акцията. Впоследствие обаче всичко пропаднало. Според Сп. Василев причината била в Д. Крапчев, който убедил някои от регентите и министър-председателя да не се съгласяват Ив. Михайлов да се установи в гръцка Македония и да формира милиция.

Впоследствие отново били направени постъпки чрез Бекерле за формиране на милиция в гръцка Македония. Германският пълномощен министър обаче отказал с аргумента, че за това не е съгласно българското правителство[174].

На 8 март 1944 г. Иван Михайлов приема за разговор представителя на Германската телеграфна агенция в Загреб д-р Хайнц Грунерт. На интервюто присъствува и аташето по печата в Загреб П. Лунгов. На въпрос дали смята, че с извършените териториални промени на Балканите през 1941 г. е било завършено делото по обединението на Македония, Михайлов отговаря, че през 1941 г. към България е присъединена само половината от Македония. Другата половина, останала в съседни държави, чака още своето освобождение и включване в България. Така в Албания остават седем македонски околии, което се дължи главно на влиянието на Италия: чрез тия територии, които са отделени от същинска Албания чрез естествената граница на Шар планина, италианците имали намерение да слязат до долината на Вардара. Разпаленият от италианците албански империализъм проявявал сега претенции и за нови македонски области, като Скопие, Охрид, Битоля и пр., както и за Враня[175].

Македония, обяснява Михайлов, е само едно географско понятие. За удобство жителите ѝ често употребяват регионалното име "македонци", както в други области на България - тракийци, добруджанци и пр. Македонска нация не съществува. Днешните македонци не са нищо друго, освен македонски българи. Теорията за съществуване на македонска нация със свой език е болшевишко изобретение. Исканията за автономия и независимост на Македония са се проповядвали от ВМРО, понеже не могло да се иска открито съединението с България и, освен това, понеже другояче не можеше да се изтъкне по-ярко идеята за целокупността на Македония. За нас, продължава Ив. Михайлов, "въпросът за свободата на Македония е тол-

[174]ЦДА, ф.1932к, оп.1, а.е.304, л.75. Солун, 23 февруари 1944 г.

[175]Пак там, ф.176к, оп.15, а.е.78, л.227, 228. Загреб, 9 март 1944 г.; Говорейки за албанските претенции към Македония, Иван Михайлов припомня, че още през 1920 г. в спогодбата за обща борба против Югославия, сключена между ВМРО и албанския комитет, от страна на албанските националисти е признато присъединяването в бъдеще към Македония на всичките седем околии, присъединени към Албания през 1941 г. Спогодбата, "подписана от албанска страна от Бедри Пеяни, Зияди Дибра, Хасан бей Прищина и др. (на заседанията присъствал и тогавашният министър-председател, а после крал, Зогу), била сключена именно в къщата на Реджеб Митровица, тогава министър на просветата, а сега - министър-председател на Албания!". - Пак там, л.228. Загреб, 9 март 1944 г.

кова важен, колкото и въпросът за целостта на Македония, те са свързани неразривно помежду си; затова присъединението само на части от Македония към България не представя освобождение на Македония. Понеже бяхме принудени, по тактически съображения, в течение на десетилетия да боравим с лозунгите за автономия и независимост, някои лица от младото поколение схванаха неправилно задачите на нашата борба и така станаха плячка на болшевизма; те са сега, именно, в планините; обаче, тези банди не броят повече от хиляда души"[176].

Следващият въпрос, който поставя Грунерт, е за отношението на Михайлов и неговите съмишленици към България. "За нас - казва Михайлов - враг №1 е и си остава Сърбия. Затова ние не одобрявахме политиката на българските правителства, които искаха да изкарат сърбите "братя", като забравяха Македония, и сключваха "пакт за вечно приятелство" със сърбите. Ако днес се различаваме от българската официална политика, то е поради това, че българското правителство не протестира достатъчно срещу новото разпокъсване на Македония, че не държи открито въпросите за останалите под робство наши земи; проявява се една индиферентност към апетитите и похватите на враговете ни. Разбира се, в края на краищата всичко зависи от германската победа. Нас не ни е страх нито от албанците, нито от гърците, с които ще можем да се справим и сами, щом е на лице общото тържество на правдата. Затова, въпреки направените уговорки, ние не пречим днес с нищо на българското правителство и лоялно мълчим"[177].

Търсейки отговор на въпроса, ангажиран ли е бил Ив. Михайлов с някаква конкретна акция по време на войната, хърватската изследователка Н. Кисич-Коланович се докосва до някои малко известни документи от хърватския държавен архив. От документацията на загребския полицейски аташе Ханс Хелм става ясно, че Михайлов е под постоянното наблюдение на немски агенти. В началото на юни 1944 г. службата на Хелм потвърждава, че Михайлов е съставил "изчерпателен елаборат по въпроса за българо-албанската граница". В него Михайлов се позовава на споразумението от 1920 г., което е подписано между българското освободително движение и албанско-косовския комитет. Михайлов настоявал за албанско-българска граница, идентична с бившата югославско-албанска граница. За принадлежността на град Дебър трябвало да се проведе плебисцит[178].

[176]Пак там, л.229, 230. Загреб, 9 март 1944 г.

[177]Пак там, л.232. Загреб, 9 март 1944 г.

[178]Kisić-Kolanović, Nada. Zagreb - Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945. Zagreb, 2003, str.131.

Към "Независима" Македония

Капитулацията на Италия, смъртта на цар Борис, както и все по-влошаващото се военно-стратегическо положение на Германия принуждават новото политическо ръководство на България да предприеме поредица от действия, които според неговото виждане биха осигурили възможност за отстояване на националния идеал след края на войната. Естествено на този начален етап еволюцията е бавна и се изразява по-скоро в подготовката и частичното реализиране на някои пропагандни мероприятия, както и в осигуряването на експертно мнение по някои възлови въпроси при подготовката на бъдещите мирни договори.

В края на септември 1943 г. регентите професор Филов и генерал Михов решават да се предприеме пропагандна кампания, която да доказва, че след април 1941 г. към държавата са присъединени само български земи. Същевременно да се отстоява позицията, че българите ще отбраняват земите си и ще се борят за националното си обединение, независимо от това кой ще бъде победител в световния конфликт[179].

Впрочем същия ден в. "Днес" е публикувал статия, в която се твърди, че "в този световен конфликт ние не търсим завоевание. Ние не сме искали нищо чуждо. Ние искаме да приберем под общия обществен покрив земите, които всякога са били български и трябва да станат български"[180].

В тази връзка е и разговора между регентите и министър-председателя Д. Божилов, на който е решено да се подеме една акция, която да пропагандира в страната и чужбина националните въпроси, които предстои да бъдат поставени на разглеждане при едни бъдещи мирни преговори. Освен това е решено да се представи и един план за обнародване на брошури, книги и други публикации, нужни за доказване правотата на българските национални тези. Във връзка с това на 17 ноември 1943 г. министърът на външните работи вика на разговор професорите Г. П. Генов, Л. Владикин и Ив. Дуйчев и пълномощния министър С. Радев. Решено е още през идната седмица да излязат в печата със статии, които да обяснят "Какво преследва България с участието си в днешния въоръжен конфликт" като целта на статиите ще бъде да се докаже, "че българският народ се стреми само към обединение на земите, които му принадлежат и няма никакви завоевателни и империалистични намерения"[181].

[179]Филов, Б. Цит. съч., с.621.

[180]Цит. по: Белоконски, П. Истина по време на война. Пропагандата в България през 1941-1944. София, 2000, с.206.

[181]Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война..., с.404. София, 18 ноември 1943 г.

В началото на януари 1944 година пълномощният министър в Загреб Й. Мечкаров изпраща до външно министерство мемоара "Балканите след италианската капитулация", изготвен от живеещия в Белград Милан Банич. Мемоарът е връчен по-рано от автора му на германските представители в Белград начело с д-р Х. Нойбахер[182].

В мемоара, писан след капитулацията на Италия и допълнен след посещението на генерал Недич в главната квартира на фюрера[183], се настоява за ревизия на сръбските граници. С отстъпването на Вардарската долина на България, Германия загубила(!) излаза си към Солун и рискувала той да попадне в ръцете на Русия, на която българите винаги са били сляпо оръдие. За Македония Банич предлага да се обособи като самостоятелна държава, вместо да продължава да бъде ябълката на раздора между Сърбия, България и Гърция. Във всеки случай българите трябвало веднага да върнат на Сърбия Западните покрайнини и Македония, защото Германия нямала интерес да третира по различен начин сърби, българи и хървати[184].

По искане на външно министерство на 11 януари пълномощният министър в Берн Г. Кьосеиванов изпраща едно изложение върху плебисцитите, проведени след Първата световна война в Европа[185].

Изложението, подготвено от легационния съветник М. Милев, дава подробна информация за проведените след Първата световна война шест плебисцита в Европа. Дълбоките причини, поради които победителите през 1918 г. решават да проведат плебисцити, според Милев, не трябва да се търсят в етнографския характер на съответните области. Допитванията са наложени преди всичко от стратегически съображения, а за този в Горна Силезия определящ е стопанският фактор: това е една от най-богатите минни области в света.

Техниката на всички плебисцити е почти еднаква. Управлението на спорната

[182]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.68, л.182-191. Загреб, 10 януари 1944 г. Милан Банич е етнически хърватин, посветил се на сръбската кауза. След обявяването на диктатурата от януари 1929 г. става един от доверените хора на крал Александър. Като депутат в Скупщината развива тезата за "единствена нация от Триглав до Гевгели, респективно и до Варна". След разгрома на Югославия остава в Белград, където с помощта на германците издава книгите "Агонията на Югославия - дните на разгрома" и "Масонството и Югославия". - Пак там, л.178. Загреб, 10 януари 1944 г.

[183]Пак там, а.е.72, л.182. Загреб, 10 януари 1944 г.

[184]Пак там, л.187. Загреб, 10 януари 1944 г.

[185]Пак там, а.е.74, л.6. Берн, 11 януари 1944г. От резолюцията върху документа, поставена от министър Д. Шишманов, става ясно, че С. Радев е натоварен да се занимава с въпроса за плебисцитите. Очевидно българското правителство предприема действия, с които да си осигури информация за проведените в Европа плебисцити и да се търси прецедент, който евентуално да се използва при отстояването на националния интерес в Македония и други спорни зони след края на войната. - Пак там, л.6. Берн, 11 януари 1944 г.

област се поема от международна комисия, която организира и контролира целия процес. Резултатът се оповестява и в окончателния си доклад комисията препоръчва как трябва да стане прокарването на съответната граничната линия[186].

На 25 януари 1944 г. се провежда извънредно заседание на Народното събрание, на което е прогласуван закон за продължаване на мандата на Народното събрание до края на войната[187].

За пръв път опозицията в лицето на Н. Мушанов и П. Стайнов публично признава правата на България над Македония и Тракия и ги назовава български. Не поставя и въпроса за напускане на тези земи от българската войска. От името на опозицията проф. Стайнов излиза и с някои предложения: правителството да излезе от Тристранния пакт, да се образува правителство на националната концентрация, българските войски да напуснат територията на Гърция и Сърбия, България да бъде освободена от германско военно присъствие, да се сключи тесен съюз със Съветския съюз. Интересното за тази реч е, че е предавана на няколко пъти по радио Москва[188].

Според Бекерле отделни личности и кръгове в България до такава степен били повлияни от събитията на Изток, че вече са загубили надеждата за победа на Германия и търсят пътища и възможности да спасят за България максимално възможното. Тези среди с охота приемали слуховете, че Русия се е отказала от болшевишкия си образ и се обявява вече за демократическите принципи. Проучвали вече и какви са възможностите за едно разбирателство, "още повече, че руската пропаганда, за разлика от англо-американската, оставя открит въпроса, дали Македония и Тракия ще останат в пределите на една, приятелска на Русия, България"[189].

На 19 февруари 1944 г. швейцарският "Газет де Лозан" публикува на уводно място статията "Накъде отива България". Написана с вещина и отлично познаване на съвременната политическата история на България, статията дава една точна оценка на причините за всички войни за национално обединение след разпокъсването на България от Берлинския конгрес.

В статията се изтъква, че "етнически българският народ се простира от Дунава до Егея и от Черно море до Охридското езеро", че "Македония е чисто българска страна - положение признато през всички времена от етнографите" и че "старославянският език на православната църква е български диалект, говорен от Кирил и Методий, произхождащи от Солунската

[186]Пак там, л.7-15. Берн, 8 януари 1944г.
[187]Poslanstvo NDH u Sofiji..., sv.2, dok.196, str.597. 1944. ožujak 1. Sofija.
[188]Ibidem, str.597, 598. 1944. ožujak 1. Sofija.
[189]NAUS, T 120/241, R.5, Fr.181557-181559. Sofia, 16.II.1944.

област"[190].

До Балканската война сърбите не са и мечтали за Македония. Но след победата над Турция претенциите на сърбите да задържат долината на Вардар предизвикват Междусъюзническата война. През 1915 г. България взела отново оръжието, за да си възвърне Македония. Защото "България без Македония и особено Охридското езеро - това е Швейцария без Валдещетен и без езерото на четирите кантона".

Авторът изтъква още, че "трябва да се познава това етнографско, историческо и сантиментално положение, за да се разберат основанията, които намираха българите да опитат своя шанс още един път през април 1941 г., оставяйки германските войски да минат през нейна територия. Това бе единствената възможност да си възвърнат Тракия, Македония и Моравско с Пирот. Ако България се бе противопоставила на германските войски, тя щеше да бъде от 3 години окупирана и разпокъсана. Сега съюзниците с твърде силни аргументи искат България да капитулира безусловно. Това е по-лесно да се каже, отколкото да се извърши"[191].

През март 1944 г. германският посланик в Турция фон Папен предава от Анкара за предприетите от България опити за сключване на сепаративен мир. По информация на турските тайни служби арх. Й. Севов по поръчение на някои български среди се обърнал към бившия американски пълномощен министър в София Дж. Ърл с молба за посредничество при сключване на сепаративен мир. България предложила да остане в притежание на Добруджа, сръбска Македония и на един коридор до Дедеагач с цел да има връзка с Егейско море. Ако тези условия бъдат потвърдени, България щяла да сключи договор за мир и да положи усилия за изтеглянето на германските войски. От Вашингтон отговорили, че българските условия са неприемливи, предвид на дадените вече обещания на другите страни от страна на съюзниците. За България оставало единствено безусловната капитулация[192].

В доклад от 5 април 1944 г. генералният консул в Женева М. Милев съобщава, че според германски източник през следващите няколко седмици не се очаква англо-американски десант в Европа[193].

По сведения от руски произход, напредването на съветските войски се очаквало да продължи в южна посока като за Балканите се предвижда разпространение на изключителното руско влияние върху всички балкански страни.

Възстановяването на реда на Балканите било необходимост, поради това

[190]ЦДА, ф.176к, оп.20, а.е.331, л.8. Женева, 22 февруари 1944 г.
[191]Пак там, л.8, 8'. Женева, 22 февруари 1944 г.
[192]NAUS, T 120/73, R.3, Fr.57576. Ankara, 7.III.1944.
[193]ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.76, л.118. Женева, 5 април 1944 г.

Съветска Русия нямало да допусне "революции в балканските страни, които биха предизвикали безпорядък и нови международни компликации от военен характер". Нещо повече, насаждането на комунизма в тези страни не я интересувало. Формата на управление в балканските страни било тяхна вътрешна работа и в нея Русия нямало да се меси(!).

На Балканите предстояло да се образува "една или, ако това се окаже невъзможно, на две силни славянски държави под нейно влияние". Западна Тракия щяла да бъде отстъпена на България, а Гърция компенсирана с Додеканеза и Кипър. За премахване на споровете между българи и сърби за Македония, се предвиждало създаването на автономна област.

По отношение на Проливите Съветска Русия нямала претенции. Желаело се само ефикасен контрол. Поради това Съветите трябвало да имат възможност да защитават Дарданелите "като държат флота в Егейско море, базирана на българския беломорски бряг"[194].

В разговор с българския дипломат Д. Димитров съветникът при съветската легация Д. Яковлев споделя какво мислят в Москва за "обединена" България. Припомня разположението на Кремъл по разрешаването на Добруджанския въпрос, както и аудиенцията на Соболев при цар Борис във връзка с излаза на Егея. Не забравя да припомни и "предупредителната" нота от страна на Съветите при влизането на България в Тристранния пакт. По тия два въпроса Москва имала благоприятно становище. По македонския въпрос обаче, Яковлев счита, че трябва да се държи сметка и за съседите. Димитров останал с убеждението, че от съветска страна се държи особено много на бивша Югославия. Все пак, ако българите се обърнат срещу Германия и помогнат във войната срещу нея, можело да се постави отново въпросът в Лондон за едно благоприятно за България решение на македонския въпрос[195].

Натиск за излизане на България от войната оказва и съветският посланик в Анкара. Надълго увещава пълномощния министър Н. Балабанов, че България няма време за губене, защото разгромът на Германия предстои[196].

На 1 август 1944 г. П. Драганов разисква с турския пълномощен министър предстоящото скъсване на дипломатическите отношения между Турция и Германия. Според Ментеш до такова скъсване можело да се стигне и без обявяване на положение на война. Нямало да се прекъсват дипломатическите отношения с България. В интерес на двете страни Драганов предлага един по-тесен контакт и сътрудничество за запазване на мира на Балканите. По отношение на натиска на съюзниците за изтегляне на

[194] Пак там, л.119-120. Женева, 5 април 1944 г.
[195] Пак там, а.е.79, л.133-135. София, 11 май 1944 г.
[196] Пак там, а.е.80, л.38. Анкара, 20 май 1944 г.

българските войски от заетите територии отговорът на българския външен министър е в смисъл, че "опразването от наша страна на териториите не води към мир, а към разрастване на войната и безредие на Балканите". Драганов споделя и виждането си, че трябва да се избегне стъпването на англо-американските войски на Балканите, което неминуемо щяло да предизвика нахлуване и на руски войски. Поради това българската войска трябвало да остане в Тракия и Македония до сключването на мирните договори като гаранция за мира на Балканите. А въпросът за границите лесно щял да бъде решен от победителите. В отговор на тези разсъждения от турския дипломат е подхвърлена идеята за възможността Турция да изиграе "омиротворяваща роля", като вместо английски войски окупацията на заетите от България земи се извърши от турски войски до сключването на мира. Без да се ангажира с отговор на това предложение Драганов отбелязва, че България има дълг към българското население в Македония да не го изоставя на чужда окупация или отмъщение от страна на сърби и гърци[197].

Десетина дни по-късно в разговор с Драганов Ментеш споделя, че за окупираните от България територии вижда две възможности: "1.Поделянето на тези земи между трите държави, с едно относително задоволяване на всяка една от тях; 2.Автономия на Тракия и Македония". На това предложение Драганов възразява, че Македония би могла да съществува автономна, но Тракия не. Доразвивайки идеите си, Ментеш предлага едно сливане на Македония и Тракия в автономна област и същевременно даване излаз на България на Егея. Това според него би било добро решение[198].

Бързите победи на съюзниците и очакването на един близък край на войната започват да оформят атмосферата, в която предполагаемите победители се готвят да диктуват мира и да градят новия свят. Наблюденията в това отношение на генералния консул в Женева М. Милев разкриват много нерадостни перспективи. Омразата срещу Германия - не само сред нейните противници, но и сред неутралните, е толкова голяма, че разправата с нея ще е необикновено жестока. За нейното обезвреждане освен безсрочна окупация ще има и отделяне на живи части от нейната територия[199].

Бъдещето за България, гледано от Женева, също се очертава в черни краски. Най-доброто, което можело да се очаква от англо-американска страна, дори да се последва примера на Италия, това са границите от началото на 1941 г. За Тракия и излаз на Егея съюзниците не искат и да чуят. Гръцкото правителство в Кайро, за което не се знаело кого точно представлява, оповестило официално своите военни цели и териториални аспирации. От

[197] Драганов, П. Цит. съч., с.46.
[198] Пак там, с.61, 62.
[199] Пак там, оп.8, а.е.1301, л.3. Женева, 16 август 1944 г.

България се иска граница, която да направи невъзможна нова агресия откъм българска територия, т.е. преместване на старата граница по на север[200].

По отношение на Югославия, границите ѝ щели да зависят от формата, която ще бъде дадена на държавата, както и от уреждането на сърбо-хърватските отношения. Бързото развитие на събитията подтикнало правителството Шубашич – Тито да представи на съюзниците един меморандум относно бъдещите югославски граници. По отношение на България в меморандума се изказва убеждението, че с нея би могло да се постигне споразумение с цената на малки отстъпки в полза на българите по македонската граница – в Брегалнишката долина. Самата Македония щяла да бъде самостоятелна част във федеративна Югославия[201].

От страна на съюзниците като предварително условие за започване на разискване по териториалните и пограничните въпроси категорично се поставя изискването българските войски да се приберат в старите граници. Заключението на Милев, базирано на грижливи наблюдения, е, че от "страна на Англия и Америка не можем да очакваме благосклонност, що се отнася до запазване на някаква част от заетите сега земи". Нещо повече, при разрешаването на балканските въпроси и "при начертаването на границите няма да се вземат предвид никакви исторически права, етнографски, езикови и тям подобни съображения"[202].

На 17 август 1944 г. министър-председателят Ив. Багрянов произнася реч в Народното събрание, в която основно място отделя за външната политика на правителството[203]. Речта на Багрянов, в която официално се отрича досегашната политика на правителството, дава повод за различни тълкувания както в страната, така и в чужбина[204]. Регентът Филов я квалифицира като "пораженска". Багрянов направил една пледоария за мир на всяка цена[205].

Очертаващите се германски затруднения на Балканите се обсъждат на 22 август на съвещание в главната квартира на Хитлер. В присъствието на Кайтел, Химлер, фон Рибентроп, Нойбахер, Йодъл и Варлимонт и пристигналия от Белград главнокомандващ Югоизтока се обсъждат варианти за решаване на проблема. Фелдмаршал Вайкс споделя, че от засичането

[200]Пак там, л.3а. Женева, 16 август 1944 г.

[201]Пак там, л.3б. Женева, 16 август 1944 г.

[202]Пак там, л.3в, 3г. Женева, 16 август 1944 г.

[203]Димитров, И. България на Балканите и в Европа. София, 1983, с.219; Предишния ден Филов провежда разговор с Багрянов и Драганов и се споразумяват в предстоящата реч на премиера пред Народното събрание да се вмъкне един пасаж за "възможното оттегляне на корпуса от Сърбия, за да се обезоръжи отчасти опозицията". - Филов, Б. Цит. съч., с.732.

[204]Веков, М. Обясненията на Иван Багрянов за усилията му да извади България от войната през 1944 година. - В: Военноисторически сборник, N04, 1999, с.91.

[205]Филов, Б. Цит. съч., с.733.

на български радиограми, използването на разузнавателни средства за подслушване и като следствие от речта на Багрянов можело в скоро време да се очаква изтегляне на българските войски от Сърбия и Македония. Вследствие на това големи части от региона щели да останат непокрити.

Вземайки думата, Хитлер подчертава, че всъщност на Балканите трябва да се решат хърватския, сръбския и българския въпроси. Хърватите нямали никаква представа от държавност, докато сърбите били народ, определен да има собствена държава и да я отстоява. В тях съществувала безогледна сила на отпор и отстояване на великосръбската идея.

По отношение на България, там положението било неясно и лабилно. За съжаление били доставени значителни количества оръжие, което подобно на ситуацията при финландския и други народи, ще бъде изгубено за Германия. Против турците българите можели да се бият, но до това вероятно нямало да се стигне. Борбеността на българите против другите славянски народи Хитлер оценява като незначителна. Фюрерът изразява и съгласие да подкрепи един вътрешен преврат в България[206].

Впрочем германското отношение към очаквания завой в българската политика отдавна се следи от българското разузнаване. В доклад от 26 юни 1944 г.[207] се твърди, че от германска страна е предприето обстойно проучване на настроенията в България, изводът от което бил, че българите ще се отклонят от съюза си с Германия още в първия удобен момент. За да избегнат неблагоприятните последици от евентуалното изтегляне на българския корпус от Сърбия, германците, не разполагайки с достатъчно окупационни сили, се стремели да сплотят сръбските националистически сили за действия срещу България. В тази връзка Нойбахер се опитвал да премахне негативното отношение на Сърбия към Германия чрез внушения, че българските окупационни войски са главен виновник за тежкото положение в страната. Друга карта, на която залага Нойбахер, раздухвайки сръбския национализъм, както на генерал Недич, така и на Др. Михайлович, било указанието, че един ден Германия ще даде възможност на сърбите да си възвърнат Западните покрайнини и Македония. Това щяло да се осъществи в момента, когато България би се отклонила от съюзническите си ангажименти.[208].

[206]Krizman, B. Ustaše i Treći Reich. T.2. Zagreb, 1986, str.72-76.

[207]АМВР, ф.2, оп.1, об.6661, л.13-18. Докладът, в който се прави анализ на политическата обстановка в Сърбия и не е подписан, по всяка вероятност е дело на В. Сеизов, главен редактор на излизащия в Белград в. "Устрем". Той изпълнява и разузнавателни задачи за контраадмирал С. Иванов - български офицер за свръзка при германското командване в Белград.

[208]Пак там, л.13, 14; На 24 август 1944 г. генерал Н. Михов записва в дневника си, че майор Жечев е заминал за Белград при адмирал С. Иванов, за да влезе във връзка с Д.

На 24 август 1944 г. министър Драганов прави опит да убеди съветника А. Морман, че е в интерес на Германия България да не се превръща в арена на военни действия. Затова, ако в Румъния се стигнело до образуване на ново правителство, което да спре войната срещу Русия, той щял да помоли за изтегляне на германските войски от България. По отношение на окупационния корпус, военният министър Русев предал писмо до фелдмаршал Вайкс, в което моли за ограничаване на зоната за охрана на корпуса в Сърбия. България не била склонна да го изтегли, тъй като трябвало да пази връзката с Македония през Ниш. Според Драганов обявяването на война на Англия и Америка от страна на България станало в резултат на погрешно тълкуване на Тристранния пакт. Сега той желаел да поправи тази грешка и затова предложил на англичаните и американците да се премахне състоянието на война между тях и България, но при условие, че Тракия и Македония останат в границите на България. На всички германски аргументи против неговата позиция Драганов противопоставил твърдението, че Германия вече не е в състояние да защитава югоизточните територии, особено България[209].

Впрочем още на 20 август 1944 г. областният директор Петков носи в Скопие една изключително важна новина. Правителството на Багрянов решило българските войски и администрация да напуснат Македония и Сърбия. С този ход се целяло да се признае неутралитетът на страната от Англия и САЩ. Във връзка с това правителствено решение на 25 август щабът на войската нарежда Пета армия да има готовност да се изтегли по направлението р. Вардар - р. Пчиня - Страцин[210].

На 25 август бившият министър-председател Ал. Цанков е запознат от регентите с идеята да се обяви неутралитет. Това предложение категорично е отхвърлено от Цанков с аргумента, че "Неутралитет значи да опразним Македония, да върнем на румънците Добруджа, изобщо да възстановим положението от преди войната. Струва ми се, че всичко това ще има неблагоприятно отражение в България и в Македония, особено в Македония, където населението ще бъде изложено наново на преследвания и масови избивания от сръбските партизани"[211].

На 26 август българското радио прави извънредно съобщение. Преди из-

Михайлович и разбере намеренията му за бъдещото отношение към българите. - Михов, ген. Н. Дневник. София, 2004, с.194.

[209]Тайните на Третия райх. София - Берлин - София. Май-септември 1944. Съставител В. Тошкова. София, 1992, с.126-128; НА БАН, Сб.IV, а.е.108а, л.5. Документ №24. Саморъчни бележки на Първан Драганов.

[210]Недев, Полковник Стефан Савов. Откраднати илюзии. Спомени, изживявания, преценки. София, 1997, с.337, 338.

[211]Цанков, Ал. Моето време. Мемоари. София, 2002, с.567.

вестно време българското правителство се свързало с държавите, с които България се намира в състояние на война, за да обяви решението си да не участва в тази война и да възстанови положението си на пълен неутралитет спрямо всички.

В изпълнение на твърдото си решение да спазва пълен неутралитет правителството наредило да се обезоръжат всички чужди войски, които пресекат българската граница. В отговор на тази заповед веднага били обезоръжени навлезлите в българска територия германски части[212].

По информация на имперската служба за сигурност външният министър Драганов поставил на англосаксонците по време на преговорите за примирие условието Македония и Тракия да останат в територията на България. Англосаксонците отхвърлили това предложение и отговорили, че въпросът трябва да се регулира директно със свободното гръцко правителство. Напротив, Съветите посъветвали Багрянов да се откаже от Македония, а пред англосаксонците да настоява за оставането на Тракия към България.

Правителството и военните кръгове в България били склонни да заобиколят отстъпването на Македония с това, че в негласно споразумение с македонските националисти ще подкрепят създаването на автономна македонска държава. В полза на това била и една анкета на проф. Ал. Станишев, проведена в Македония, която показвала, че повечето македонски националисти предпочитат създаването при известни условия на автономна Македония. От военното министерство изпратили указание на армейските генерали тайно да дадат възможност на голяма част от македонските офицери да се върнат по родните си места си, за да я защитават[213].

На 29 август 1944 г. министър Станишев търси подкрепата на Бекерле за обявяване на независима Македония. По телефона от Скопие се обадили неговите македонски приятели и го помолили за съвет. Под ръководството на тамошния областен директор те решили да обявят независимостта на Македония и да търсят защита от германците. Станишев считал това решение за много добро, но казал на въпросните хора, че предварително трябва да имат съгласието на Германия и затова трябва да се свържат с германските органи в Скопие. Сигурно било, че от българска страна няма да има никаква съпротива. Военният министър Русев непрекъснато настоявал в Министерския съвет за изтегляне на българските части от македонските територии. Повечето от министрите щели да са доволни, ако се обяви тази декларация за независимост, тъй като ще отпадне една от точките, които утежняват преговорите с англо-американците.

[212]NAUS, T 120/73, R.3, Fr.58071. Sofia, 26.VIII.1944.

[213]Ibidem, Fr.58075. R.S.H.A., 27.VIII.1944.

Според Бекерле нямало да е правилно засега да се осъществи такова решение. Ако въпросните среди се обърнели към него, той щял да се постарае да ги вразуми и да ги посъветва на първо време да се въздържат[214].

На 29 август правителството решава да започне оттеглянето на 25-а дивизия от пространството южно и западно от Белград, а също и на 7-а дивизия, която да се съсредоточи към Струма и Дойран. Вечерта Багрянов информира регентите, че в Министерския съвет е повдигнат въпросът за оттеглянето на войските и от Македония. Това съобщение е пълна изненада за регентите, които получават съобщение и за събрание на видни македонски дейци в Скопие, където се решило да се провъзгласи независимостта на Македония под германско покровителство[215].

Впрочем един от вариантите, който Германия подготвя във връзка със заплахата от евентуално излизане на България от войната, е именно създаването на "независима" Македония. В доклад от 30 август, държавният секретар Г. А. Щеенграхт подробно анализира плюсовете и минусите на този вариант. С подобно действие Германия щяла да възбуди цялата българска нация срещу себе си, "за която притежаването на Македония е въпрос на национална чест". Затова Щеенграхт предлага да не се избързва с обявяването на македонската независимост. Това ще е удобно, ако България бъде загубена. Привличането на Ив. Михайлов за подобна акция е приемливо само при условие, че неговото сътрудничество с Германия остане незабелязано[216].

Впрочем, още през април 1944 година контраадмирал С. Иванов съобщава от Белград (по непроверен и несигурен източник), че в Загреб е постигнато споразумение между Ив. Михайлов и представител на Тито за съвместна дейност в Македония и Сърбия. При успех Тито щял да образува федерация от осем републики: Хърватско, Македония, Словения, Черна гора, Албания, Босна, Далмация, Сърбия; начело на Македонската република щял да застане Ив. Михайлов[217].

На 30 август проф. Ал. Станишев информира регентите, че във връзка с обсъжданото в Министерския съвет решение за изтегляне на българските войски от Македония се подготвя прогласяването на нейната независимост, но отрича това да се прави под германско покровителство. Тази "държава" все пак щяла да влезе във федерацията на Тито, който признавал незави-

[214] Ibidem, Fr.58102-58103. Sofia, 29.VIII.1944.

[215] Филов, Б. Цит. съч., с.749; На 29 август 1944 г. към 19 часа генерал Русев съобщил, че в Скопие около 50 (52) души македонци обявили "Независима Македония под покровителството на германските войски". - Михов, ген. Н. Цит. съч., с.199.

[216] PA.AA.,Bd.7, S.58114-58115, Berlin, 30.VIII.1944.

[217] ЦДА, ф.176к, оп.15, а.е.77, л.97. Белград, 22 април 1944 г.

симостта ѝ. На възраженията на Филов, че такъв държавен суверенитет е невъзможен, Станишев се позовава на примера на отделните съветски републики(!). От горното Филов прави извода, че става въпрос за една федеративна Югославия, в която Македония ще влезе като съставна част. Следователно "независимостта" на Македония ще бъде поредното прикритие на сръбските домогвания, още повече, че съюзниците никога нямало да допуснат "една действително независима Македония"[218].

Пак на същия 30 август под ръководството на областния директор в Скопие Т. Петров, ръководни личности и представители на населението провели събрание, на което единодушно е приета резолюция, осъждаща българската политика в последно време и е решено да се обяви "независимостта" на Македония[219].

Една от последните телеграми на българския пълномощен министър в Загреб Й. Мечкаров от 31 август 1944 година насочва към действията на македонския водач Ив. Михайлов. В последно време той имал чести съвещания с пристигащи от България членове на ЦИК на ВМРО, както и с някои видни членове на организацията. От два дни Ив. Михайлов не е в Загреб[220]. Това се потвърждава и от Бекерле, който същия ден съобщава в Берлин, че Михайлов е отпътувал за Скопие[221].

На 2 септември генерал Н. Михов обяснява на Сл. Василев гледището на регентите по отношение на обявяването на "независима" Македония. Регентите не били пречка за решаването на въпроса, но е даден съвет да се изчака 2-3 дни, докато Ст. Мошанов изпрати от Кайро условията за примирие на англо-американците. Не бивало да се отказваме предварително от Македония, преди да знаем кому ще я дадем. Идеалът от Освобождението досега щял да остане[222].

На 4 септември 1944 г. контраадмирал С. Иванов докладва положението в Белград и в I български корпус. С германците се разделил много приятелски. В корпуса нямало никакви инциденти и оттеглянето ставало спокойно. Др. Михайлович търсел съюзници за борба срещу комунистите, но той да дирижира. Направил предложение за съвместна борба. Обещавал за Македония самостоятелно управление (но за това били само трима от неговите хора, срещу четирима за варианта Македония отново да бъде в рамките на

[218] Филов, Б. Цит. съч., с.749; На съобщението за обявяване на "Независима" Македония, регентът Михов реагира: "Не трябваше да се бърза. Това е отказ от Македония." - ЦДА, ф.370к, оп.1, а.е.1572, л.125.

[219] NAUS, T 120/73, R.3, Fr.58110-58111. Sofia, 31.VIII.1944.

[220] ЦДА,ф.176к, оп.15, а.е.87, л.58. Загреб, 31 август 1944 г.

[221] PA.AA., Bd.7, S.58120, Sofia, 31.VIII.1944.

[222] Михов, ген. Н. Цит. съч., с.207.

Югославия)[223].

На 4 септември 1944 г. в 16 часа на регентите се представя новият военен министър генерал Ив. Маринов. Генерал Михов му обяснил, че политиката ни е обърната на 180° и с това чувство трябва да се работи. Корпусът се изтеглял изцяло без да се задържа Ниш.

Според доклада на генерал Маринов положението в Македония е много лошо. След речта на Багрянов, а особено през последните месеци било наредено от българските властите да се образуват комитети за независима Македония. Това обаче било разбрано от регентите едва преди няколко дни[224].

На 31 август Ив. Михайлов пристига в София, а на 4 и 5 септември е в Скопие, където прави безуспешен опит да прогласи независимостта на Македония[225]. Връщайки се в Загреб, той споделя с хърватския външен министър М. Алайбегович негодуванието си от германците. Желаейки да го използват в момент, когато всяка негова акция в Македония е осъдена на неуспех, те му поставяли невъзможни задачи. По-рано, когато ситуацията била благоприятна, германците не позволявали да публикува дори една статия във вестниците[226].

На 5 септември вечерта Съветският съюз обявява война на България. Вървейки след събитията, на същата дата българското правителство връчва на германския пълномощен министър Бекерле нота за прекъсване на дипломатическите отношения между България и Германия. Следва прекратяване на дипломатическите отношения и със Социалната фашистка република Италия, Независимата хърватска държава и Словакия[227].

След постигнато с германската армия споразумение, българската войска и полиция се оттеглят от Скопие и от други пунктове в Македония. Веднага след това започва разпадане на обществения ред[228].

Така завършва големия световен конфликт за българите - "с действителна война за България срещу довчерашния съюзник покровител, създател и тоя път на кратковременна Велика България". Македония е загубена, "дадена на България с германската победа и отнета с нейното поражение"[229]. Принудена от новите обстоятелствата България трябва да воюва, "за да обезпечи, доколкото е възможно, самото съществуване на българската

[223]Пак там, с.209, 210.
[224]Пак там, с.211, 212.
[225]Зографски, Д. цит.съч., с.23.
[226]Krizman, B. Op. cit., str.48.
[227]В. "Зора", бр.7548 от 7 септември 1944 г.
[228]Тайните на Третия райх ..., с.164.
[229]Нейков, П. Войната. Дневник. - В: Летописи, №5-6, 1993, с.38.

държава". Но, за да стигне до Берлин, българската армия трябва да мине през Македония и да изгони от там германците, "за да може да върне тази област на сърбите". По-жестока задача от тази и то без всякаква надежда за компенсация "не би могла да бъде възложена на една армия"[230].

* * *

Години по-късно в своите спомени Иван Михайлов дава следната оценка за военновременния опит за решаване на македонския въпрос: "Още по време на войната се убедих, че в интереса на всебългарското духовно единство по-добре беше ако българската държавна власт не се установеше в Македония. Годините, които изминаха от тогава до днес, още повече затвърдиха това ми убеждение. Ако не бе дошла, с тогавашната ѝ политика и с манталитета на мнозина от тогавашните ѝ чиновници, за България щяха да се запазят много по-възвишени чувства всред македонското население; или по-точно казано - нямаше да бъдат дадени поводи на недобросъвестни, а и на повлияни от чужди централи хора, да изграждат антибългарска пропаганда дори на национална почва"[231].

[230]Пак там, с.38, 41.
[231]Михайлов, Ив. Спомени. Т.IV. Indianopolis, Indiana, 1973, с.964

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В условията на Втората световна война македонският въпрос е под влиянието на сложни и многопосочни фактори. Развива се под знака на регионален и глобален антагонизъм и противоборство, но безспорно определяща за неговото решаване е ролята на Германия като доминираща сила в Тристранния пакт.

Териториалното обединение на българските земи с присъединяването на по-голямата част от Вардарска Македония и Западните покрайнини към България е продукт и пряко следствие от променената след 27 март 1941 г. германска политика спрямо Югославия. Продукт на тази политика е и присъединяването към Италия и Албания на големи части от бивша Югославия, както и създаването на Независимата хърватска държава. Така че още преди определянето на новите граници в Югоизточна Европа се очертават бъдещите конфликти и евентуалните партньорства по линия на запазването и международното уреждане на новото териториално статукво в региона при евентуална германска победа.

Характерен момент в политиката на българските правителства при отстояване на националния интерес е изчакването, бавенето и надеждата (която така и не се оправдава), че нещата постепенно ще се решат и след германската победа България ще успее да получи Западна Македония. Тази "мудност" на българската политика, понякога граничеща със страх от по-големи ангажименти в Европейския югоизток, е в ярко противоречие с динамизма на тоталитарните съюзници по линия на Оста, които с особена агресивност (главно Италия) налагат един стил при решаването на териториалните въпроси в региона, който "обединена" България очевидно не може да си позволи.

Политиката на България за отстояване на националните права във Вардарска Македония в годините на Втората световна война позволява тя да бъде разглеждана през два основни етапа, чиято граница се очертава от

капитулацията на Италия и последвалата промяна на германската политика в региона. До лятото на 1943 г. българската политика по отношение на итало-албанските претенции в Македония се движи в рамките на една установена конюнктура. Демонстрират се умереност и дипломатичност в двустранните отношения. Същевременно се предприемат и опити Германия да бъде ангажирана в по-голяма степен с българските желания за задоволително решаване на граничния въпрос. Докато итало-албанската страна неотклонно отстоява предварително заявената позиция и не допуска компромис при двустранното третиране на въпроса. В следващия етап с отпадането на Италия като фактор в региона и с все по-засилващата се германска ангажираност на Балканите, на албанците започва да се гледа като на потенциален германски съюзник, което поставя българската политика по отношение на Западна Македония в друга конюнктура. Настъпилият дисбаланс в системата на Тристранния пакт, неяснотата както в германските, така и в англо-саксонските и съветските планове за Европейския югоизток провокират неустановеност в региона. От своя страна това довежда до неустановеност и в българската политика, стагнирана от неизвестността за бъдещето на страната и националния въпрос. От лятото на 1944 г. загубата на Македония и поредното ѝ отпадане от националното землище са предрешени.

Анализът на използваната в изследването документация по един категоричен начин доказва, че след началото на Втората световна война българското правителство няма конкретен план за реализиране на националния идеал. Едва през пролетта на 1940 г. си пробива път тезата, че след една германска победа ще може да се разчита на евентуална подкрепа за възвръщане на Южна Добруджа и Западна Тракия. За Вардарска Македония обаче не може да става и дума, защото германската политика по отношение на Югославия е ясна - страната трябва да се запази единна и силна като фактор срещу агресивната политика на Италия в региона.

При градиране на българските претенции се преценява, че получаването на излаз на Егейско море също е трудно осъществимо. Остава единствено Южна Добруджа, която "би могла да се върне без кръв". По отношение на Югославия оценката е категорична - поради създадените условия нищо не може да се предприеме. Естествено от българска страна се осъществяват сондажи за степента на готовност от югославска страна да се върнат някои територии. Единственият резултат в това отношение е изказаното мнение и то от неотговорни политици, че ако Югославия предприеме такава решителна стъпка, "тя ще извърши велико дело, което ще послужи за един траен, приятелски градеж". Този морален ангажимент впрочем е без особено значение. Става въпрос само за евентуалното възвръщане на Западните покрайнини. Въпросът за съдбата на Вардарска Македония

въобще не подлежи на обсъждане със сръбските политици.

Впрочем българското правителство не може да бъде обвинявано, че съвсем е забравило за съдбата на своите поробени братя в Македония. Опити, макар и плахи се правят, за да се внушат на германското правителство българските искания. Тези опити, обаче не са предприети по официалните дипломатически канали на държавата, а се използват неофициални емисари с лични връзки в германските среди.

С влизането на Съветска Русия в Бесарабия сред политическия елит в София се затвърждава мнението, че Балканите като сфера на влияние са поделени между Германия, Русия и Италия. Предприетите опити от някои македонски кръгове да се търси подкрепата на Италия по македонския въпрос обаче не са съгласувани с актуалната българска политика, която след връщането на Южна Добруджа извежда като приоритет решаването на въпроса за излаза на Егейско море, и то по мирен път. Декларираната от Москва готовност да подкрепи националните интереси на България в Турция, Югославия и Гърция не е възприета от българските политици. Фактическият ръководител на външната политика - цар Борис не е склонен "да се остави в плен на тази руска музика". Освен това България не желае да се превръща в ябълката на раздора между Германия и Русия и отказва да подпише предложения от Съветския съюз пакт. Междувременно е отпаднала и подкрепата, обещана от руска страна за ангажиране с българските териториални искания към Югославия, тъй че надеждата за присъединяване на Македония отново се обвързва с Германия.

Разбирателството с Белград е приоритет в българската външна политика, поради което третирането на македонския въпрос в двустранните отношения се избягва. Независимо от това белградските правителствени кръгове следят с подозрение и най-малките прояви на национализъм в София.

Раздразнени от отказа на България да се присъедини към Тристранния пакт германските и италиански политици започват да възлагат повече надежди на Югославия. Щедър на обещания, Хитлер допуска изказаното от Югославия желание да получи Солун. Освен това на югославските политици се внушава, че консолидирането на Балканите не може да стане без корекция на държавните граници в полза на България. Това обаче трябва да стане за сметка на Гърция.

Именно тази обвързаност на германското правителство, с желанието Югославия да се присъедини към Тристранния пакт, определя въздържаността към българските ревандикации. От своя страна в София смятат, че присъединяването на Югославия към Тристранния пакт ще постави българските национални интереси на втори план. Най-големи обаче са опасенията, че гръцка Македония и Солун ще бъдат предоставени на Югославия. Това се

отчита като голяма опасност България да загуби всякаква перспектива за получаване на Западна Тракия и Македония.

Еволюцията на правителството в София по въпроса за националната политика извежда на преден план спорната оценка на българската дипломация, че "положението не само, че не е удобно, но може и да е опасно за повдигането на въпроса за Македония". Нещо повече, от отговорния за външната политика министър се заявява, че "цяла България ще бъде благодарна на Германия, ако тя склони Югославия да признае малките корекции на границата с България". В случая става въпрос за Западните покрайнини, а не за Вардарска Македония.

В крайна сметка за присъединяването си към Тристранния пакт българското правителство се задоволява единствено с обещанието да получи излаз на Егейско море. Същевременно се примирява, че въпросът за Вардарска Македония и Западните покрайнини няма да намери решение в обозримо бъдеще.

Поетите от Германия задължения след присъединяването на Югославия към Тристранния пакт затрудняват намирането на едно задоволително разрешение на македонския въпрос. На изказаното от българска страна съображение, че ефектът от този акт ще бъде извънредно неприятен, "защото всички в България ще имат чувството, че са предадени", е отговорено сухо и формално, че "България официално не е заявявала никакви претенции спрямо Югославия пред Германия", нещо повече в архивата на германското външно министерство нямало никакъв писмен документ, от който да се вижда, че България счита въпроса за Македония още открит.

Събитията в Югославия се посрещат със смесени чувства от управляващите среди в България. Официалната външна политика винаги е подчертавала необходимостта от сближаване със западната съседка. Съгласието за присъединяване към Тристранния пакт е дадено след уверението на Хитлер, че и югославското участие е предстоящо. В същото време безпокойство будят и големите концесии, които се правят от германска страна, за да се осигури присъединяването на Югославия към пакта. Ето защо превратът на 27 март 1941 г. е приет в София с известно облекчение.

Преориентацията на Германия по отношение на Югославия е бърза. На 30 март 1941 г. фон Рибентроп моли пълномощния министър П. Драганов да го запознае с македонския въпрос. Въпреки тази привидна благосклонност към българските искания, преговори по въпроса не са допуснати, нито има яснота за конкретните германски планове по отношение на Македония. България, от своя страна, не желае да вземе участие в предстоящите военни действия срещу Югославия и Гърция независимо от отправеното предложение от страна на германското военно командване.

По същата причина и предложението за навлизане на българските войски в Македония е прието и проучено с особено внимание от политическия връх в София. По настояване на цар Борис то е формулирано като действие за запазване на "реда и спокойствието" в заетите от германските войски територии, но не и като "окупация". И с основание: Германия застъпва позицията, че съдбата на различните области, принадлежащи на Югославия ще бъде окончателно решена и уредена едва след подписването на мирен договор, поради което в момента не могат да бъдат дадени указания за бъдещите граници на Македония. В тази връзка в София си дават сметка и за италианските претенции към районите, населени с албанци, и обстоятелството, че уреждането на въпросите, свързани с македонските българи, живеещи на гръцка територия ще се извърши по-късно. Отчита се също постъпващата информация, че за присъединяването към България на Охрид и Преспа ще има трудности. Допълнително безпокойство предизвиква и една телеграма на македонските албанци живущи в Тирана, изпратена до кралския наместник с искане на тяхното "освобождаване", както и посещението на кралския наместник в Дебър на 11 април, където е поискано присъединяването на града към Албания.

Намесата на още един играч при третирането на македонския въпрос – Италия, активизира българската външна политика. Това обосновава и отправеното към Германия искане за по-скорошно влизане на българските войски в уговорените с военното командване на Вермахта райони. На 18 април от германска страна е дадено съгласие за навлизане на български войски в Югославия – на запад до линията Пирот – Враня – Скопие и на юг по Вардар. Този район, определен за окупация, обаче не предрешава въпроса за размера на териториалното увеличение на България, по което се очаква да има специални разговори.

В София няма яснота претендират ли италианците за западните области на Македония и докъде се простират техните претенции. Твърде обезпокоителни са новините, че в градовете Струга, Охрид и Ресен се намират италиански поделения, както и албански агитатори. В отговор на тези италиански действия в Рим официално е съобщено, че в София претендират за цяла сръбска Македония и особено за Охрид.

След разгрома на Кралство Югославия, Германия дава инициатива за нейната подялба и унищожение. С решенията на конференцията във Виена и със системата от подписаните през същата година договори Европейският югоизток е включен в пространството на "новия ред". Противоречията в интересите между силите на Оста във връзка с подялбата на Югославия обаче дават отпечатък върху отношенията в Европейския югоизток за цялото време на войната. Макар и разграничението между Германия и Италия

да е извършено в полза на втората, то не успява да прикрие предимството на Третия райх в рамките на "нова Европа" и при осигуряването на нейните стопански, политически и военностратегически интереси. Хърватско с Босна и Херцеговина влизат в състава на Независимата хърватска държава, но без една значителна част от Далмация, предадена на Италия с Римските договори от май 1941 година. Меджумурието е анексирано от Унгария. Всичко това внася напрежение в италиано-хърватските и унгаро-хърватските отношения още от първите дни на създаването на хърватската държава. Хърватите претендират да се разширят в посока към Санджака, който граничи с Босна и е населен с мюсюлманско население. Желаят да присъединят и областта Срем, която немците й предават през октомври 1941 година. Унгария и Румъния спорят за югославския дял на Банат, позовавайки се на необходимостта да включат своите национални малцинства към държавите си.

Българските интереси се сблъскват с италианските на територията на Македония. Българите държат да стигнат по на запад и да присъединят Охрид, а италианците да включат Западна Македония във Велика Албания с градовете Струга, Дебър, Гостивар и Тетово. Противоречия има и в отношенията между окупационните сили и местните режими: италианци и хървати, българи и сърби, италианци и черногорски сепаратисти, които претендират за Санджака, Метохия и източната част на Херцеговина. За Санджака претендират наред с италианци и германци, и хървати и албанци, а за Косово – немци и италианци, албанци и черногорски сепаратисти, албанци и сърби.

Очевидно е нежеланието на германската страна да се ангажира с границата в Македония, определяна от българите като неестествена и залагаща в бъдеще зародиш на недоволство и недобро съседство. На практика се възприема италианската позиция, че прокарана граница е окончателна.

Италианската непримиримост към всяка изява в България, свързана с Македония, ескалира. Фактор за италианското безпокойство е и обстоятелството, че "на мястото на разрушената нехомогенна национално Югославия, се създава единна и силна България". Граф Чано изразява даже недоволство от името на скопския вестник "Целокупна България". Същевременно в окупираната от италианските военни власти част от Македония започва агитация сред местното българско население да иска обособяването на Македония като отделна автономна област под протектората на Италия.

В опит да свали градуса на напрежение, цар Борис обяснява на Мусолини, че в България не искат да си развалят отношенията с Италия, но албанците твърде много са протежирани от тях. Въпреки явното си недоволство от българската позиция Мусолини дава обещание становището им да се

разгледа на предложената от царя среща с Филов и Попов в Рим.

В края на юни 1941 г. от италианска страна ултимативно е съобщено за желанието на Рим в най-кратък срок да се определят границите на Албания. В случай на български отказ в италианската столица имат намерение едностранно да пристъпят към определяне на границата на базата на линията, определена от Германия и Италия във Виена. Стилистиката на нотата напомня на българите ултиматума, връчен на Гърция от Италия в навечерието на войната между тях през 1940 година.

На това "предложение" българската страна възразява, че въпросът за българо-албанската граница трябва да се остави за по-късно. В търсене на изход от кризата при отчитане същевременно липсата на ефективна поддръжка от страна на Германия се предлагат и по-радикални решения. Уговорените във Виена без българско участие граници да не се приемат за окончателни, а ако българското правителство все пак бъде принудено да подпише спогодба, да може да си запази правото за една ревизия в бъдеще.

В резултат на българската реакция Рим решава да премахне като цел на пътуването на министрите подписването на един договор за окончателно регулиране на граничния спор. Нещо повече в Рим заплашват да пристъпят към едностранно определяне на границата, като се следва трасето от Виена. Като аргумент за тези действия се изтъква, че Италия не може да остави впечатление, че след като се е споразумяла с Германия и Независимата хърватска държава, само българите отказват да третират въпроса за границите с Албания.

В опит да смекчи италианската позиция, от българска страна е отправено предупреждение, че ако решението на италианското правителство за едностранно определяне на границите се осъществи и му се даде гласност преди или по-време на посещението на българските министри в Рим, трябва да е много ясно, че българското обществено мнение ще бъде извънредно неприятно изненадано и уязвено, а посещението на министрите ще има отрицателен резултат.

По време на преговорите в Рим граф Чано категорично се противопоставя на българските искания за получаване на всички територии до старата албано-югославска граница. Италианският външен министър отхвърля енергично и българските претенции за манастира "Св. Наум". По време на разговора Мусолини потвърждава, че, действително едностранно, с декрет са определили границата между Албания и България. На този декрет обаче нямало да се дава гласност. В резултат на посещението в Рим отношенията между България и Италия временно се подобряват.

За мястото и ролята на Ив. Михайлов при третирането на македонския

въпрос през годините на Втората световна война оценките са разнопосочни. Това, че македонският водач не се завръща от изгнание, а продължава да пребивава в Загреб, е очевидно доказателство за затруднени отношения с управляващите среди в София. От есента на 1941 година настъпва видима промяна в неговите оценки за работата на българското правителство. По отношение на водената в Македония политика той смята, че е "погрешна и много опасна и когато дойде ден ние да браним нашата обща българска кауза, не ще бъдем в състояние да направим това".

Ив. Михайлов следователно можеше да се завърне в България, но не и в българската политика. Едно политическо активизиране на македонския водач би затруднило значително плановете на правителството по отношение на Македония.

Въпреки италианския натиск да се побърза с окончателното установяване на българо-албанската граница, българската страна отлага решаването на този въпрос. Този ход на царската дипломация изразява надеждата, че след германската победа ще се пристъпи към окончателно разграничение спрямо Албания и спрямо Гърция, както въобще и в цяла Европа. Поради това установените граници не се приемат за окончателни. Друг е въпросът, че българският интерес налага да се вземе цяла Вардарска Македония по гребена на Шар планина с Тетово, Гостивар, Кичево, Дебър и Струга. В София са убедени, че и тези български желания ще се осъществят, но след края на войната.

В противовес на това, главното усилие на италианските власти е да затвърдят сред българското население в Западна Македония убеждението, че демаркационната линия е окончателна граница и че градовете и селата от Западна Македония са присъединени завинаги към Албания. Срещу тези италиански усилия българското правителство не предприема никакви ответни действия. В резултат на това духът на местните българи е чувствително понижен. Българското правителство е критикувано и за непремерената си пропаганда. В българските радиоемисии, както и в официални речи често се говори за постигнатото обединение на всички българи, без обаче да се прави ни най-малката алюзия дори за съдбата на Западна Македония. Всичко това трови съзнанието на българите, останали извън България, дълбоко ги разколебава и ги поставя пред една мъчителна неизвестност. Въпреки понижения си дух българското население обаче продължава да храни надеждата, че рано или късно и то ще бъде присъединено към България.

Впрочем италианците също имат колебания при решаването на пограничния въпрос. Преценява се, че е по-добре да се изчака, защото работата на комисията щяла да предизвика страстите в района. В Италия добре съзнават, че манастира "Св. Наум" е важен за българите, но за да го отстъпят

трябва граничната линия изцяло да се промени и то във вреда на Албания. Освен това италианците се боят да не би един ден славянските народи на Балкана да се обединят против тяхното присъствие на полуострова. А това изглежда логично на фона на изразяваното от тях желание да възстановят Римската империя.

Затова и речта на граф Чано пред италианския сенат предизвиква толкова голяма възбуда и недоволство в България. Някои от пасажите в речта са оценени в София като истинска провокация. Българските политици най-много са възмутени от изявлението, че Италия се намира в центъра на Балканския полуостров, по долината на Вардар и по долината на Морава и чрез България има път за Егейско и Черно море. Германските представители в София преценяват речта като типичен израз на италианската паника. Бекерле успокоява българите, като изтъква, че речта е предназначена за вътрешна употреба в Италия. Българското правителство обаче определя речта на италианския външен министър като некоректна.

За речта на граф Чано впрочем има различни коментари. Особено внимание се обръща на фразата, че Италия се намира на Морава, от което се прави извода, че Италия желае протекторат над Сърбия. Говорейки в същото време за Вардар и Морава, италианският външен министър слага България в една категория със Сърбия и Албания.

Друга конфликтна точка в Македония е чуждата пропаганда. За упражняване на натиск срещу българското население в Западна Македония се използват бивши сръбски чиновници, свещеници и учители, както и комунистически елементи. Целта е да се създаде сред широките маси убеждението, че положение е временно, че войната ще бъде спечелена от Англия и Америка и че Югославия ще бъде възстановена в предвоенните си граници.

Сръбската пропаганда е особено активна в Кичево. Комунистическата се проявява в Западна Македония по-слабо, понеже неин главен обект е Албания. С най-много средства разполага италианската пропаганда, работеща под лозунга за "автономна Македония в рамките на италианската империя". За целите си използва предимно сръбски и комунистически елементи, както и българи с по-слабо народностно съзнание. Италианците, криейки се зад албанците, забраняват на населението да се определя за "българи", а позволяват само названието "македонци". Сред местното население се води агитация, че няма нищо общо с българите, а е някаква отделна народност, която е повече сродна с албанците.

Особено недоволство в София предизвикват и разпространяваните от Германия географски карти, в които областите от Македония и Тракия, присъединени към България са показани "под българско административно управление" ("unter bulgarisher verwaltung"), а границите на въпросните области

са показани като временни. Границите между България и Сърбия и между България и Гърция са показани не като държавни граници, а като разделителни линии (демаркационни) между окупационните сили.

Отчитайки активността на чуждите пропаганди в Македония, българското външно министерство си дава сметка, че при определени условия тази дейност може да се използва срещу България и от германска страна. Особено безпокойство буди застъпваната сред населението в Македония теза, "че то представлява една напълно обособена етническа единица, която се отличава от другите съседни народи и следователно има право на самостоятелно съществуване". От българска страна се подозира, че това е дело на италианската или комунистическата пропаганда, но не се изключва и двете да работят по отделно и за свои цели в едно и също направление.

По отношение недоволството сред населението в Македония, българските власти в София си дават сметка, че то не може да се тълкува като проява на отрицателно отношение спрямо постигнатото обединение. Българите в Македония посрещат болезнено всеки недостатък на управлението, "чиято задача не е улеснена от военната обстановка". Освен това всички ръководители на бившата ВМРО, включително и нейният водач Ив. Михайлов, недвусмислено са застанали зад обединителната идея. Движението за автономия е само една преходна фаза в период, когато не е могло да става и дума за обединението на Македония с България. Затова актуалният за момента лозунг е: "един цар, един народ, една държава".

В търсене начин за подобряване на съдбата на българското население, живеещо на присъединените към Албания територии, българската дипломация се опитва да наложи позицията, че макар Италия да ръководи външната политика на Албания, албанското правителство има интерес и трябва да положи грижи за създаване на добри отношения с България и в тази връзка носи своята отговорност. Именно затова се предлага един по-тесен контакт с албанските националисти, като премерен опит Италия да стане по-отстъпчива по отношение на българските искания за Западна Македония. В българското външно министерство добре се разбира, че териториалните искания на албанците по отношение на съседите им са всъщност искания на италианците с цел да си осигурят известни предимства на Балканите, които биха им позволили да разпространят влиянието си върху целия полуостров.

От своя страна ръководният елит сред албанците застъпва тезата, че самото присъединяване на Македония към България би означавало и окончателно присъединяване на Косово към Албания. Именно поради това водачите на албанската националистическа интелигенция и някои видни лица в Тирана считат, че "между България и Албания би било необходимо да съществуват приятелски и добросъседски отношения от еднакъв интерес за двете

страни". В тази връзка от германска страна е констатирано, че италианските власти в Албания продължават да подхранват и изкуствено да насаждат сред албанците искания за части от Македония, както и да ги плашат с "някакви агресивни български намерения". Всичко това с цел да не се създадат предпоставки за разбирателство между албанци и българи.

Апелът, подписан от министър-председателя Мустафа Мерлика – Круя в качеството му на председател на комитета за събиране на помощи за албанските бежанци от България, е оценен от българската дипломация като пореден опит на итало-албанската пропаганда да оправдае терора срещу българите в Албания с реципрочни действия отвъд демаркационната линия. В отговор на тези действия българските дипломати препоръчват повече настойчивост от правителството при отстояване на националната позиция.

Допълнително напрежение в българо-албанските отношения внасят убийствата и терорът, на които е подложено българското население в Албания.

По време на преговорите за определяне на демаркационната линия между България и Албания от италианска страна се налага тезата за чисто военния характер на демаркационната линия, както и че тя не предрешава въпроса за бъдещите граници между България и Албания. Негласно това се обяснява на българите с натиска, упражнен от албанското правителство, което желае да остави въпроса за границите открит. Целта на всички тези машинации е уж да се защитят интересите на албанците, като в същото време се задоволят стремежите на Италия за все по-дълбоко проникване в Балканския полуостров и създаване на недоволство в българското население срещу държавната власт в България.

На 30 март 1944 г. в Тирана е подписан окончателният протокол за определяне на демаркационната линия между Албания и България. Итало-албанската пропаганда акцентира изключително върху военния характер на споразумението и подчертава, че то не се отнася до бъдещите политически граници на албанската държава. Предназначението му е да определи военно-демаркационната линия между имперската и българската войска. Следователно това е един договор "с технически характер". За разлика от тази оценка българската дипломация отчита факта, че само неблагоприятното развитие по фронтовете кара италианците да възприемат една по-примирителна позиция за демаркационната линия, т.е. ако събитията вземат друг ход, няма да бъде изненада, ако те пожелаят отново корекция на границата.

В резултат на частичното изменение на българо-албанската демаркационна линия терорът върху българското население в албанските крайгранични области се засилва. Пред този терор българското население масово бяга на българска територия. В резултат на това в средата на 1943 г. числото на

българите бежанци от Западна Македония достига 12 000 души.

Като цяло демаркационната линия не отговаря на националните искания на българите, защото много български краища остават в Албания. Поради това, положението се смята за едно временно решение и в България са уверени, че ще се стигне до по-добро разрешение в бъдеще.

Във връзка със събитията в Италия и отражението им в Албания германците веднага реагират със съсредоточаване на войски и военна техника по албано-българската демаркационна линия. Тежестта на политическите и военните интереси на Балканите се измества към Албания и нейното крайбрежие. Именно там се очаква и ударът от страна на англо-американските сили, който ще реши политическото и военното положение на Балканите.

Вследствие на хаоса в Албания, положението на българското население зад демаркационната линия става критично. Българите са в недоумение какво да правят и накъде да се обърнат. Албанските административни и общински власти от селата са се оттеглили в Струга, оставяйки целия район в пълно безвластие.

За разлика от българското правителство представителите на бежанските братства от неосвободената част на Македония реагират незабавно. В едно изложение до Адолф Хитлер, подписано от председателите на Тетовско-Гостиварското, Дебърско-Кичевското, Стружкото и Галичко-Реканското братство, както и от представителя на бежанските братства от гръцка Македония се настоява за справедливо решение на въпроса.

Припомняйки, че след разгрома на Югославия и Гърция, западната част на Македония, с 280 000 жители, в болшинството българи, включваща околиите: Тетовска, Гостиварска, Дебърска, Галичка, Кичевска, Стружка, части от Охридска и Ресенска (Преспанска) е попаднала под владичество на албанци, а околиите: Леринска, Кайлярска, Воденска и Енидже-Вардарска с около 400 000 българи са останали под гръцко административно управление, в документа се подчертава, че македонските българи са единственият елемент на сигурност в района. Поради всичко това се иска бързото въвеждане на българска военна и административна власт в поменатите околии, както и обезоръжаването на всички албанци и гърци андарти. С един такъв акт ще се даде възможност на хилядите бежанци да се завърнат по своите родни огнища.

С капитулацията на Италия през септември 1943 г. проиталианското правителство в Албания е заменено от лица с прогерманска ориентация. Новото албанско правителство набързо обявява "независимостта на страната и освобождението от италианската окупация". Всички стратегически точки в Албания са заети от германски войски, които установяват цялостен контрол на страната.

След навлизането си в Албания от германска страна са предприети опити за нормализиране на положението в страната. Към българските войски е отправена покана да навлязат отвъд демаркационната линия. В отговор на тази покана на 10 септември 1943 г. български предни постове в Преспанско преминават границата и започват да преследват нелегалните чети, като същевременно обезоръжават някои от италианските постове. В окупираните от българските войски Преспански села владее пълен ред и спокойствие, докато в Стружко безредието продължава и българското население е принудено (понеже не може да се надява на помощ отвън) да се самозащитава и образува контрачети. В Дебърско положението също е отчайващо.

Българското население оттатък демаркационната линия очаква облекчаване на положението си след разширяване на окупационните мерки от страна на България, но с изненада узнава за издадената наредба от германските военни власти, да бъдат оттеглени българските военни поделения. Това германско нареждане е окачествено от областната дирекция в Битоля като "неуместно" и в разрез с българските национални интереси.

На отправения от българска страна упрек от германска страна е отговорено, че въпросът е политически и зависи от договора за демаркационата линия, подписан от фон Рибентроп и граф Чано, който още е в сила.

След капитулацията на Италия българското население в Македония смята, "че е настъпил благоприятния момент да бъдат присъединени към майката-отечество и ония краища от Македония, които още не са включени в границите на българската държава". Общо е мнението, че не трябва да се изпусне този благоприятен момент за пълното осъществяване на българския национален идеал в Македония.

Натискът "отдолу" за коригиране на границата се засилва. Твърди се, че ако България не премести западната си граница в Македония на бившата албано-югославска граница, самото население би сметнало, че правителството не е обърнало достатъчно внимание на този въпрос, тъй като се носят слухове в Македония, че германците от своя страна са разположени да удовлетворят това искане.

Положението на българското население в неосвободената част на Македония се подлага на цялостна оценка и от редица родолюбиви организации. Всебългарският съюз "Отец Паисий" настоява за влизане на българските войски в Западна Македония с аргумента, че български войски вече има в други части на бившата югославска държава (Сърбия), където няма българи.

Колебанието на българското правителство поражда и някои зловредни слухове, че българските войски вече са изпразнили половината част от Маке-

дония. Едновременно с албанската агитация действа и комунистическата, която вече открито изразява претенцията да се създаде от Македония една автономна държава. Като особено силен аргумент комунистите подчертават и обстоятелството, че българското правителство нищо не прави за присъединяване на тези краища, което комунистическите агитатори отдават на слабост и предстоящо пълно разложение на държавата.

На 20 септември 1943 г. регентите заедно с министрите Божилов и Киров, независимо от големите настоявания на някои македонски кръгове да се използва безвластието и да бъдат заети Струга, Кичево и Тетово, решават да се изчака поради опасността от усложнения и за да не се предизвиква Турция. Въпросът за съдбата на българите в Албания се поставя в пряка зависимост от германската политика. Нещо повече, за Филов присъединяването на Западна Македония към България е авантюра, а "външната политика не бива да се диктува от улицата, както това беше в 1913 година".

Германската позиция по въпроса за съдбата на българското население в Албания еволюира. На германската легация в София е препоръчано да се въздържа от третирането на този въпрос. Развитието на нещата в Албания са от такова естество, че всяка инициатива от страна на Германия по въпроса за българските малцинства там е изключена. Междувременно от германска страна се настоява българските войски да не влизат в Албания, докато не се изясни положението. Тази позиция е приета от Филов с готовност, зад която прозира нежеланието на българския политически връх за повече ангажименти в Европейския югоизток.

Не желаейки да се ангажира пряко с проблема в Западна Македония българското правителство упражнява натиск в Германия. Подчертава, че незаинтересоваността на Германия пред насилията, които се извършват над българите прави тежко впечатление в България и хвърля сянка върху Германия. Изтъква се също, че правителството е поставено в твърде неудобно положение, "тъй като от всички страни му се прави укора, че то не окупира военно областите в Албания, където има българи".

В резултат на настоятелните протести на българския министър-председател фюрерът се ангажира с прочистването на района Тетово - Дебър - Струга - Кичево - Гостивар от комунистите и с изграждането на отряди за местна самоотбрана с германска помощ и под закрилата на германските въоръжени сили. Въпреки уверенията, че полага много усилия, за да защити българското население, германската комендатура в Струга се ограничава в повечето случаи само с формални и политически интервенции пред албанските власти за станали произшествия. При това положение вината за изселването на българите от Дебър, Дебърско и Кичевско пада изключително върху германското управление и върху неговата слабост,

която дебърските албанци успяват да използват в ущърб на българите.

С капитулацията на Италия, България получава реална възможност да присъедини частите от Македония, които след април 1941 са окупирани от италианските войски и стават част от Албания. Но такава стъпка не е предприета. Страхът от нови ангажименти в Европейския югоизток пречи на българските държавници да осмислят разликата между действията на окупационния корпус в Сърбия и евентуалното присъединяване на Западна Македония с градовете Тетово, Струга, Гостивар, Кичево - райони, в които живее българско население.

Все пак капитулацията на Италия е използвана. България присъединява в района на Преспа около 20 български села, коригирана е и границата при Охрид с още два и половина километра, с което българската светиня, манастирът "Св. Наум" остава на българска територия.

Вследствие на излизането на Италия от войната Германия е принудена да търси нови политически алтернативи за стабилизиране на положението в Европейския югоизток. В това се изразява и мисията Нойбахер. Естествено, правят се опити за максимално използване на всички военни ефективи. На лице е стремеж и за неутрализиране на етническите конфликти в региона, за да се насочи тяхната енергия към отразяването на един евентуален англо-американски десант. В желанието си да осигурят ред и спокойствие в албанското пространство, германските власти приканват албанското население към сътрудничество с уверението, че Албания ще бъде "самостоятелна, независима и голяма държава". Тези обещания естествено провокират желанието за трайно присъединяване на Западна Македония, като за целта свободно се разпространяват карти с бъдещите граници на Велика Албания. От друга страна Нойбахер лансира пред българите новите си идеи, че за успешното защитаване на общите интереси е целесъобразно образуването на един блок от държави, състоящ се от Независимата хърватска държава, България и Албания. На фона на все по-голямата враждебност, с която албанците се отнасят към българското население, живеещо в Албания, такива инициативи са обречени.

Анализът на фактите показва, че докато през предишния период българите търсят подкрепа от Германия срещу италианската експанзия, сега при променената ситуация в Европейския югоизток се търси пробив в линията, провеждана от някои германски емисари, които работят против българския национален интерес в Албания.

С развитието на военната конюнктура активността на правителството в София по отношение съдбата на българското население в Албания постепенно се ограничава на пропагандно и дипломатическо ниво. В докладите, получавани в София продължава да се анализира състоянието на режи-

ма в Тирана, опитите на Германия да го стабилизира, както и поведението на опозиционните групировки и тяхната външнополитическа ориентация. Новите моменти в традиционно проследяваните насоки са свързани с отчитане на нарастващия страх за бъдещето на Балканите в навечерието на очертаващата се загуба на войната от Германия.

Впрочем германското отношение към очаквания завой в българската политика отдавна се следи от българското правителство. За да избегнат неблагоприятните последици от евентуалното изтегляне на българския корпус от Сърбия, германците, не разполагайки с достатъчно окупационни сили, се стремят да сплотят сръбските националистически сили за действия срещу България. В тази връзка се правят опити да се внуши, че българските окупационни войски са главен виновник за тежкото положение в страната. Друга карта, на която се залага, е сръбският национализъм в лицето на генерал М. Недич и на генерал Др. Михайлович и указанието, че един ден Германия ще даде възможност на сърбите да си възвърнат Западните покрайнини и Македония. Това ще се осъществи в момент, когато България би предприела опити да се отклони от съюзническите си ангажименти.

От лятото на 1944 година вниманието на българската политика изцяло е насочено към настъпващата на Балканите съветска армия. Получила поголямата част от Вардарска Македония благодарение на германските военни победи България, съвсем естествено при очертаващия се разгром на Третия райх, се връща в изходна позиция и губи качеството си на "обединена" държава. С налагането на нови геополитически реалности в Европейския югоизток България е принудена за пореден път да напусне Македония и да изживее покрусата от нерешения национален въпрос.

ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

Непубликувани архивни източници

Централен държавен архив (ЦДА)

ф.3к – Монархически институт.

ф.176к – Министерство на външните работи и изповеданията: оп.7, 8, 10, 13, 15, 20, 21.

ф.258к – Главна дирекция на държавните и на гарантираните от държавата дългове.

ф.284к – Министерски съвет.

ф.313к – Българска легация в Берлин.

ф.370к – Дирекция на полицията.

ф.1503к – личен на Дечко Караджов.

ф.1931к - личен на Васил Сеизов.

ф.1932к – Колекция "Национално-освободителни организации на македонските българи след Берлинския договор".

Архив на Министерството на вътрешните работи (АМВР)

ф. – Народен съд, I и II състав.

ф.2 – Министерство на вътрешните работи и народното здраве (Централно управление).

ф.18 – Министерство на войната (Щаб на войската – Разузнавателно отделение).

Научен архив на Българската академия на науките (НА БАН)

Сб.IV, а.е.108а. Документ №24. Саморъчни бележки на Първан Драганов.

Архив на Македонија (АМ)

ф. - Областна дирекция Битоля.

Politisches Arhiv d. Auswärtiges Amtes – Bonn (PA.AA.)

Büro des Staatssekretär. Akten betreffend: Bulgarien Bd. bd.: 2, 3, 4, 5, 6, 7 (1941-1944).

The National Archives of the United States – Washington D.C. (NAUS)

Колекция с микрофилми на Националния архив на САЩ от серията T 120; ролки №73, 237, 238, 241, 244, 329, 1305, 2678. (Оригиналите се намират в Политическия архив на Министерството на външните работи на Германия).

Arhiv Hrvatske – Zagreb (AH)

f.233 – Nezavisna država Hrvatska – Ministarstvo vanskih poslova.

Публикувани документи

България – своенравният съюзник на Третия райх. Съставители: В. Тошкова, Н. Котев, Н. Стоименов, Р. Николов, Ст. Нойков. София, 1992.

Веков, М. Обясненията на Иван Багрянов за усилията му да извади България от войната през 1944 година. – В: Военноисторически сборник, №4, 1999, с.74-98.

Гоцев, Д. Из документалните записки на о.з. подполковник Вълко Антонов Яначков за териториалното разграничение между България и Италия във Вардарска Македония 1942-1943 г. – В: Македонски преглед, №3, 2004, с.113-128.

Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944 г.). Съставители: Ц. Билярски, И. Гизенко. София, 2006.

Нойков, Ст., В. Радев. Цар Борис III в тайните документи на Третия райх 1939 – 1943. София, 1995.

Тайните на Третия райх. София – Берлин – София. Май-септември 1944. Съставител В. Тошкова. София, 1992.

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (1918-1945). Serie D (1937-1941), Bd. X, XII. Bonn, 1963-1964. (ADAP).

Collotti, E., T. Sala. La potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/43. Milano, 1974.

Nešović, S., B. Petranović. Jugoslavija i ujedinjeni narodi 1941-1945. Beograd, 1985.

Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945. Sv.1-2. Priredila Nada Kisić-Kolanović. Zagreb, 2003.

Дневници и спомени

Драганов, П. Дневник на Първан Драганов бивш министър на външните работи от 12 юни до 1 септември 1944 г. Съставителство: Г. Мишков, Т. Добриянов. София, 1993.

Из дневника на Бекерле - пълномощен министър на Третия райх в България. Съставител В. Тошкова. София, 1992.

Кавальеро, У. Записки о войне. Дневник начальника итальянского генерального штаба. Москва, 1968.

Лулчев, Л. Тайните на дворцовия живот. Дневник (1938-1944). София, 1992.

Митаков, В. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кьосеиванов и Богдан Филов. София, 2001.

Михайлов, Ив. Спомени. Т.III. Louvain, 1967.

Михайлов, Ив. Спомени. Т.IV. Indianopolis, Indiana, 1973.

Михов, ген. Н. Дневник. София, 2004.

Недев, Полковник Стефан Савов. Откраднати илюзии. Спомени, изживявания, преценки. София, 1997.

Нейков, П. Войната. Дневник. – В: Летописи, №1-2, 1993, с.21-47; №3-4, 1993, с.43-76; №5-6, 1993, с.18-49.

Огнянов, М. Македония – преживяна съдба. София, 2002.

Попов, генерал-лейтенант Ив. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. Ч.I. Дейност на българското главно командване от 1939 г. до започването на Отечествената война срещу Германия 1944 г. София, 1993.

Танев, Ст. Дневник. София, 2005.

Филов, Б. Дневник. София, 1990.

Цанков, Ал. Моето време. Мемоари. София, 2002.

Филова, Е. Дневник. Май 1939 - 15 август 1944 г. София, 1992.

Чано, Г. Политически дневник 1939-1943. София, 1992.

Шелленберг, В. Мемоары. Москва, 1991.

Neubacher, H. Sonderauftrag Südost 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten. Göttingen, 1956.

Преса

В. "Зора", бр.6326 от 17 юли 1940 г.

В. "Зора", бр.6544 от 9 април 1941 г.

В. "Зора", бр.6546 от 11 април 1941 г.

В. "Зора", бр.6555 от 23 април 1941 г.

В. "Зора", бр.6556 от 24 април 1941 г.

В. "Зора", бр.6557 от 25 април 1941 г.

В. "Зора", бр.6560 от 29 април 1941 г.

В. "Целокупна България", бр.2 от 27 май 1941 г.

В. "Целокупна България", бр.4 от 29 май 1941 г.

В. "Зора", бр.6583 от 28 май 1941 г.

В. "Днес", бр.356 от 21 юни 1941 г.

В. "Томори" от 8 юли 1941 г.

В. "Зора", бр.6619 от 11 юли 1941 г.

В. "Косова" от 1 февруари 1942 г.

В. "Зора" от 31 май 1942 г.

В. "Томори" от 31 март 1943 г.

В. "Томори" от 1 април 1943 г.

В. "Днес", бр.997 от 17 август 1943 г.

В. "Целокупна България" от 18 септември 1943 г.

В. "Комби" от 25 октомври 1943 г.

В. "Газет де Лозан" от 19 февруари 1944 г.

В. "Зора", бр.7548 от 7 септември 1944 г.

В. "Народен съд" от 18 декември 1944 г.

Справочни издания

Българските държавни институции 1879 - 1989. Енциклопедичен справочник. Съставители: В. Методиев, Л. Стоянов. София, 1987.

Залесский, К. А. Кто был кто во второй мировой войне. Союзники Германии. Москва, 2003.

Матеева, М. Консулските отношения на България 1879-1986 г. Справочник. София, 1988.

Матеева, М., Хр. Тепавичаров. Дипломатически отношения на България 1878-1988. София, 1989.

Филипова, Л. Вардарска Македония (1941-1944 г.) в югославската историческа литература. Библиография. София, 1992.

Изследвания

Апостолски, М. Погледи врз југословенско-бугарските односи во Втората светска војна. Скопје, 1980.

Апостольский, М., А. Христов, Р. Терзиоски. Положение оккупированной Македонии во время второй мировой войны (1941-1944). - In: Les sistemes d'occupation en Jugoslavie 1941-1945. Belgrade, 1963, p.303-348.

Белоконски, П. Истина по време на война. Пропагандата в България през 1941-1944. София, 2000.

Васильева, Н. Болгария в военно-политических концепциях и внешнеполитической деятельности СССР накануне и в начальный период войны. - В: Българо-съветски политически и военни отношения (1917-1941). София, 1998, с.158-241.

Вълков, Г. Парола "Унтервелт". София, 1984.

Генчев, Н. Българо-германски дипломатически отношения (1938-1941 г.). - В: Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали. Т.I. София, 1972, с.391-433.

Генчев, Н. Външната политика на България (1938-1941). София, 1998.

Генчев, Н. Външната политика на България в началния период на Втората световна война (1939-1941 г.). - В: Годишник на Софийския университет, ФИФ, т. LXIII, година 1970, книга III - история. София, 1971.

Гоцев, Д. Идеята за автономия като тактика в програмите на национално-освободителното движение в Македония и Одринско 1893-1941. София, 1983.

Гоцев, Сл. Борби на българското население в Македония срещу чуждите аспирации и пропаганда 1878-1945. София, 1991.

Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония. Мит или реалност. Историко-демографско изследване (1900-1990 г.). София, 1996.

Даскалов, Г. Българските акционни комитети във Вардарска Македония (април-август 1941 г.). - В: Исторически преглед, №8, 1991, с.58-74.

Даскалов, Г. Участта на българите в Егейска Македония 1936-1946. Политическа и военна история. София, 1999.

Димитријевски, М. Македонија во антифашистичката војна 1944/45. Скопје, 1995.

Димитров, И. България на Балканите и в Европа. София, 1983.

Димитров, И. Българо-италиански политически отношения 1922-1943. София, 1976.

Димитров, П. Проблемът за Вардарска Македония в работата на XXV Обикновено народно събрание. – В: Известия на института за военна история при генералния щаб, т.66, 2000, с.115-127.

Димитров, П. Установяване на българската държавна власт в Скопска и Битолска област през 1941 г. – В: Военноисторически сборник, №5, 1998, с.66-76.

Зографски, Д. Македонија во балканската политика на Третиот Рајх. – В: Гласник, Скопје, № 1, 1974, с.7-23.

Зографски, Д. Македонија 1940-1943 год. според некои германски документи. – В: Гласник, Скопје, №3, 1971, с.51-69

Ивановски, В. Освободителната војна во Западна Македонија 1941-1944. Скопје, 1973.

Кочанков, Н. България и Независимата Хърватска държава 1941–1944. Политически и дипломатически отношения. София, 2000.

Кочанков, Н. Между реалността и националния идеал: Иван Михайлов в Загреб (1941-1944). – В: Известия на Националния исторически музей. Т.XVI, 2006, с.192-206; Т.XVII, 2006, с.113-144.

Манчев, К. Националният въпрос на Балканите. София, 1995.

Минчев, Д. Българските акционни комитети в Македония – 1941. София, 1996.

Митев, Й. Италиано-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини (септември-ноември 1943 г.). – В: Известия на военноисторическото научно дружество, т.3, 1967, с.64-71.

Мичев, Д., Д. Гоцев, Т. Митев. Иван Михайлов и национално-освободителното движение на македонските българи (100 години от рождението му). – В: Македонски преглед, №4, 1996, с.5-60.

Мозер, Ч. Д-р Г. М. Димитров. Биография. София, 1992.

Николов, Р. Българо-германските военно-икономически отношения 1941-1944 г. София, 1991.

Палешутски, К. Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918-1941. София, 1983.

Палешутски, К. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос 1919 – 1945. София, 1985.

Петров, Л. България и Турция 1931 – 1941. София, 2001.

Рачев, Ст. Хитлеристката агресия на Балканите и България (1941 г.). – В: Военноисторически сборник, №2, 1989, с.38-55.

Руменин, Р. Летящи крепости над България. София, 1990.

Сирков, Д. България и войната на Балканите през април 1941 г. – В: Юбилеен сборник в чест на акад. Д. Косев. София, 1985, с.434-445.

Сирков, Д. Българският национално-териториален проблем по време на Втората световна война. – В: Българската народност и нация през вековете. Материали от научна конференция. Ч.2. София, 1988, с.95-149.

Сирков, Д. Външната политика на България 1938–1941. София, 1979.

Сирков, Д. Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. – В: Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали. Т.I. София, 1972, с.435-466.

Смирнова, Н. Д. Балканская политика фашисткой Италии. Москва, 1969.

Спасов, Л. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944. София, 1987.

Стојчев, Ванче. Бугарскиот окупациски систем во Македонија 1941-1944. Скопје, 1996.

Терзиоски, Р. Соработка на ВМРО – михајловисти со германскиот окупатор 1941-1944 год. – В: Гласник, Скопје, №3, 1974, с.31-51.

Тодоровски, Гл. Западна Македонија за време на окупацијата (1941-1944). Скопје, 1998.

Тодоровски, Гл. Окупацијата на Западна Македонија (1941-1944). [второ дополнето и проширено издание]. Скопје, 1982.

Тодоровски, Гл. Меѓусебните односи на Италија и Бугарија од 1941-1943 година во врска со Западна Македонија. – Развиток на државноста на македонскиот народ. Скопје, 1966, с.435-466.

Тошкова, В. България в балканската политика на САЩ 1939–1944. София, 1985.

Тошкова, В. България и Третият райх (1941-1944). Политически отношения. София, 1975.

Църнушанов, К. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. София, 1992.

Янев, И. Македония и българо-италианските отношения 1941-1943 г. – В: Македонски преглед, №3, 2005, с.57-66.

Barker, E. Državni udar u Beogradu i Britanci – Vojni puč 27. ožujka 1941. – In: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, №1, 1981, p. 7-28.

Collotti, E. Il ruolo della Bulgaria nel conflitto tra Italia e Germania per il nuovo ordine Europeo. – In: Studia Balcanica, №7, 1973, p.177-205.

Collotti, E. Penetrazione economica e disgregazione statale: premesse e conseguenze dell'aggressione nazista alla Jugoslavia. – In: Collotti, E., T. Sala. La potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/43. Milano, 1974, p.11-47.

Čulinović, F. Jugoslavija između dva rata. T.2. Zagreb, 1961.

Hoppe, H.-J. Bulgarien – Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Stuttgart, 1979.

Janjetović, Z. 27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice. – In: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, №1, 2006, str.1013-1028.

Kisić-Kolanović, N. Ivan Vanča Mihajlov: makedonski revolucionar uskraćen za domovinu i korijene. – In: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, №1, 2002, str.107-139.

Kisić-Kolanović, N. Zagreb – Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941–1945. Zagreb, 2003.

Krimper, R.L. The Diplomatic Prelude to the Destruction of Yugoslavia, january to april 1941. – In: East European Quarterly, vol. VII, № 21, 1973, p.127-147.

Krizman, B. Ante Pavelić i ustaše. Zagreb, 1986.

Krizman, B. Ustaše i Treći Reich. T.2. Zagreb, 1986.

Lukać, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistoćne Evrope. 2. 1937-1941. Beograd, 1982.

Lukać, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistoćne Evrope. 3. 1941-1945. Beograd, 1987.

Miller, M. Lee. Bulgaria During the Second World War. Stanford, California, 1975.

Ristović, M. Ivan – Vančo Mihailov između Nezavisne države Hrvatske i Bugarske 1941-1944. – In: Istorija XX veka. Br.1-2. Beograd, 1986, s.139-152.

Sala, T. Fascisti e nazisti nell'Europa sudorientale. Il caso croato (1941-1943). In: Collotti, E. Penetrazione economica e disgregazione statale: premesse e conseguenze dellaggressione nazista alla Jugoslavia. – In: Collotti, E., T. Sala. La potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/43. Milano, 1974, p.49-76.

Sala, T. 1939-1943. Jugoslavia "neutrale", Jugoslavia occupata. – In: Italia contemporanea, marzo 1980, 138, p.85-105.

Strugar, V. Sistem bugarske okupacije u Jugoslovenskim oblastima (1941-1944). – In: Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova. I. Beograd, 1980, s.251-293.

Stojiljković, M. Bugarska kao saveznica sila Osovine u okupaciji Srbije 1941-1944. – In: Jugoslovensko-bugarski odnosi. Zbornik radova. 2. Beograd, 1982, s.249-309.

Tomasevic, J. War and Revolution in Yugoslavia. The Chetnics. Stanford, California, 1975.

Tudjman, F. Nationalizm in Contemporary Europe. New York, 1981.

Verna, Fr. Yugoslavia under Italian rule 1941-1943: Civil and military aspects of the Italian occupation. Vol. I. University of California, Santa Barbara, 1985.

Wheeler, M. Britain and the War for Yugoslavia 1940-1943. New York, 1980.

ИНДЕКС

Алайбегович, д-р Мехмед, 210
Алтенбург, Гюнтер фон, 172, 173, 187
Александров, Тодор, 58
Ализоти, Фейзи, 76
Андреис, де, 109
Багрянов, Иван, 5, 18, 40, 97, 204–208, 210
Бадолио, маршал Пиетро, 151
Байрактар, Мохарем, 125
Балабанов, Александър, 11, 15
Балабанов, Иван, 71
Балабанов, Никола, 30, 202
Балан, Станислав, 90, 149, 152
Банич, Милан, 199
Бануш, епископ, 119
Бекерле, Адолф-Хайнц, 5, 77, 78, 88, 95, 112–114, 116, 140–142, 144, 169–171, 175, 183, 184, 189–194, 196, 200, 207–210, 221
Бенкизер, Никола, 78
Бенцлер, Феликс, 67
Беркер, Али Шевки, 120
Билер, генерал Бруно, 112
Божилов, Добри, 5, 18, 40, 97, 109, 165, 169, 170, 172, 174, 179, 191, 192, 196, 198, 226
Бойдев, генерал-майор Васил, 104, 111, 139, 141, 144, 145, 147, 150
Борис III, цар, 5, 11, 12, 16-18, 21, 42, 45, 47, 51, 52, 58, 60, 67, 68, 73, 75, 77, 80, 82, 86, 87, 90, 93, 109, 127, 128, 149, 154, 198, 202, 215, 217, 218
Бояджиев, Константин, 137
Браухич, фелдмаршал Валтер фон, 37, 44
Брукман, полковник Валтер, 44, 115, 140
Бунев, Борис, 149, 165
Бушати, Малик, 134, 137
Вайкс, фелдмаршал барон Максимилиян фон, 176–178, 204, 206
Вайцзекер, барон Ернст фон, 12, 23, 29, 48, 73
Вангели, Пандели, 58
Варлимонт, генерал Валтер, 204
Василев, Славейко, 195, 196, 209
Василев, Спиро, 195, 196
Вачов, Константин, 153
Велчев, полковник, 107, 125, 126
Велянов, Неде, 157
Верлаци, Шефкет, 133, 134
Виктор Еманоил III, крал-император, 45, 95, 97, 107
Владикин, Любомир, 198
Вьорман, Ернст, 13, 26, 29, 31, 56, 78, 80, 84
Габриели, генерал Манило, 107
Габровски, Петър, 76, 92, 149
Гаврилович, Милан, 11
Генов, проф. Георги П., 174, 198
Георгиев, Михаил, 27, 29, 73
Грунерт, Хайнц, 196, 197
Далмацо, генерал Лоренцо, 139, 144
Д'Апонте, генерал Алберто, 112
Даскалов, генерал Теодоси, 2, 36, 37, 42, 44, 59, 60, 70, 72, 73
Делиус, д-р (Ото Вагнер), 132, 192, 193
Димитров, д-р Драгомир, 132, 155, 156, 202, 204
Димитров, акад. Илчо, 2
Дошен, Марко, 89
Драганов, Първан, 9, 10, 13, 19–23, 26, 29, 31, 33, 35, 36, 42, 45, 46, 48–50, 52, 56, 62, 69, 74, 78–81, 84, 106, 190, 202–204, 206, 207, 216
Дрини, Риза бей, 74, 76
Дудрев, капитан, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 147, 153
Дуйчев, проф. Иван, 198
Думанов, Петър, 21